

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**KUR'ÂN AYETLERİ IŞIĞINDA CEMAAT VE
CEMAATÇİLİK**
Muhammed DEĞERLİ
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KUR'ÂN AYETLERİ IŞIĞINDA CEMAAT VE
CEMAATÇİLİK**

Hazırlayan

Muhammed DEĞERLİ

Danışman

Prof. Dr. Şadi EREN

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**KUR’ÂN AYETLERİ IŞIĞINDA CEMAAT VE CEMAATÇİLİK**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece İğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

03/09/2019

Muhammed DEĞERLİ

KABUL VE ONAY

Muhammed DEĞERLİ tarafından hazırlanan **KUR'ÂN AYETLERİ İŞİĞİNDA CEMAAT VE CEMAATÇİLİK** adlı çalışma, **17.06.2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **TEFSİR** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Prof. Dr. Abdalbaki GÜNEŞ Başkan)

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Harun KIYLIK (Üye)

(İmza)

Prof. Dr. Şadi EREN (Danışman)

ÖZET

Kur'ân, Allah'ın ebedi kanun kitabıdır. İnsan ise bu kanunlara muhatap olan en önemli toplumsal varlıktır. İnsanın bu sorumluluğundan dolayı hem bireysel hem de toplumsal olarak üzerine düşen görevleri vardır. İnsan bu vazifelerini yerine getirir ise yeryüzünde “eşref-i mahlukat” sıfatıyla kutlu bir makama çıkar. Allah'ın yarattığı tüm varlıkların hem bedensel hem de ruhsal farklılıkları vardır. Bu hakikatin bir sonu olarak insanda farklılıklarla yaratılmıştır. Onun için insanın bu farklılıkları birer ayrışma sebebi olarak değil, birleşme, kaynaşma ve hikmet bulma bakış açısıyla bakması gerekir.

Toplumda son zamanlarda gruplaşmalar, cemaatleşmeler ön plana çıkmaktadır. Bu gruplaşmalar sonucunda özellikle İslâm toplumlarında bölünmelere, ayrılıklara sebep olmaktadır. Bu ayrılıklar sonunda ise İslâm toplumunda bir acının yaşanmasına ve ümmet ruhunun zedelenmesine sebebiyet vermektedir. Cemaat ise birlik ve beraberliği sağlar. Toplumda tüm farklılıkların bir tek sınıfta birleşmesini sağlar. Cemaatçilik, kabilecilik ve ırkçılık ise ayrılığa, düşmanlığa ve huzursuzluğa sebep olur. Kur'ân'a bağlı bir cemaat ise ahirete cennet ile mükâfatlandırılır. Kur'ân'a bağlı bir cemaatin oluşması ümmet ruhunun yeniden sağlanmasına vesile olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: *Kur'ân, Birlik ve Beraberlik, Ümmet, Cemaat, Aşiret*

ABSTRACT

Koran is the eternal law book of Allah. Also, the human being is the most important social creature who interacts this law book. The human being has tasks to do its part both individual and social by reason of this responsibility. If the human being does its part tasks appropriately, it will be the most honourable person who is called in the world. Every creatures who are created by Allah have both pysical and spiritual discrepancies. Therefore the human being was created with their discrepancies. These discrepancies should be used for unity, integration and cohesion instead of segregation reason.

In society, it has recently appeared some realignments and groupings. These realignments and groupings have caused divisions and dissociations in the islamic societies. Following these realignments and groupings, there has been suffering in the Islamic society and has been damage to ummah spirit. Congregation provides unity and solidarity. It provides to gather all discrepancies under a single roof in society. Communitarianism, tribalism and racialism cause separation, hostility and unrest. Congregation who believes Koran is given a reward with heaven in future life. We believe that a congregation who depends on Koran conduces toward ummah spirit to reoccur.

Key Words: *Koran, Unity and Solidarity, Ummah, Congregation, Tribe*

ÖNSÖZ

İnsan toplumsal bir varlık olarak yaratılmıştır. Çünkü insanın toplumsal bir hayat yaşaması onun hayatını idame etmesini kolaylaştırır. Bunun aksi bir durumda yani insanın tek başına yaşaması halinde ise onun hayatında birçok zorluğun ortaya çıkmasına sebep olur. Onun için insanın diğer insanlarla bir arada yaşaması bir realitedir.

İnsanın topluluk halinde yaşaması bir realite olsa da aslında bu durum birçok problemin yaşamasına da sebep olmaktadır. Dolayısıyla insanın toplumsal hayatını düzenleyen kurallara ihtiyaç vardır. İşte bu kuralların en belirleyicisi de ilahi kurallardır. İnsanın toplumsal ve bir arada yaşama ahlakını belirleyen ilahi kurallar kaynağı da Kur'ân ve Hz. Peygamberin sünnetidir.

Kur'ânî kurallar toplulukların düşünce sistemlerinin merkezine yerleştirildiğinde bireylerin karşılaşacağı problemler daha kolay ve sorunsuz çözülür. Onun için cemaat halinde yaşayan insanların problemlerinin çözüm kaynağı Kur'ân'dır. Çünkü Kur'ân bir arada yaşama kurallarını özenle belirtmiştir. Onun için toplumsal hayatın kuralları Kur'ân ile eş güdümlü olursa problemlerin çözümü de şüphesiz ilahi kaynaklı olacaktır.

Allah insanları farklı ırklara, aşiretlere ve kabilelere ayırarak yaratmıştır. Bunun hikmetini farklı toplumlarda yaratılan insanların birbirleriyle tanışması ve kaynaşması sonuçta da onları yaratan yüce yaratıcıya kulluk etmeleri olarak açıklanmıştır.

İnsan bu farklılıkları birer ayrılık sebebi olarak değil de bunları birer hikmet vesilesi görürse yeryüzünde Kur'ân'ın arzu ettiği toplumsal hayatın yaşanması kaçınılmazdır. Özellikle İslâm dünyasında bu farklılıklar Allah'ın birer hikmeti olarak görülmesi gerekir. Bu farklı statüler tefrikaya sebep olmamalı aksine bileşmeye, kaynaşmaya vesile olarak idrak edilmelidir. Fakat Müslümanlar arasında özellikle son dönemlerde ayrılık, tefrika hakimiyet sürmektedir. Bölünmüşlük, cemaatçilik, ırkçılık, milliyetçilik, kabilecilik gibi kavramları günümüz İslâm dünyasının en önemli problemleri olarak görülmelidir.

Bu düşüncelerimizden hareketle İslâm dünyasında var olan bölünmüşlüğün, tefrikanın, cemaatçiliğin İslâm'ın toplumsal hayatını kurallarıyla uyuşmadığını

vurgulama gayretinde olduk. Bu düşüncelerimizin ürünü olan çalışmamızın Müslümanların bir arada yaşama hikmetini fark etmelerine bir vesile olur düşüncesini ön plana çıkardık. Çalışmamızın temel dayanak noktasını Kur'ân ve sünnet olarak belirledik. Kur'ân'ın yasakladığı her türlü cemaatçılığı, ırkçılığı ve kabileciliği Hz. Peygamberin hadisleri ile destekledik. Müslümanların kendi aralarında cemaatleşmesine vesile olur gayesiyle böyle bir çalışmaya yöneldik.

Bu çalışmamız üç bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde cemaat kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için çeşitli toplumsal ve sosyal grupların tanımını vermeye gayret gösterdik. Bu bölümde kavramsal bakış çerçevesinde, millet, fırka, mezhep, zümre, kavm, ümmet ve kabile kavramlarını açıklayıp ardından asıl konumuz olan cemaat kavramının sözlük ve terim anlamlarını verdikten sonra şer'i olarak cemaat kavramının tahlilini yapmaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Kur'ân-ı Kerîm'de cemaat kavramının geçtiği ayetlerin tahlilini tek tek yapmaya çalıştık. Bir cemaatin nasıl olması gerektiğini ifade ederek, cemaatin sayıdan çok manevi bir birliktelik olduğunu vurgulamaya çalıştık. Yine bu bölümde İslâm dünyasında var olan farklılıkları incelemeye çalıştık. Müslümanlar arasında var olan cemaat kavramının ve cemaatçiliğin; Kur'ân'ın ve sünnetin inşa ettiğinin dışına çıktığında hangi sonuçları ve sorunları ortaya çıkaracağına değindik. Bu bölümde Müslümanların aslında emredilen bir şeyi yaparken; farkında olarak veya farkında olmadan, kendisinin kardeşi diye anılan diğer Müslümanlara zulüm edebileceğini vurgulamaya çalıştık. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise günümüzde var olan gruplaşmalara yani cemaat ve cemaatçilik kavramına, ırkçılık kavramına, cemaatler arasındaki ön yargı kavramına dikkat çekmeye çalışarak Allah'ın emrine uygunluk derecesini belirtmeye gayret ettik.

Bu çalışmamızı hazırlamamız da bizlere her türlü desteği veren başta Prof. Dr. Şadi EREN'e ve değerli arkadaşım Ömer DEĞER'e çok teşekkür ederim.

Muhammed DEĞERLİ

İĞDIR

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	III
KABUL VE ONAY	IV
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	X
1. BÖLÜM.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1 Kavramlara Bakış.....	1
1.2 Millet/ ملة	2
1.3 Fırka /فرقة	4
1.4 Mezhep /مذهب.....	5
1.5 Zümre / زمرة.....	9
1.6 Ümmet/ امة.....	10
1.7 Kabile /قبيلة	15
1.8 Cemaat ve Cemiyet	19
1.8.1.1 Cemaat Kavramının Sözlük Anlamı.....	21
1.8.1.2 Cemaat Kavramının Terim Anlamı.....	23
1.8.1.3 Cemaat ve Sevadü'l-A'zam.....	30
1.8.1.4 Cemaat ve Ehl-i Hal ve'l Akd	34
2. BÖLÜM.....	35
2.1 Kur'ân Ayetlerinin Işığıyla Cemaatler	35
2.1.1 Ana Baba'ya Karşı Gelip Zıyan Olan Cemaat.....	35
2.1.1.1 Fasık Cemaatine Karşı Sabır Cemaati	38
2.1.1.2 Alay Eden Cemaat ve Akıbeti.....	41
2.1.1.3 Firavun' un Cemaati ve Sonu	44
2.1.1.4 Münafıklar Cemaati	47
2.2 Kur'ân'da Cemaat ile Namaz.....	49
2.3 Cemaat Olmanın Gerekliği ve Önemi	54
2.4 İyilikte ve Güzel İşleri Yapmada Yarışma	62
2.5 Farklılıklarımızı Tanıma ve Farklılıklarımızla Tanışma	64
2.6 Yeniliklere Açık Olmak.....	66
2.7 Görüş Farklılıkları.....	68
2.7.1 İctihad Farklılıkları	70
2.8 Bilinçsizce Cemaatleşmenin Ortaya Çıkaracağı Sonuçlar	74
2.8.1 Kıskançlık	75
2.8.2 Kibir	76
2.8.3 Ön yargı.....	80
2.8.4 Kendisini Kurtarılmış Grup Olarak Görmek	82

3. BÖLÜM	88
3.1 Günümüzdeki Cemaatler ve Meseleleri	88
3.1.1 Günümüzde Cemaat ve Cemaatçilik	89
3.1.1.1 En Doğru Benim Düşüncesi	91
3.1.1.2 Ötekileştirme	93
3.1.1.3 Irkçılık	94
3.1.1.4 Aşiretçilik	102
SONUÇ	106
KAYNAKÇA	108

KISALTMALAR

<i>age.</i>	: Adı geçen eser
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>c.</i>	: Cilt
<i>Dn.</i>	: Dipnot
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>Ens.</i>	: Enstitü
<i>h.</i>	: Hicri
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>Ktp.</i>	: Kütüphane, kütüphanesi
<i>b.y.y</i>	: Baskı yeri yok
<i>md.</i>	: Madde
<i>nşr.</i>	: Neşreden (Tahkik eden)
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>ts.</i>	: Tarihsiz
<i>Tahk.</i>	: Tahkik
<i>TDVY</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>trc.</i>	: Tercüme, tercüme eden
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>y.</i>	:

Yıl

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Müslüman dünyası asırlardır hayal kırıklığı içerisinde. İslâm dünyası özellikle son dönemlerde birçok alanda olduğu gibi bilim ve teknoloji alanında da batı dünyasının gerisinde kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasına neden olan birçok sebep zikretmek mümkündür. Bu sebeplerden birisi de İslâm toplumunda cemaat ruhunun kaybedilmesi ve Kur'ânî bir hayat tarzından uzaklaşmak olduğu düşüncemizden hareketle böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu ve toplumun birlik ve beraberliğinin gerekliliğini Kur'ânî ayetler ve Hz. Peygamberin hadisleri bağlamında açıklama gayretinde olduk.

1.1 Kavramlara Bakış

İslâm'da var olan cemaatlere, sosyal gruplara dair temel kavramların açıklığa kavuşmasını arzu ettiğimizde Kur'ân-ı Kerîm'e başvurmamız kaçınılmazdır. Çünkü Kur'ân, İslâm dininin temel kurallarını beyan eden mucizevi ilahi kaynaklı bir kitaptır. Dolayısıyla konumuzun kavramsal çerçevesini belirlerken Kur'ânî bir bağlamda değerlendirmeyi düşündüğümüzde Kur'ân'ın nüzul olduğu dönemin ekonomik, sosyal, dini, kültürel gibi yönlerini çok iyi bilmek gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü bu durumun dikkatte alınmaması durumunda o dönemdeki sosyal grupların yapısını tam anlamıyla incelemek pek sağlıklı olmayacaktır. Dolayısıyla cemaat kavramına Kur'ân-ı Kerîm'den bir dayanak oluşturacağımız zaman, Kur'ân'ın indiği dönemin tarihini ve sosyolojik yapısını kavramak ve bağ kurmak gerekir. O dönemin şartlarını, gelenek ve göreneklerini bilmek çalışmamıza fayda sağlayacak ve asıl konumuzun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Çalışmamızda cemaat kavramının daha iyi anlaşılması için millet, fırka, mezhep, zümre, ümmet ve kabile kavramlarını da kısaca açıklama gereği duyduk. Böylece cemaat kavramının anlaşılması için belli bir zemin oluşturmaya çalışacağız. Çünkü cemaat kavramının tam olarak anlaşılabilmesi için bu kavramların tahlil edilmesinin yararlı olacağını düşündük. Bu düşünceyle, çalışmamızın birinci bölümünde bazı

kavramların tanımını verip ve bu kavramları anlamlandırma üzerinde durarak asıl konumuz olan cemaat hakkında belirli bir zemin oluşturmaya gayret edeceğiz.

1.2 Millet / ملة

Millet kelimesi, (م-ل-ل) kökünden gelen din, şariat, yol ve sünnet anlamına gelen bir isimdir. Yine aynı kökten türemiş olan ve ezberden yazdırmak, dikte etmek anlamındaki “*imlâl*” kökünden gelen, işitilen ve okunan bir şeye dayanması veya dikte edilmesi ve yazılması (imla) bakımından din veya şariat anlamında kullanılmıştır. Ayrıca bu kelimeye eğri olsun doğru olsun izlenen, gidilen yol anlamı da verilmiştir.¹

Millet kavramının sözlük anlamından hareketle yolun her türlüsüne millet denilebilir. Dolayısıyla yolun doğruluğu veya yanlışlığı burada önemli değildir. Asıl önem arz eden ortada bir yolun bulunmasıdır.

Millet aynı zamanda yol (tarik) anlamına da gelir. Dolayısıyla dinden ümmete giden yolun adı millettir.² Onun için ümmet ve millet kavramları çoğu kez birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.³ Millet kelimesi daha çok İslâm milleti, Yahudi milleti, Hıristiyan milleti gibi semâvî dinler ve onları izleyen gruplar için, kullanılır.⁴ Burada asıl vurgulanmak istenilen millet kavramının niteliği değildir. Biz burada bir yol üzerinde bulunan insanların hangi sıfatlarla anılması gerektiğini ve nasıl nitelikli bir millet olunacağını vurgulama gayretinde olduk.

Millet kelimesi, zamanla anlam kaymasına uğrayarak batıdaki “nation” (ulus) kavramının karşılığı olarak Türkçe’ye ve Farsça’ya geçmiş ve bu dillerde tamamen

¹ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Rağıb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylânî), Dârû'l-Ma'rife, Beyrut, ts. s. 472.

² Eyyub b. Musa el-Hüseyinî el-Kefevî Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Müstalihat ve'l- Furûkul Lüğaviyye*, (Thk. Adnan Derviş- Muhammed el-Mısırî), Müessesetu'r-Risâle, 2. Baskı. Beyrut, 1995 s. 443.

³ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 41.

⁴ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensar Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut, 1981, VI, s. 4271; Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed ebu'l- Feth, eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dârû'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut, 1993. I, 6, 17, 19.

sosyolojik ve siyasal bir içerik kazanmıştır.⁵ Dolayısıyla her kavram gibi millet kavramı da bazı bölgelerde asıl anlamından uzaklaşmış ve nihai anlamını kaybetmiştir.

Kur'ân'da millet kavramı ise Allah'ın peygamberler vasıtasıyla göndermiş olduğu tevhid dinine teslim olanlara hitaben kullanılır. Millet kavramı Kur'ân'da çoğu zaman Müslüman anlamında kullanılmıştır.⁶ Dolayısıyla Kur'ân'da çoğunlukla hak dine mensup olanlar için millet kavramı kullanılmıştır. Şu ayetlerden hareketle millet kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle Allah'ın göndermiş olduğu hak dine mensup olanlar için kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Çünkü ayetlerde de beyan edildiği gibi bir milletin nitelikli olması onun hak dine mensup olmasıyla ölçülür.

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

De ki: “Rabbim, beni doğru yola ve dosdoğru dine Allah'ı birleyen İbrahim'in, milletine ilettiler. O hiçbir zaman müşriklerden olmamıştır.”⁷

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“Allah'ı birleyen İbrahim'in milletine uy, o müşriklerden olmadığı için biz ona vahyettik.”⁸

Bu ayetlerden hareketle millet kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de genelde Allah'ın göndermiş olduğu hak dine mensup olanlar için kullanıldığını söylemek gerekir. Yani Kur'ân'a göre bir milletin nitelikli olmasının yegâne şartı tevhid inancına sahip olup olmamasına bağlanmıştır.

Bunun yanında bazı yerlerde Allah'ın hak dinine uymayıp batıl olanı tercih edenler için de millet kavramı kullanılmıştır. Buna örnek olarak Hz. Yusuf'un

⁵ Recep Şentürk, “Millet” DİA, XXX, 64; Orhan Atalay, *Kur'ân'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar*, AÜİFD, Sayı: 16, Erzurum, 2001, s. 219-220.

⁶ Bkz. Hac22/78; Bakara 2/128,132; Al-i İmran 3/52,67. Araf, 7/126; Yunus 10/78,84,90; Neml, 27/44.

⁷ En'am 6/161.

⁸ Nahl, 16/123; Bkz. Bakara, 2/135, Al-i İmran, 3/95.

hapishanedeyken yaşadığı olayı zikretmek mümkündür. Hz. Yusuf zindandaki iki arkadaşına tebliğde bulunurken şöyle demiştir:

إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَفِرُونَ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ

“Ben, Allah’a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım ve atalarım olan İbrahim, İshak ve Yakup’un milletine uydum.”⁹

Bu ayette görüldüğü gibi Hz. Yusuf hak dini tercih ettiğini ve din kavramının karşılığı Kur’ân’da olarak millet kavramını kullanılmıştır. Bu verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere millet kelimesi genel olarak din anlamında kullanılmış bu kullanım hak ve batıl dine mensup olmaları bağlamında ise ikiye ayrılmıştır.

Bizde Kur’ân’ın millet kavramındaki bu vurgusunu ön plana çıkarıp, bir milletin nitelikli olmasını herhangi bir ırka, cemaate veya kabileye mensubiyetle olmadığını nazara vermeye çalıştık. Sonuç olarak hak dine mensup olan bir milletin Allah katında daha nitelikli olacağını vurgulamaya çalıştık.

1.3 Fırka / فرقة

Fırka, fark kökünden gelen bir isim olup çoğulu “fırak” bazen de “efrak” veya “efarik” olarak da kullanılır. Sözlükte; grup, bölük, ayrılık, farklılık, ayırma, bölünme, cemaatten ve insanlardan ayrılan bir grup, ayrılan parça, saç tarakla tarayıp ikiye ayırmak, başkalarından ayırt edici özelliği olan topluluk, sürüden ayrılmış olan bir kısım koyun/ davar, bir şeyi açıklayıp hükme bağlamak gece ve gündüzü ayırdığı için sabahı başlangıcı yani tan yerinin ağarması,¹⁰ insanlardan farklı gruplar,¹¹ gibi anlamları da içermektedir.

⁹ Yusuf, 12/37-38.

¹⁰ Bkz. Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerriya İbn Fâris, *Mekâyisu'l-Lüğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, III, 493-494; el-İsfahânî, *age*, s. 377-378, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 3398 - 3400; Zeynu'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l Latif ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Ârûs*, (Thk.: Musatafa Hicazî, Abdussettar Ahmed Ferrac v.dğr.) *et-Turasu'l-Arabî*, Kuveyt, 1965-2004, XXVI, 280-290; Bekir Topaloğlu, “Fırka” DİA, TDVY, İstanbul, 1996, XIII, 35; Ayrıca Bkz. Bakara, 2/50, 75, 100, 136, 285; Nisâ' 4/130; Mâide, 5/25; En'âm, 6/153; Tevbe, 9/ 107, 122; Kehf, 18/78; Duhân, 44/4; Tâhâ, 20/94; Şu'ara', 26/63; Talâk, 65/2.

Fırka, kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'da yetmiş iki yerde geçer. Firavun'un kendi kavmini gruplara ayırdığını ve onların erkeklerini boğazladığını kadınlarını ise bıraktığı anlatılırken fırka, grup kavramı vurgulanmıştır.¹² Kur'ân'da fırka kelimesi bide hizb kavramıyla ilişkilendirilir.¹³

“*Fırka*” kelimesi aynı zamanda İslâm tarihinde de farklı grup isimleri içinde kullanılmaktadır. İslâm tarihinde siyasi ve itikadi alanda doğmuş oluşumlara, zümrelere de fırka,¹⁴ kelimesi kullanılmıştır.

Ancak Türkçe'de bu her iki alanda da (fikhî, siyasi/ itikadi) mezhep kelimesinin kullanımı yaygındır.¹⁵ İtikadi alandaki ilk fırkacı hareketin fitne dönemindeki olayların etkisiyle oluşan Haricîlik olduğu, ardından Kaderiyye, Mu'tezile ve Cehmiyye gibi fırkaların oluştuğu söylenebilir.¹⁶

1.4 Mezhep / مذهب

Mezhep kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan zikredilen bir kavram değildir. Ancak bu muhtevaya diğer bazı kelimelerden yola çıkarak ulaşmak mümkündür.¹⁷

Mezhep sözlükte benimsenen görüş, inanç, farklı tutum, davranış ve izlenen yol gibi anlamlara gelir.¹⁸ Fırka yerine de kullanılan mezhep, dilimizde gerek siyasi ve itikadi gerekse fikhî ekollerin tümü için kullanıldığından fırkadan daha kapsamlı olduğu ifade edilir. Kanaatimizce mezhep kavramı, aynı dine inanan kişilerin aynı dinin farklı özelliklerini dillendirmeleridir.

¹¹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 685; Bekir Topaloğlu, “*Fırka*” *DİA*, XIII, 35. 87.

¹² Bkz. Kasas 28/4.

¹³ Bkz. Rum, 30/32.

¹⁴ Yusuf Ziya Yörükân, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler* (Ebû Hanife ve Maturidî), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006 s. 82; Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2011 s. 15-16.

¹⁵ Fırlalı, *age*, s. 15-16.

¹⁶ Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, (Thk.: Şamil b. Muhammed es-Selâme), Dârû Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2. Baskı, Riyad, 1999, II, 10.

¹⁷ Bkz. Maide 5/48.

¹⁸ Mecdu'ddin Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Hey'etu'l Mısriyyeti'l-Âmmeli'l-Kitâb, Kahire, 1977-1983 I, 69; Fırlalı, *age*, s.15.

İslâm tarihinin siyasi ve itikadi düşünce okulları için daha çok fırka, bazen de “Nihle” kullanılırken ameli ve fihki boyutu ağır basanlar için ise mezhep kelimesi kullanılmıştır. Böylece mezhep kelimesi ilahi ve insani olmak üzere sahip olduğu iki boyuttan insani olana karşılık gelir.¹⁹ Fırka kavramı daha dar kapsamlı toplulukları ifade ederken mezhep kavramı ise daha geniş kitlelere hitap etmektedir.

Mezhepler, ayrı olduklarını söyleyen ve misyonlarının farklılığını savunan ve gönüllü olan azınlıktaki dinsel hareketler olarak tanımlanır.²⁰ Mezhepleri hak din olan İslâm’ın zenginliklerini ortaya çıkarılmasına birer vesile olarak görebiliriz. Kimi dinsel zümreleşmeler başlangıçta bir tarikat ya da dinî-politik bir hareket (mezhep) olarak başlar. En sonunda bir din olma iddiasına dönüşür.²¹ Aslında tarih boyunca ortaya çıkan bu durum günümüzde de yaşanmaya devam etme eğilimindedir. Başlangıçta dini bir hareket olarak başlayan bir grup, zamanla asıl maksatlarından uzaklaşabilmekte ve bir süre sonra kendisini bir din olarak görmeye başlamaktadır. Dolayısıyla maksadından uzaklaşmanın en büyük zararını yine İslâm dini ve müminler görmektedir. Nitekim Hıristiyanlık da kilise yapısını kazanmadan önce bir Yahudi mezhebiydi. Ancak kilise teşekkül edince, bütün yeni mezhepleri aforoz eden bir dine dönüştü.²² Böylece kendisini diğer dinlerden daha üstün tutan bir din olma gayretinde olmuştur.

Sosyolojik açıdan mezhepler, farklılıklarıyla kendilerini diğer insanlardan ayıran, dinin anlaşılmayan ya da anlaşılması zor bazı kurallarını yeniden düzenlemek (reform) için oluşmuş dinsel protesto hareketleridir. Sürekli kendi inançlarını ön plana alır ve hayatlarını buna göre düzenlerler.²³ Burada asli maksadından uzaklaşan mezhepler vurgulanmak istenmektedir. Yoksa hak olan mezheplerin yeni bir din olma gibi herhangi düşüncesi bulunmamaktadır.

Geçmişten günümüze kadar birçok mezhep İslâm aleminde varlık göstermiştir. Bu mezheplerin tümü kendisinin doğru olduğunu ispatlama gayreti içinde olmuştur. Nitekim böyle bir düşüncenin herhangi bir beis tarafı yoktur. Ancak mezhep kavramını

¹⁹ İlyas Üzüm, “*Mezhep*” *DİA*, XXIX, 526.

²⁰ Bkz. Bryan Wilson, *Dinî Mezhepler, (Sosyolojik Bir Araştırma)*, (Çev. Ali İhsan Yitik, A. Bülent Ünal), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 25.

²¹ Wilson, *age*, s. 25.

²² Wilson, *age*, s. 13-14, 25.

²³ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), MÜİFAV Yayınları, İstanbul, 1995 s. 204.

anlamak ve anlamlandırmak yerine mezhepçilik kavramı ön planda tutulursa o zaman bu fikir Müslümanların birbirlerine güvenini zedelenmekte hatta en iyi Müslümanın kim olduğuna karar verecek kadar ileri gidilmektedir. Örneğin; Haricîler, Sıffin savaşından sonra kendilerini mevcut düzene ve ana dinî bünyeye karşı bir protesto hareketi olarak görmeye başladı. Dinin temel ilkelerinden uzaklaşıldığını iddia ederek bu ilkelerin tavizsiz uygulanması yönünde tavır takınmışlardı. Hariciler, Hz. Osman'ı, Hz. Ali'yi, Cemel Ashabını, hakemi kabul edenleri ve büyük günah işleyenleri tekfir ediyorlardı.²⁴ İşte asıl vurgulamak istenen durum bu tür “sapkın” görüşleri olan mezheplerin ortaya çıkardığı mezhepçilik kavramının sonuçlarını ortaya koymaktır. Dolayısıyla bu tür mezheplerin Kur'ânî bir dayanakları bulunmamaktadır. Çünkü;

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۗ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ
ضَلَالًا بَعِيدًا

“Allah kendisine şirk koşulmasını asla affetmez. Ancak (şirkin) dışındaki günahları dilediğini affeder.”²⁵ Ayeti haricîlerin bu iddialarının tutarsız olduğunu gösteren önemli bir kanıttır.²⁶ Allah'ın dilemesiyle affedilmek bir hakikattir. Ama buradaki dileme isteğinin tamamını Allah'a bırakarak, şahsın kendisi ise hiç gayret göstermeden affedilmeyi bekleme düşüncesi yanlıştır. Çünkü affedilmek için insanların affedilmeyi istemeleri gerekir. Affedilmek için çaba ve gayretin olması muhakkaktır.

Mezheplerin kendilerine toplumda yer edinme ve kendilerini insanlara kabullendirmeye çalışırken takındıkları yanlış tutumların sonucu, yeni dünya düzeninde “İslâmofobia”²⁷ olarak İslâm toplumlarının karşısına çıkmaktadır. Özellikle son dönemlerde insanlar İslâm'dan uzaklaşmak, hak olanı kabullenmemek için çeşitli bahaneler aramaktayken mezhep savunucularının takındığı bu yanlış tavırlar nedeniyle insanların İslâm'a karşı tutumları, ön yargıdan öteye gitmemektedir. Bu ön yargılar ve

²⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 137-141.

²⁵ Nisâ, 4/116.

²⁶ Ebu İshak Es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut, 2002, c. III, s. 386.

²⁷ Özellikle batı ülkelerinde ortaya çıkan bu kavram, kelime anlamıyla “İslâm Korkusu” demektir. Müslümanlara ve İslâm'a karşı ön yargılı olmak ve ayrımcılıktan ortaya çıkan bir kavramdır.

yanlış tanıma sebebiyle İslâm ve İslâm'ın ana kaynakları eleştiri konusu olmaya maruz bırakılmaktadır.

Kur'ân ve sünnete karşı yanlış düşünceler ve davranışlar özellikle modern dünyada giderek artmaktadır. Bunun sonucunda ise Müslümanlara karşı adeta düşmanlığı ifade eden “İslâmofobia” özellikle batı ülkelerinde gün geçtikçe artmaktadır. Tüm bu yanlışlar birleşerek İslâm korku dini olarak anılacak bir duruma getirmiştir. Ayrıca bu durum İslâm'ı ayrıştıran ve ayrılıkçı bir din olarak görülmesine sebebiyet vermektedir.

Müslümanlar, Abbasîler ilk yıllarına kadar herhangi bir mezhebe aşırı derecede bağlı fanatik ve taraftar değillerdi. Mezhepler, Abbasilerin ilerleyen dönemlerinde gün yüzüne çıkmaya başlayıp hızla çoğalmıştır.

Dolayısıyla bu döneme kadar bir Müslüman için;

1-Ya müçtehit olup içtihad etmek ve bunları öğrencilerine öğretmek

2-Ya da avamdan olup yöresinde bilinen müçtehit bir âlimin fetvasına göre hareket etmek (amminin mezhebi müftünün fetvasıdır) şeklinde iki seçenek vardı.²⁸

Zamanla bu anlayışlar belli bir mezhebe bağlılığa, o mezhebi taklit etmeye ve ona taraftar olmaya hatta mezhebenden olmayana tekfir edecek kadar ileri bir seviyeye geçmiştir. Yani mezhep kavramının asıl maksadından uzaklaşıp mezhepçilik kavramına doğru gitmeye başlanmıştır.

Mezhepçiliğe karşı olduklarını vurgulayarak işe başlamak, genelde mezheplerde yaygın bir tutumdur.²⁹ Toplumsal hayatta ortaya çıkan ve hali hazırda varlığını sürdüren birçok sosyal grup bu anlayışın bir ürünüdür. Mezhep karşıtı hareketler de farklı anlayışa sahip oldukları için zamanla bir mezhep hüviyeti kazanmış ve kendilerini tek hak mezhep olarak ilan etmeye çalışmışlardır.

İbn Teymiye'nin başlattığı Kur'ân ve sünnete dönüş hareketi de beraberinde bir anlayış farklılığını taşıdığı için, zamanla mezhebe dönüşmüştür.³⁰ Ama ne olursa olsun her türlü mezhebi ve onun fikirlerini din ile özdeşleştirilmediği sürece mezheplerin din

²⁸ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Dârû'l- Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut, 2004, c. II, s. 184- 185.

²⁹ Wilson, *age*, s. 40.

³⁰ Fığlalı, *age*, s. 108, 109.

midir, değil midir? Konusu gündeme gelmeyecektir. Yani mezhepleri dinin içinden bir parça olarak ele almak bu bağlamda ele almak gerekir. Mezheplerin dinin sayesinde ortaya çıktıklarının bilincinde hareket etmek mezhep kavramının doğru anlaşılmasına imkân verecektir. Böyle hareket edildiğinde mezhep kavramı bir ayrılık kavramı değil, aksine birleştirici olan bir yapıya dönüşecektir.

1.5 Zümre / زمرة

Zümre çoğulu zümer olup insanlardan bir grup,³¹ sayıca az bir topluluk,³² parçalanmış cemaat, grup,³³ gibi anlamları içermektedir. Kur'ân'da zümer kelimesi aynı surede bölük bölük cehenneme sürülen kâfirlerle bölük bölük cennete sevk edilen müminlerden söz etme bağlamında iki yerde geçer. Şöyle ki:

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا فَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا يُؤْتِكُمْ رَسُولٌ مِّنكُمْ
الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَىٰ الْجَنَّةِ زُمَرًا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلِّمُوا
عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَأَدْخُلُوهَا خَلِيدِينَ

“İnkâr edenler, zümre zümre cehenneme sevk edilmektedir. Nihayet oraya vardıklarında kapıları açılır. Rablerinden korkanlar, onun emirlerini yerine getirmede hassas davrananlar zümre zümre cennete sevk edilmektedirler. Nihayet oraya vardıkları ve kapıları açılıp bekçileri onlara, ‘selam sizlere ne kadar hoşsunuz ebediyyen içinde kalmak üzere haydi girin cennete’³⁴ derler.

Kanaatimizce ayetti zümre kavramından maksat, yani her ümmettin inanmayanları gruplar ve zümreler halinde cehenneme sevk edileceği, aynı durum ümmetlerin inananları içinde geçerli olacağı onlarında grup grup cennete sevki edileceği gerçeğini ifade etmektedir.

³¹ İsmail b. Hammad, el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Baskı, Beyrut, 1984, III, 671.

³² İsfahânî, *age*, s. 21.

³³ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, II, 40.

³⁴ Zümer 39/71-73.

1.6 Ümmet/ أمة

Ümmet kelimesi (م-م-ة) kökünden türeyen bir isimdir. Asıl anlamı ise “sınıf ve cemaat” demektir.³⁵ Çoğulu ümem şeklinde gelen ümmet kelimesi,³⁶ tekil ve çoğul formuyla Kur’ân’da altmış dört yerde geçer.³⁷ Ümm kelimesi baş, baştaki beyin ve bu beyini kaplayan ince zar demektir. Bu bağlamda “ümm” kelimesi toplumun lideri ve beyin takımı için de istiare yoluyla kullanılır. Toplumun hizmetçisine de “ümm” ifadesi kullanılır.³⁸

Kur’ân’da amelleri kötü olanların varacağı yer için ümm kelimesi kullanıldığı gibi, tek Allah’a adanan ilk mabedin inşa edildiği ve bütün müminlerin kiblesinin olduğu yere, Mekke’ye şehirlerin anası anlamında “Ümmü’l-Kurâ” denilmiştir.³⁹ “Ümmü’l-Kitab” kitabın aslı, Kur’ân’ın tümü, Kur’ân’daki her muhkem ayet, Levh-i Mahfuz, kendisiyle her namaza başlanılan Fatiha Suresi gibi anlamlara gelir.⁴⁰ Kanaatimizce ümmet kavramı, cemaat olmanın başlangıcı ve bir giriş anahtarı mahiyetindedir. Çünkü ümmet kavramını anlayan ve yaşayan Müslümanlar, cemaat kavramını doğru anlayıp yorumlayabilirler.

Kök olarak ümm kelimesinden türemiş olan ümmet, cemaat, topluluk, din, inanç, millet, gidilen yol, cins, nesil, kuşak, önder olma, itaat, âlim, yakınlık, hal, durum,⁴¹ belli bir zaman dilimi, süre, çağ⁴² gibi anlamları içermektedir.

Bu açıklamalardan hareketle ümmet kavramının bir araya belli bir amaç etrafında toplanılan kavramların öncüsü olduğunu ifade etmek yanlış bir söylem olmayacaktır. Bu bağlamda ümmet için aynı din, aynı zaman veya aynı mekân gibi ortak bir paydadandan dolayı bir araya gelmiş bazı ortak özelliklere, belirli davranış ve hareket tarzına sahip

³⁵ Muhammed b. Müslim b. Kuteybe, *Te’vilü Müşkili’l-Kur’ân*, Ankara, 1984.

³⁶ İsfahâni, *age*, s. 23.

³⁷ Bkz. Muhammed Fuad Abdulbaki, *Mu’cemu’l-Müfehres*, s. 80.

³⁸ Zeynu’l-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l Latif ez-Zebîdî, *Tâcü’l-Ârûs*, et Turasu’l-Arabî, Kuveyt, 1965-2004. XXXI, 230, 232-235, 243.

³⁹ İsfahâni, *age*, s. 22.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, I, s. 137.

⁴¹ Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l -Kur’ân*, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2000, X, s. 465.

⁴² Taberi, *age*, I, s. 221.

Âdemoğlu ve diğer canlı varlıklar topluluğu yani Allah'ın mahlukatı, şeklinde bir tanım da yapılabilir.

Ümmet olmayı sağlayan bir araya geliş süreci tercih etmiş (özgür irade ile) olduğu gibi, teshir (Yüce Yaratıcının sevkiyle) ile de olabilir.⁴³ Dolayısıyla insanlardan her grup ve hayvanlardan her tür bir ümmettir. Bu bağlamda Kur'ân'da yürüyen, debelenen hayvan ve kuşların da birer ümmet oldukları ifade edilmektedir.⁴⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de tek kişi için de ümmet kavramı kullanır.⁴⁵ Bunun en tipik örneği Kur'ân'da şöyle ifade edilir:

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“şüphesiz İbrahim Allah'ın iradesine yürekten bağlanıp boyun eğen bir ümmet idi. O müşriklerden değildi.”⁴⁶

Bu Ayetle tarif edilen bir topluluğun yerini tutan, birçok erdemi kendisinde bulunduran, önder kişiliğiyle aksiyonlarıyla tarihte insanlığa büyük değerler bırakmış, benzersiz örnek şahsiyet Hz. İbrahim'dir.⁴⁷ Hz. İbrahim bir olmanın ve birlikte yaşamanın her zaman savunucularından olmuştur. Hz. İbrahim'in şahsı ve mücadelesi ümmet kavramını her anlamda karşılamaktadır. O, bir kişinin nasıl ümmet olabileceğini gösteren benzersiz bir örnektir. O, ümmet kavramını yaşantısıyla ve Allah'a kul olmasıyla gösteren en önemli timsallerindendir. Dolayısıyla Hz. İbrahim gibi diğer batıl dinlere muhalif her hak din mensubu kendi başına bir ümmet, bir imam ve birliği sağlayan bir lider sayılır.⁴⁸ Bunun için günümüzde de İslâm ümmeti, güçlü olmanın yolunu tefrikada değil, ümmet olma ruhunda aranmalıdır. Bunun için birlik ve beraberliğin en doğru şeklini ifade eden tevhid dini olan İslâm'a sarılmaktan başka çıkış yolu bulunmamaktadır.

⁴³ Bkz. İsfahânî, *age*, s. 23; İbn Manzûr, *age*, I, 134; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 176; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, (Çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 232, Bakara, 2/213; Âl-i İmrân, 3/110, En'am, 6/38.

⁴⁴ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-Ârûs*, XXXI, 229; Ayrıca Bkz. En'am, 6/38.

⁴⁵ Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalib el-Endelûsî İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, Beyrut, 2001, I, 286.

⁴⁶ Nahl, 16 / 120.

⁴⁷ İsfahânî, *age*, s. 23.

⁴⁸ İbn Fâris, *Mekâyisu'l-Lüĝa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, I, 27.

Kur’ân’da İslâm ümmeti ise şöyle tarif edilir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ

“Siz insanlığın iyiliği için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız ve Allah’a inanırsınız.”⁴⁹

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

Böyle sizler insanlara birer şahit(örnek) olasınız ve peygamberde size bir şahit (örnek) olsun diye sizi dengeli ve ölçülü bir ümmet yaptık.⁵⁰

Bu ayetlerde; İslâm ümmetinin aşırılıklardan uzak, her yönüyle dengeli bir ümmet olduğu ve insanların kurtuluşu için çalıştığına vurgu yapılmıştır. Ayrıca Kitab-ı Mukaddes’in müntesipleri arasında az da olsa dosdoğru yol üzere olan dengeli bir toplum/ Ümmet-i Mukteside,⁵¹ ve gece boyunca Allah’ın ayetlerini okuyan Ümmet-i Kaime⁵² olarak bulunduğu Kur’ân’da nazara verilmektedir.

Kur’ân’da tekil ve çoğul olarak altmış dört yerde geçen ümmet kelimesi, daha çok cemaat, topluluk ve toplum anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla cemaat ve toplum gibi kavramlar bir arada yaşayan canlılara nispet edildiğinden dolayı daha çok insanları ve diğer toplum halinde yaşayan tüm canlıları kapsamaktadır. Müslümanları ümmet yapan en önemli durum ise; Allah tarafından onlara aynı amaç için kitap ve peygamber gönderilmesi ve aynı yolun yolcu olmalarıdır.

Allah yeryüzünde yaşayan büyük küçük ne kadar toplum varsa hepsine peygamber gönderdiğini şu ayetle ifade etmektedir:

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/110.

⁵⁰ Bakara 2/143.

⁵¹ Bkz. Mâide, 5/66.

⁵² Bkz. Âl-i İmrân, 3/113.

“Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarından bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.”⁵³

Bu bağlamda Allah’ın emriyle yeryüzünde bir araya gelen tüm ümmetler, Allah’ın kitapları ve peygamberleri tarafından azap ile uyarılmış ve cennet ile müjdelenmiştir. Allahu Teâlâ bu hususta şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطُّغُوتَ

“And olsun biz, her ümmet içinde, Allah’a ibadet edin kötülüklerden kaçınin diye peygamber gönderdik.”⁵⁴ Bu uyarılara uymayanların ise karşılığını alacaklarını ve elim bir azapla karşı karşıya kalacaklarını nazara vermektedir. Ümmet kavramının asıl meselesi bir araya gelip herhangi bir ümmet veya cemaat oluşturmak değil, oluşmuş olan ümmetin;

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ

“Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet vardır ki onlar insanları hakka yönlendirir ve adalet ile hükmederler.”⁵⁵ Ayetinin belirttiği özelliklerde bir ümmet, cemaat ve topluluk olmak, bu cemaat ve ümmet ise müminler olarak isimlendirilmektedir.

“Siz, insanlar içinde çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, sizler iyiliği emreder, kötülükten ise men edersiniz ve Allah’a da iman edersiniz.”⁵⁶ Onun içindir ki, siz insanların en hayırlılarıdır. Sizin dışındaki din mensupları ise iyiliği emretmez, kötülüklerden ise men etmez.⁵⁷ Buyruğu İslâm ümmetinin en önemli özelliğini beyan etmiştir. Dolayısıyla İslâm ümmetine mensup olanların buna göre hayatlarını dizayn etmeleri gerekir.

Yeryüzünde hayırlı bir insan ve nitelikli ümmet olmanın şartları ifade ettiğimiz ayette açık bir şekilde beyan edilmiştir. Dolayısıyla burada asıl vurgulanmak istenilen

⁵³ Fatır, 35/24.

⁵⁴ Nahl,16/36.

⁵⁵ Araf, 7/181.

⁵⁶ Al-i İmran, 3/110.

⁵⁷ Ebu’l Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşîr el- Ezdî el- Belhî, *Tefsir-î Kebîr*, (Tahk. Dr. Abdullah Mahmud Şehhate. trc: M. Beşîr Eryarsoy,) İstanbul, İşaret yayınları, 2006, c.2 s. 73.

oluşan ümmetin nitelikli olması gerekir. Bu niteliğin kaynağı ise vahyin ve Hz. Peygamberin sünnetinin ışığıyla inşa edilen bir ümmet olmaktan geçmektedir.

Ümmet kelimesi, Kur’ân’da birçok anlam ifade etmektedir. Genel olarak ise din, zaman, lider insan ve cemaat ve topluluk anlamlarına gelir. Şöyle ki:

قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَرِهِمْ مُّهْتَدُونَ

“Biz babalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk. Biz de onların o ümmeti (dini) üzerine gidiyoruz.”⁵⁸ Görüldüğü gibi bu ayette ümmet kelimesi atalarının uydukları ve tâbi oldukları kurallar bütünü olan din anlamında kullanılmıştır.

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ

“Zindandaki kurtulmuş olan iki kişiden biri, nice ümmet (zaman) sonra Yusuf’u hatırladı. Şöyle dedi: ‘Ben, size bir süre sonra onun yorumunu haber vermek için beni hemen zindana geri gönderin dedi.’⁵⁹ Bu ayette ise ümmet kelimesi zaman, süre ve müddet gibi anlamlarda kullanılmıştır.

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“İbrahim, Allah’a itaat eden, O’nu birleyen bir ümmet idi. O, müşriklerden değildi.”⁶⁰

Hz. İbrahim, kendisinde tüm güzel sıfatları barındıran, insanlara doğruyu ve yanlış aktaran, bulunduğu topluma liderlik ve önderlik yapan bir şahsiyetti. Dolayısıyla ümmet kelimesi bu ayette lider ve önder anlamında kullanılmıştır.

“Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip tebliğde bulunmasın.”⁶¹

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ

⁵⁸ Zuhruf, 43/22.

⁵⁹ Yusuf, 12/45.

⁶⁰ Nahl, 16/120.

⁶¹ Fatır, 35/24.

“Senden önce de ümmetlere peygamberler gönderdik. Onlar yalvarsın diye darlık ve sıkıntı ile cezalandırdık.”⁶²

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا مِّنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ

“Biz onları (Ben-i İsrail) yeryüzünde topluluklara ayırdık. Onlardan kimi salih kimselerdi, içlerinde salih olmayanlarda vardı.”⁶³

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız bu örnekler, ümmet kelimesinin cemaat ve topluluk anlamına gelen Kur’ân’daki delilleridir. Daha birçok anlama gelen ümmet kelimesini konumuzun dışına çıkılmamak için bu kadar incelemenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Günümüzde Müslümanlar bir ümmettir. Ancak unutmamak gerekir ki sadece ümmet olmak Müslümanların kurtuluş vesilesi olmaz. Çünkü Müslümanların hayatında olması gereken; ümmet kavramının kendisi değil, bu kavramın ifade ettiklerini hayatlarına yansıtmaıdır.

Dolayısıyla bu kavramın içerisinin doldurulması ve tam anlamıyla ruhunun yaşanılması gerekir. Yukardaki ayetlerde de vurgulandığı gibi İslâm ümmeti;

“İyiliği emreder, kötülüklerden ise men eder.”⁶⁴

Onun için bu ayetin emrine göre yaşayan ümmetler asıl kurtuluşa erecek olanlar arasında zikredilir. Çünkü ümmetin sayıca kalabalık olması önemli değildir. Asıl önem arz eden, bir araya gelen sayının İslâm’ın nitelikleriyle donatılmış olmasıdır. Böylece bu topluluk “hayırlı ümmet” kavramıyla anılan ümmet olacaktır. Bunun için ümmet kavramının sadece teorik olarak değil uygulamaya dayalı bir kavram olduğunu çok iyi anlamak gerekir.

1.7 Kabile / قَبِيلَة

Kabile kavramı İslâm’ın gelmesinden daha önce Arap yarımadasında çok önemli bir sosyal grup idi. Bu sosyal ise toplumda en önemli tefrika sebebiydi.

⁶² En’am, 6/42.

⁶³ A’raf, 7/168.

⁶⁴ Al-i İmran, 3/110.

“Sonranın zıttı olan öncelik, önde olmak, öne geçmek, önüne almak, karşısına almak, ön yüz, anlamındaki kabl kökünden gelen kabile, kafatasını oluşturan birbirine geçmiş ve karşılıklı duran dört kemikten her birinin adı, ağacın dalları, vücuttan her bir parça, aynı babanın ya da farklı babanın çocukları, topluluk gibi anlamlara gelir.”⁶⁵

Araplardaki insan topluluğunu meydana getiren alt kümeleri, insan vücudunun bazı organlarına benzeterek adlandırma anlayışından hareketle aynı atadan gelen ve birbirlerine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna bu isim verilmiştir.⁶⁶ Dolayısıyla kabile bir baş ve kollara sahip insan vücuduna benzetilen insan topluluğudur.⁶⁷ Yani insan bedenindeki başın mahiyeti ne ise Arap yarımadasındaki kabilenin de mahiyeti o derece önemliydi.

Kabile; şa'b, imare, batn, fahz, aşiret ve fasile gibi sosyal yapının değişik alt kümeleri içindedir. Bu alt yapı sıralamasında kabilenin, şa'b'dan küçük, aşiretten büyük olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸ Bunun yanında Kur'ân'da kabile kavramıyla beraber zikredilen, şa'b,⁶⁹ شَعْبُ aşire,⁷⁰ عَشِيرَةٌ fasile,⁷¹ فَصِيلٌ ve raht,⁷² رَهْطٌ gibi çeşitli kelimeler de kullanılır. Kabile kavramını daha iyi anlayabilmek için kabile yapısının ve kabileciliğin ilk dönemlerde en çok görüldüğü Arap yarımadasının sosyo-kültürel yapısını göz önüne bulundurmak gerekir.

Arap yarımadasında karışımıza çıkan en önemli sosyal grup kabile ve kabileciliğidir. Kabile kavramı Kur'ân'da iki yerde zikredilir. Birinde olumsuz bir durum yani “yandaş ve kabile” anlamında kullanılmışken,⁷³ diğer ayette ise kabilelere ayrılmanın farklılıkların tanışmalarını kolaylaştırmak amacı ön plana çıkarılır. Bu farklılıkların birer kabileciliğe sebebiyet vermemesi için de takva kavramı ön plana

⁶⁵ İsfahânî, *age*, s. 391-392; Casım Avcı – Recep Şentürk “Kabile” DİA, TDVY İstanbul, 1996, XXIV, 30.

⁶⁶ Avcı- Şentürk, “Kabile” DİA, XXIV, 30.

⁶⁷ Firûzabâdî, *Besâiru Zevî't-Temyiz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, Lecnetu İhyâit Turâsi'l-Arabî, Kahire, 1992 c. IV, s. 23.

⁶⁸ İbn Manzûr, *age*, IV, 2270; V, 3519.

⁶⁹ Bkz. Hucurât, 49/13.

⁷⁰ Şu'ara', 26/214.

⁷¹ Meâric, 70/13.

⁷² Neml, 27/48; Ayrıca Bkz. Esed, *age*, s. 772.

⁷³ Bkz. Araf 7/27.

çıkarılmıştır.⁷⁴ Çünkü Kur'ân'ın anlayışında kabile kavramını sosyal bir gerçeklik iken kabilecilik kavramı yanlış bir oluşum şeklidir. Nitekim Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde kabile kavramı Arap yarımadasının en önemli realitesiydi. Buradan hareketle Kur'ân bugün de cemaate ve cemaatleşmeye karşı olmadığı fikrini söylemek yanlış bir ifade olmaz. Hatta Kur'ân'ın inşa etmeye çalıştığı toplumsal hayatta, cemaat kavramına bir teşvik söz konusudur. Kur'ân'ın karşı çıktığı asıl mesele bu kavramların şahsi bir çıkar meselesine ve ayrımcılığa dönüştürülmesidir.

Kabile kavramının hâkim olduğu toplumlarda kan bağı ve toprağa bağlılık önemlidir. Kabile millet kavramıyla kıyaslandığında daha küçük bir hacme sahiptir. Kabile hayatı etnik bir yapıya dayanan daha kapalı bir sistem oluşturur. Kabile sisteminin hâkim olduğu toplumlarda, modern milletlerde olduğu gibi büyük çapta bir ekonomik bir sınıf ayrımı gözlemlenmez. Kabile kavramı, daha çok aynı aileye mensup bireylerin oluşturduğu bir yapıyla oluşmaktadır. Kabile üyelerinin birbirlerine nesep yoluyla bağlı olmaları kabile asabiyetini ortaya çıkarmıştır.⁷⁵ Kabile bağı ile birbirine bağlı olan gruplar kabileler halinde bir arada yaşıyor ve birbirlerine danışarak varlıklarını sürdürüyorlardı.⁷⁶ Dolayısıyla kabile yapısına sahip insanlar birbirlerini korumak gibi bir görevi de üstlenmişlerdir.

Kabilelerde bireysel sorumluluk söz konusu olmadığı için kabile şerefi her şeyin üstündedir. Cahiliye döneminde haksız bile olsa kişinin kendi kabilesini desteklemesi ve yardımcı olması şeklinde ortaya çıkan kabile asabiyetini İslâm kınamış ve yasaklamıştır.⁷⁷ Zaten Hz. Peygamberin dönemindeki insanların İslâm'a karşı çıkmalarının en büyük sebeplerinden biri de bu olduğu bir hakikattir. Asırlardır gelen adetlerinin İslâm tarafından yasaklanması, onların İslâm'a olan kinini daha da artırmıştır.

Kabile hayatındaki bu anlayışlar özellikle son dönemlerdeki modernleşme, endüstrileşme ve şehirleşme kabile esasına dayalı geleneksel toplum yapısını olumsuz etkilemiştir. Özellikle Afganistan ve Pakistan başta olmak üzere bazı İslâm ülkelerinde

⁷⁴ Bkz. Hucurat 49/13.

⁷⁵ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, Dârû'l-Kalem, Beyrut, 1984 s. 128.

⁷⁶ Hamdi Tayfur, *Cemaat Diktatörlerin Psikanalizi*, Mana Yayınlar, İstanbul. 2012 s. 80.

⁷⁷ Esed, *age*, s. 784-785, s. 1057-1058.

kabile farklılığı hala şiddetli çatışmalara sebep olmaktadır.⁷⁸ Bu tür çatışmalar ve ayrışmalar dünyanın neresinde olursa olsun bunlardan asıl zararın İslâm cemaatinin yani İslâm toplumlarının gördüğünü ifade etmek gerekir. Kur'an'da insanların farklı özelliklerde yaratılmasının hikmeti şu ayette ifade edilmiştir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۗ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

*“Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkek ve diğiden yarattık. Sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı en takva sahibi olanınızdır.”*⁷⁹

Kanaatimizce buradaki takva kavramından maksat Allah'a karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olan muhatapları kapsamaktadır. Ayetin vurgulamak istediği başka bir husus ise insanların birbirlerine karşı kalıtsal veya bedensel bir üstünlüğe sahip olmadıklarını vurgulamaktır.

Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

*“Asabiyete çağırın bizden değildir. Asabiyet için savaşın bizden değildir. Asabiyet uğruna ölen bizden değildir.”*⁸⁰

Bu hadiste belirtmiş olduğu gibi Hz. Peygamber insanlar arasında asabiyetçiliğin olmasını asla kabul etmemiştir. Kabile esasına dayalı bir toplum yapısına sahip olan Araplar asabiyet duygusunun doğal bir sonucu olarak nesep şecerelerinin korunmasına büyük önem verirlerdi.⁸¹ Dolayısıyla aile bağları son derece gelişmiştir. Her ne kadar fikirleri yanlış olsa da onların bir olması bugün Müslümanların yapması gereken birleşmeyi başardıkları için ders çıkarılması gereken bir durumdur.

İslâm'ın kabileciliği yasaklamasıyla birlikte, kabile ilişkilerinin çok şiddetli yaşadığı bir ortamda belirdiği için bunun olumsuz etkileri tamamen kaybolmamış,

⁷⁸ Avcı- Şentürk, “Kabile” DİA, XXIV, 30.

⁷⁹ Hucurat, 49/13.

⁸⁰ Süleyman b. Eş 'as es-Sicistânî Ebu Davud, “Edeb” (40; 5121), s. 552.

⁸¹ Seyyid Murtaza el-Askerî, *Abdullah b. Sebe' ve Esâtirun Uhra*, (Thk. Diayau'd-Din Kâzım, Dâru'z-Zehrâ), 6. Baskı Beyrut, 1991, II, 320.

zaman zaman kendisini hissettirmiştir. Hz. Peygamberin vefatından kısa bir süre sonra Ridde hareketleri, hilafetin Kureyş'e ait olduğu iddiası, Hz. Osman döneminde Emevî kabilesine mensup olanların kabilecilik yaparak devlet nimetlerinden kendilerini yararlandırmaları, Muaviye'nin Hz. Osman'ın intikamını almak üzere ortaya çıkıp nesebe dayalı siyasi mücadeleleri başlatması, toplumun Emevî-Haşimî şeklinde bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Tüm bu durumlar Kur'ân'da kabileciliğin yasaklanmasının haklılığını gösteren vakalardır.

Hz. Aişe, Talha, Zübeyr, Ümmü Habibe, Zeyd b. Sabit gibi bazı sahâbilerin Hz. Ali'nin hilafetine karşı çıkmaları sonucunda meydana gelen Cemal olayında çok sayıda sahabenin öldürülmesinin⁸² ardından Sıffin savaşı ve Hakem olayının etkisiyle bu ihtilaflar daha da derinleşmiştir. İslâm toplumundaki bölünüp firkalaşmaların önü alınamamıştır. Dolayısıyla bu bölünmeler, gruplaşmalar aslında İslâm'ın kardeşlik düşüncesine zarar vermiş ve Müslümanlar arasında nifak tohumlarının ekilmesinin başlangıcı olmuştur. Günümüzde kabile hayatına dair yaşantı tarzı azalmış olsa da hala bazı yaşam tarzları içerisinde bu yönde düşünen ve grupları bulmak mümkündür.

1.8 Cemaat ve Cemiyet

Cemiyet/ cemaat, belirli bir ülkede yaşayan; ortak menfaatlerini sağlamak için iş birliği yapan bazen ihtilaf etmesine rağmen ortak bir kültüre sahip olan insanların kendi aralarındaki münasebetlerini düzenli hale getirmelerine denir.

Yeryüzünün halifesi olan insanoğlu, cemiyet halinde yaşayan mükerrem bir varlıktır. Akıl, zekâ ve hafıza gibi kabiliyetlere sahip olan, ünsiyet, velayet ve beraat duygularını farklı şekillerde ifade edebilen insanların insan dışı bir hayat yaşamaları kolay değildir. Bu durumun ortaya çıkmasının iki temel sebebi vardır:

- 1- İnsanoğlu hayatını ve neslini devam ettirebilmek için, cemiyet ve cemaat halinde yaşamak zorundadır. Aile hayatı cemiyet hayatını zaruri kılan bir unsurdur.

⁸² Tahir el-Makdisî, *Kıtabu'l-Bed' ve't-Tarih*, Mektebetu's Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, ts. V, 123-124, 210-212.

2- İnsanların yiyecek, giyecek ve diğer zaruri ihtiyaçlarını temin etmek, çocuklarının eğitimini sağlamak ve zaman içinde ortaya çıkan problemleri çözebilmek için, birbirlerine muhtaç olduklarını söylemek mümkündür.⁸³ Dolayısıyla cemaat halinde yaşama insan için zorunlu bir durumdur. Çünkü insan hem yaratılış özelliği hem de ihtiyaçları temin etme konusunda aciz bir varlıktır.

Cemiyet, gelişigüzel veya geçici olarak teşekkül etmiş insan yığınlarından farklı bir karaktere haizdir. Bir trende olanlar veya spor müsabakasını seyretmek için bir araya gelenler, belli bir hadisenin ortaya çıkardığı insan yığınlarıdır. Yolculuk bittiği veya seyrettikleri spor müsabakası sona erdiğinde dağılır ve giderler. Cemiyetin teşkilatlanmış belli bir düzeni, yapısı ve izafi de olsa bir sürekliliği vardır.⁸⁴ Bu tür toplulukların ortak bir kararı ve nihai bir amaçları bulunmaktadır.

İnsanoğlu ister istemez, içinde yaşadığı cemiyetin değer hükümlerinden etkilenir. Çünkü cemiyetin esas özelliği; birbirleriyle karşılıklı tesir ve münasebetlerde bulunan insanların, siyasi ve sosyal bir sistem içerisinde bir araya gelmiş olmalarıdır. Müşterek inançlara, tutumlara, hareket tarzlarına sahip olan bu insanların, faaliyetler birtakım umumi ve müşterek hedeflerin etrafında toplanmıştır.⁸⁵ Her cemiyette mutlaka bir siyasi otorite ve otoritenin siyasi tercihlerine göre teşkilatlanmış insanları vardır.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan cemiyet terimi ile cemaat kavramını birbirinden ayırmak kolay değildir. Bilindiği gibi cemaat kelimesinin aslı, toplamak veya ortak bir usulle bir araya getirmek anlamındaki cem' (جمع) fiilidir. Tesadüfen bir araya gelen veya şartların bir araya getirdiği insanlara cemaat vasfı vermek doğru değildir. Bir topluluğun cemaat vasfına haiz olabilmesi için, o topluluğu meydana getiren insanların belli bir inancı benimsemesi, malum bir hedefi gerçekleştirmek üzere bir araya gelmesi, aynı usule bağlı kalması ve kendi içlerinde birisini emir tayin etmiş olmaları gerekir.⁸⁶ Aslında cemaat, aynı yolun yolcularının farklı yüzlerini ifade eder. Burada yol ve sonuç aynıdır, sadece bu yolun şekli veya yolun uzunluğu birbirinden farklıdır.

⁸³ Yusuf Kerimoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, İstanbul, İnkılab Basım Yayın, 22. Baskı, 2015, s.90.

⁸⁴ Özer Ozankaya, *Toplum Bilim*, Ankara, 1979, s. 3.

⁸⁵ Kerch- Crutchfileld Ballachey, *Cemiyet İçinde Ferd*, İst. 1971, s. 55.

⁸⁶ Kerimoğlu, *age*, s. 92.

Müslümanların İslâm cemaati olarak anılmasının en önemli göstergesi, Allah'a kul olabilmek amacıyla hayatlarını sürdürmeleridir. Bunun için Müslümanların oluşturduğu cemaat, Allah'ın emirlerine uyan, Allah'ın kendilerine emrettiğini yerine getiren Allah'ın yasakladıklarından uzak duran insanların bir araya gelerek oluşturduğu topluluklar, yani vahyin inşa ettiği cemaat olarak anılacaktır. Bu amaç dışında bir araya gelen topluluklar yukarıda da değindiğimiz gibi bir amaçları olmadan bir araya toplanıp ve dağılan topluluklara benzerler. Bu tür cemaatler Allah katında herhangi bir değer ve kıymet telaki etmezler. Onun için Allah'ın değer verdiği bir cemaat veya grup olmak için Allah'ın vahiyle inşa ettiği hayatın şartlarına uymak ve onun tavsiye ettiği cemaatlerin içinde bulunmak gerekir.

Çalışmamızda cemaat kavramının alt yapısını oluşturmak açısından ve çalışmamızın asıl konusu olan cemaate kavramına giriş mahiyetinde olması için kısaca millet, fırka, mezhep, zümre, ümmet ve kabile kavramalarını açıkladık. Çalışmamızın bu bölümünden sonra cemaat kavramının, daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve derinlemesine incelemeye gayret gösterdik. İlk olarak cemaat kavramının sözlük anlamını; daha sonra terim anlamını vereceğiz.

1.8.1.1 Cemaat Kavramının Sözlük Anlamı

Cemaat Arapça'da cem' (جمع) kökünden gelir. Cemaat, toplanmak, bir araya getirmek anlamında türeyen mastar bir isimdir. Sözlükte "İnsan topluluğu" anlamına gelir.⁸⁷ Toplanma aritmetik toplam, toplanma topluluk sözcüğünden gelir. Cem'e "toplandı, bir araya getirdi" fiilin mastarıdır. Cemaat, topluluk, dini bir fiil için (daha çok namaz için) bir araya gelen topluluk, bir dine mensup olanların topluluğu: İslâm cemaati, herhangi bir şekilde toplanan insan topluluğu zümre: Ermeni cemaati, esnaf cemaati, yeniçeri ocağında birkaç odanın teşkil ettiği topluluk.⁸⁸ Ashap, müçtehid imamlar veya her devirdeki Müslümanların büyük çoğunluğu gibi anlamlara gelen ve Ehl-i sünnet için kullanılan bir tabirdir.⁸⁹

⁸⁷ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Dar Sadır, Beyrut, 1990, VII. 53-57.

⁸⁸ Mehmed doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1994, s. 114.

⁸⁹ Mustafa Uzunpostalcı, "*Cemaat*" *DİA*, VII, s.287.

Cemaat kavramı, tefrikanın ve ayrılmanın zıttı olan içtimadan türemiş olması da muhtemeldir. Nitekim bir topluluk şuradan, buradan toplanıp (ictimâ) ettikleri vakit “*kavim tecemmu etti*” denilir.⁹⁰ Yani kavim topluluk haline geldi, topluluk halini aldı, bir oldu ve beraber oldu diye tarif edilir.

“*Cemea'l-müteferrik*” جمع المتفرق ifadesi dağınık olan kısımları, parçaları birbirine kattı demek olur. “*Cemaa ileyhi'l-kulûb*”de kalpleri ona ısındırdı, bağladı anlamındadır.⁹¹ Dolayısıyla cemaat aynı dava etrafında bir araya gelen insanların bir ve beraber olmasını sağlayan bir kavramı ifade etmektedir. Cemaat ayrı olanları birleştiren farklı yapıdaki insanları tevhid etrafında bir kılan özelliklerin özetidir.

Cemaat kavramının insanlar topluluğunun adı olan “*el-cem*” den türemiş olması da muhtemeldir. “*El-cem*” ise “*cemaatu'sey'e*” ifadesinin mastarını ifade etmektedir.⁹² O halde sözlükte cemaat lafzı ile insanlar cemaati, kastedilecek olursa bunlar herhangi bir mesele hakkında toplanıp bir araya gelen topluluk demek olur. Yani belli bir amaç dahilinde toplanan insanlara işaret edilir.

El-Ferrâ (207-822) bu hususta şöyle demiştir: “*Dağınık olanları bir araya getirip*” topladığım takdirde “*cema'tu'l-kavme*; topluluğu, kavmi bir araya getirdim dersin. Bu durumda bir araya gelen kimseler “*mecmû'ün*” diye ifade edilirler.⁹³ Cemaat çok sayıda insan ve aynı maksat etrafında birleşen insanlar topluluğu demektir. Cemaate bu ismin verilmiş sebebi cemaatin ictimâ ile aynı anlamı taşımasındandır. Zıttı tefrikadır. Her ne kadar cemaat lafzı toplanan bir topluluğun bizatihi adı olsa bile bu böyledir.⁹⁴

⁹⁰ Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “cemea” VIII, 53-5.

⁹¹ Bkz. İbn Manzur, *age*, “cemea” VIII, 53-57; İbrahim Mustafa, *el-Mücemu'l- Vasît*, “cemea” Beyrut, ts. I, 135-136.

⁹² Bkz. İbn Manzur, *age*, “cemea” VIII, 53-57; İbrahim Mustafa, *age*, “cemea” I, 135-136; Muhammed b. Ebu Bekir Şemsüddin Razi, *Muhtaru's-Sihâh*, “cemea” maddesi, 110-111.

⁹³ İbrahim Mustafa, *Mücemu'l- Vasît*, I, 136.

⁹⁴ Takiyü'ddîn Ahmed b. Abdullah b. Abdu'l-Halîm İbn Teymiyye, *Mecmuu'l-Fetâvâ*, Dâru'l Vefâ, 3. Baskı, b.y.y. 2005, III, 157.

Müslümanların din kardeşliği esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri ve katılmak zorunda oldukları birlik, beraberlik,⁹⁵ “*toplamak, bir araya getirmek*” cem’ masterından türeyen Arapça bir isim olup sözlükte “*insan topluluğu*” manasına gelir.⁹⁶

Cemaat; topluluk, insan kalabalığı, aynı düşünce etrafında bir araya gelen topluluk, bir dinden veya soydan olanları hepsi, İslâm’ın din kardeşliği esasına dayalı olarak sevgi ve saygı temelli gerçekleştirilmesini istediği, birlik, beraberlik namaz kılmak için bir araya gelen imama uyan topluluk⁹⁷ anlamında ifade edilmiştir.

Ayrıca cemaat kelimesi, Kuzey Afrika’da özellikle Fas’ın merkeze tâbi olmayan bölgelerinde idarî yetkiyi ellerinde tutanların oluşturduğu meclis,⁹⁸ anlamında da kullanılmaktadır.

1.8.1.2 Cemaat Kavramının Terim Anlamı

Bir terim olarak cemaat; beş vakit farz olan namaz ibadetini, bir imamın arkasında birlikte eda eden müminleri ifade eden bir terimdir.⁹⁹ Kısaca cemaat, insanların hep birlikte yaratıcısına karşı acziyetlerini toplu bir şekilde itiraf etmeleridir.

İslâmî literatürde cemaat; bir fikir veya inanç etrafında toplanan ve aynı usulü benimseyen insanları ifade eden bir keyfiyete haizdir. “*Malum bir hedefe varmak için, belirli bir âdet (usul) üzerinde ittifak eden insan topluluğuna cemaat denilir.*”¹⁰⁰ Hedefi belli olan ve yaşama amaçları aynı olan topluluğa cemaat denir. Yani fikir ve inanç etrafında bir araya toplanan insan topluluğuna cemaat adı verilir.

Bir fıkıh terimi olarak cemaat ise şöyle tarif edilebilir: Namazı bir imam ile birlikte kılan müminler topluluğuna verilen addır. Daha geniş anlamıyla cemaat, İslâm ümmeti topluluğunu ifade eden bir kavramdır. Dünyadaki bütün Müslümanlar bu anlamda bütün halinde bir cemaattir. Böyle bir bütünlüğün sağlanması ise birbirlerine karşı sorumluluklarının farkında olmaları cemaatin temel noktasını meydana getirir.

⁹⁵ Uzunpostalcı, “*Cemaat*” *DİA*, VII, s. 288.

⁹⁶ Uzunpostalcı, “*Cemaat*” *DİA*, VII, s: 289.

⁹⁷ **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Meb yayınları, Ankara, 2009, s. 47.

⁹⁸ Uzunpostalcı, “*Cemaat*” *DİA*, VII, s. 290.

⁹⁹ Bkz. İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB yayınları, Ankara, 2010, s. 92-93.

¹⁰⁰ Şehristânî, *age*, II, s. 47.

Sosyoloji literatüründe ise cemaat kavramı, cemaatin üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları bir şeye genellikle ortak bir ideolojiye ya da bir kimlik duygusuna dayanan, özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak ifade edilebilir.¹⁰¹

Dinî bir terim olarak cemaat kavramı ise; ashap, müçtehit imamlar veya her devirdeki Müslümanların büyük çoğunluğu anlamlarına gelen ve Ehl-i sünnet için kullanılan bir tabirdir. Ayrıca, Müslümanların din kardeşliği esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri ve katılmak zorunda oldukları birlik, beraberlik anlamında da kullanılmaktadır.¹⁰²

Cemaat kelimesi daha çok aynı duyguyla hareket etmek için bir arada bulunan kişilerin oluşturduğu toplumsal birlikteliği ifade etmektedir. Aslında cemaat olmak diğer topluluklara meydan okumaktır. Birliğin ve beraberliğin bir güç göstergesi olduğu günümüzde sayısal bütünlük çok şeyi ifade etmektedir. Bunun için İslâm dininin emrettiği cemaat ise, bedensel bütünlüğün ve birlikteliğinin yanında ruhsal olarak da bir bütünlüğü ifade etmektedir. Nitekim asıl önemli olan da ruhsal bütünlüğe sahip olabilmektir. Çünkü ruhu bir olan cemaattin derdi birdir, amacı birdir, buna bağlı olarak arzuladıkları hedefi de bir olur.

Sünnetin yaşandığı dönem olan, ashabin ve tabi'un'un kendi dönemlerinde ifade ettiği şekliyle bir cemaat kavramı mevcuttu. Daha da önemlisi bu dönemlerde cemaat şekli kalplerin bir olduğu, düşüncelerin bir olduğu ve belki de en önemlisi ruhların bir olduğu bir cemaat şekli mevcuttu.

Hz. Peygamber ve özellikle raşid halifeler döneminde ashabin çoğunluğu, kendileri cemaati meydana getiriyorlardı. Çünkü onlar çeşitli işlerde imamet, ahkâm, cihad ve din ile dünyayı ilgilendiren diğer bütün hususlarda hak üzere toplanmış olan kimselerden oluşuyordu. Onlar o dönemin adeta dinin taşıyıcıları ve toplumun birleştiricileriydi. Hz. Peygamberin kendilerinden razı olarak vefat ettiği, Allah'ın kendilerini tezkiye ettiği dinin taşıyıcıları ve nakledicileriydi. Onlar sapıklık üzere asla

¹⁰¹ Bkz. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 1999, s. 12.

¹⁰² Bkz. İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB yayınları, Ankara, 2010, s. 92-93.

birleşmeyen kimselerdi. Tüm bu özelliklerinden dolayı Hz. Peygamberden sonra var olan bu cemaat bilinci, adını tarihin unutulmayacak sayfalarına yazdırmıştır.

Şâtıbî, (790-1388) insanların cemaat kavramı ile ilgili görüşlerini sunarken şunları söylemektedir: Cemaat özel olarak ashab-ı kiramın kendisi demektir. Çünkü onlar dinin esaslarını dimdik ayakta tutanlar, onun kazıklarını yere sağlamca yerleştirenlerdir. Onlar asla sapıklık üzere ictimâ etmeyenlerdir. Bu husus ise onlardan başkaları hakkında gerçekleşmesi imkânsız olan bir şeydir.¹⁰³ Dolayısıyla sahabiler ancak hakk olan cemaatlerin içinde bulunurlar. Hayatları vahyin inşa ettiği cemaatin içinde geçmiş ve bu hakikatler üzerine vefat etmişlerdir. Muhtemeldir ki burada sözü edilen cemaatten kasıt Abdullah b. Ömer'in sözlerindeki şu ifadeler ile örtüşmektedir:

Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

“Allah bu ümmeti bir sapıklık üzerinde ebediyyen birleştirmez.”¹⁰⁴

Yine Hz. Peygamber buyurdu ki:

“Allah'ın eli cemaat ile beraberdir. O halde sizler de o en büyük kalabalık hangisi ise ona uyunuz. Çünkü kim cemaatten ayrılırsa cehennem ateşine doğru ayrılmış olur.”¹⁰⁵

Allah, sahabileri İslâm ile yüceltmıştır. Dolayısıyla onların oluşturmuş olduğu cemaat, Hz. Peygamber'i desteklemiş ona gereken şekilde saygı göstermiş ve sıkıntılı durumlarda ona yardımcı olmuştur. Çünkü onlar İslâm'daki ilk ve en faziletli cemaati oluşturmuşlardı. Sahabiler, Hz. Peygamberden sonra bir cemaatte bulunması gereken özelliklerin yaşanmasını ve yaşatılmasını ve teşvik eden şahsiyet idi. Nitekim onların bu güzel yaşantılarından dolayı o günden bugüne kadar onlar her daim hayırla yad edilmektedirler. Hakkın inşa ettiği cemaatte tabii olan şahsiyetler dünya ve ahirette bunun mükâfatını alacaklardır. Ama batıl bir davaya hizmet eden cemaate mensup olanlar ise helak olup gitmişlerdir. Bunun karşılığını da misliyle alacaklardır.

¹⁰³ Kasım b. Firruh b. Ebi'l- Kasım Halef b. Ahmed eş- Şatibi, *El-İ'tisâm*, Dârû'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988. II, 262.

¹⁰⁴ Bkz. Tirmizi, *Fiten*, 7.

¹⁰⁵ Ebu'l kasım Hibetullah el-Hasen b. El-Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İtikad*, I, 106; Muhakkik senedi hasendir, demiştir. Hadisi ayrıca İbn Ebi Asım, *es-Sünne*, 801 no'da rivayet etmiştir.

Sünnet-i seniyye üzerine birleşmiş cemaatler denildiğinde ve o döneme dair deliller söz konusu olduğunda ilk olarak sahabilerden oluşan cemaatin akla gelmesi kaçınılmazdır. Çünkü onların oluşturmuş olduğu cemaat hem zaman itibarıyla hem de fazilet itibarıyla var olan cemaatlerden daha önde gelir. Onun için sünnet ve hak davası üzere olan her cemaat sahabe döneminde oluşan cemaat ruhunu kendilerine rehber edinmeli. Çünkü oluşturulan cemaatler hidayet bulma ve kurtuluş vesilesi olma amacıyla ashabin oluşturduğu cemaatin bir uzantısı olmalıdır. O halde sahabe döneminde oluşan cemaat metodu ve üslubunu kendisine rehber alan İslâm cemaatleri, Hz. Peygamberin sünnetiyle inşa edilen bir cemaate benzemiş olur. Dolayısıyla bu ruhla meydana gelen bir cemaatte tefrika yer almaz.

Cemaat lafzı, dinde ilim ve fıkıh sahibi, hadis ehli kimseler ile kendilerine uyulan ve sünnet ile amel eden hidayet önderleri, onların yollarını izleyip, izlerinden giden kimseler hakkında kullanılmıştır. İşte bunlar Hz. Peygamber ve Müslümanların ilk cemaatini teşkil eden onun ashabına uyan kimselerdir. Hak üzere bulunan bütün cemaatler de onların devamıdır. Onlar Ashab-ı kiram ve ashaba uyanlarla onlara uyanların oluşturduğu selef-i salih'tir. Onlar ilim ehli ve bu ilimleriyle amel eden örnek şahsiyetlerdir.

Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

“Şüphesiz ki bu millet (İslâm'a mensup olanlar) yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların yetmiş ikisi cehennemde bir tanesi de cennette olacaktır. Bu ise cemaattir.”¹⁰⁶

İşte bu cemaatin sünnet üzere olan kimseler oldukları ve kurtuluşa erecek cemaatin bunlardan olacağı delilidir. Sünnet üzere oluşan bir cemaat isterse sayıca az olsun, ama o cemaat manen her daim kalabalık olacaktır.

Nitekim Abdullah b. Mesud (r.a) şöyle demiştir: *“Cemaat Allah'a itaate uygun düşen şeydir, sen tek başına bile kalsan.”¹⁰⁷*

¹⁰⁶ Ebu Davud, *Sünen'inde* Şerhu's-Sünne 4597, V, 5-6, Ahmed b. hanbel, *el-Müsned*, IV, 102; İbn Mace, no: 3992-3993, II, 1322.

¹⁰⁷ el-Lâlekâî, *Şerh-u Usuli İ'tikadi Ehli's- Sünneti ve'l-Cemaa*, I, 109.

Kâinata bir kişi kalmamız durumunda bile Allah'ın emrinin yerine getirilmesi hususunda her daim gayret etmek gerekir. O'nun emrettiği İslâm cemaatinin içinde bulunmak ve onun mücadelesinde yer almak bu sözde nazara verilmektedir.

Abdullah b. el-Mübarek'e hadiste geçen cemaat hakkında sorulduğunda şöyle demiştir:

“Ebu Bekir ve Ömer'dir. Ona: Ebu Bekir de Ömer de vefat etti denilince, bu sefer filan ve filandır dedi. Ona: Filan ve filan ölmüş bulunuyor denilince ise; İbnu'l-Mubarek Ebu Hamza es-Sükkerî bir cemaattir,” demiştir.¹⁰⁸ Çünkü Ebu Hamza es-Sükkerî, faziletli, salih ve hak yolun yolcusu bir şahıstı. Onun için tek kişi de olsa o, bir cemaate denk gelebilecek bir kişiliğe sahipti. Dolayısıyla muhakkak her dönemde ilim bakımından uyulması gereken şahıslar var olmuştur. Önemli olan bu şahısların kendi hevâ ve heveslerini değil, hak ve hakikati dile getirmeleridir. Nitekim hak ve hakikati söyleyene uymak gerekir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer de kendi dönemlerinde İslâm'ı temsil etmeye gayret ettikleri için o dönem de uyulması gereken cemaatin temsilcileri de onlardı. Bu anlamdaki cemaat kavramı, rivayet edilen birçok hadiste farklı anlamlarda zikredilmiştir.

Buhari, (256/870) bu anlamdaki cemaat kavramını ilim ehli olanlar için kullanmayı daha uygun gördüğünü ifade etmiştir. İbn Hacer'de Buhari'nin bu sözünü açıklarken şunları söylemektedir:

*“O bu ifadeleriyle sözü edilen nitelikten maksadın şer'i ilim ehli kimseler olduklarını bildirmektedir.”*¹⁰⁹

Kanaatimizce Buhari'ye göre cemaat oluşturacak kişilerin mutlaka ilim ehli olmaları gerekir. İlim ehli olanlarında ilimleriyle amel etmeleri gerekir. Çünkü bir kavramın ne ifade ettiğini bilmek yeterli değildir. Bilinen kavramın içinin doldurulması bildiğini yaşamak ile olur. Dolayısıyla bu anlamdaki cemaat kavramının içinin doldurulması ise, o konuda yeterli olan ilim ehli kimselerle mümkündür.

¹⁰⁸ Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Beğâvî, **Tefsiru'l-Beğâvî (Meâlimu't-Tenzil)**, Dârû Taybe, Riyad, 1989. I, 216.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *age*, XIII, 316.

İbn Hacer, (852/1449) Fethu'l-Bâri'de Taberî'den (310/923) cemaatin tarifi ile ilgili olarak şu sözleri aktarmaktadır: *“Birtakım kimseler de şöyle demiştir: Onlardan kasıt ilim ehlidir. Çünkü yüce Allah onları diğer insanlara karşı bir delil kılmıştır ve din işlerinde sair insanlar onlara uymak durumundayız.”*¹¹⁰ Dolayısıyla uyulması gereken cemaatler her şekilde Allah'ın emrine tabi olup onu yaşamış olanların oluşturmuş olduğu cemaatlerdir. Bunun sonucunda ise tam anlamıyla Kur'ân'ın inşa ettiği cemaat veya toplum ortaya çıkar. Dolayısıyla tabi olunacak cemaatin özellikleri ve nitelikleri burada beyan edilmiş ve ona göre hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Cemaat kavramının bir diğer anlamı da insanlığın doğumundan itibaren bir arada yaşama gayreti içinde olması demektir. Bu anlamda insanların aynı dava için mücadele etmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Hak dini ve davası için mücadele eden insanların parçalanmaktan öte, aksine birlik ve beraberlik içinde yaşaması gerekir. Nitekim en-Numan b. Beşir'in (r.a) rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Cemaat rahmettir, tefrika ise azaptır.”*¹¹¹

Hak dine gönül vermiş kimlerin asla ayrılığa fırsat vermemesi gerektiği Hz. Peygamber tarafından bu hadiste açık bir şekilde vurgulanmıştır. Dolayısıyla Müslümanların hangi cemaatte veya cemiyetin içinde bulunması gerektiğinin farkında olarak hareket etmesi gerekir. Hayatını da bu bilinçle ayarlamalıdır.

Ömer b. el-Hattab'ın (r.a) rivayet ettiği şu hadiste de yukardakiyle benzer bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki:

*“Cemaate sıkı sıkıya sarılınz. Tefrikadan uzak durunuz, çünkü bir başına kalanın arkadaşı şeytandır. Şeytan iki kişiden uzaktır. Kim cennetin bolluk ve rahatlığını, genişliğini arzu ediyorsa o cemaate sıkı sıkıya bağlı kalsın.”*¹¹²

Bu hadiste cennette bolluğun ve bereketin ölçüsünü hak olan cemaatte bağlı olmakla değerlendirilmiş ve bunun cennette bolluk sebebi olacağı vurgulanmıştır.

¹¹⁰ İbn Hacer, *age*, XIII- 37 (317).

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 278-375.

¹¹² Ebu İsa Muhammed b. İsa Et- Tirmizi, *el-Camiu'a-Sahih*, Fiten, 2165. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 114.

Dolayısıyla bu bolluk ve berekete sahip olmak için müslümanların her daim birlik ve beraberlikle hareket edip şeytana fırsat vermemeleri gerekir.

Ebû Mesud el-Ensârî (r.a) kendisine fitneye dair soru sorulunca şöyle demiştir:

“*Sen cemaate sarılmaya bak. Şüphesiz Allah, Hz. Peygamberin ümmetini sapıklık üzere bir araya getirmez. Tefrikadan uzak dur. Şüphesiz tefrika sapıklığın kendisidir.*”¹¹³ Çünkü insan tek kalınca kendisinde ortaya çıkan istek ve arzularla mücadele etmesi daha zordur. Lakin cemaat içinde olması durumunda bu mücadele daha kolay bir hal alır.

İbn Mesud’un (r.a) şu sözleri de bu türdendir:

“*Cemaat içerisinde hoşlanmadığınız bir şey, şüphesiz tefrika halinde sevdiğiniz bir şeyden hayırlıdır.*”¹¹⁴ Yani cemaat halinde bazen hoşunuza gitmeyen durumlar meydana gelebilir; ama bu meydana gelen durum ayrılık durumunda ki hadiselerden daha iyidir, diye ifade edilmektedir.

Hz. Ali (r.a), ummu’l-veled’in (efendisinden çocuk doğurmuş cariye) satılması meselesinde kendi dönemindeki ashaba hitap ederken söylediği şu sözleri de bu konuya işaret etmektedir:

“*Daha önce ne şekilde hüküm veriyor idiyse, şimdi yine aynı şekilde aynı hükmü veriniz. Ben insanlar cemaat olarak kalsınlar diye ihtilaftan yana bir tutuma sahip olmadım.*”¹¹⁵ Yani Müslümanların birlik ve beraberliği bozulmasın diye bazı durumlarda susmak daha faziletli olabilir. Ancak bunu yaparken de hak ve hakikatten de taviz verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Abîde b. Ömer es-Selmanî Hz. Ali’ye (r.a) şöyle demiştir:

“*Cemaat halinde senin ve Hz. Ömer’in görüşü ayrılık halinde tek başına senin görüşünden daha çok hoşuma gider.*”¹¹⁶ Kanaatimizce burada vurgulanmak istenen,

¹¹³ eş-Şatibî, *el-İ’tisam*, II, 261.

¹¹⁴ el-Lâlekâî, I, 108; Şatibî, *age*, II, 26.

¹¹⁵ Buharî, *Fedailu’s-Sahabe Menakibu Ali*; İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, VII, 71-73.

¹¹⁶ İbn Hacer, *age*, VII, 73.

cemaat durumunda söylenen bir sözün tek başına söylenen sözden daha çok itibar göreceğidir.

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye (728/1328) Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat yolu ile ilgili açıklamalarda bulunurken şu sözleriyle bize rehberlik etmektedir:

Onlara cemaat ehli denilmesinin sebebi cemaatin bizatihi ictimâ (bir araya gelme) demek olduğundandır. Yani cemaat bir arada yaşama kültürüne sahip olmaktır. Bunun zıttı ise tefrikadır. Her ne kadar cemaat lafzı bir araya gelip toplanmış bir topluluğun adı haline gelmiş olsa bile (bu böyledir).¹¹⁷

Ebû Şâme'nin (665/1267) sözü de buna delil teşkil etmektedir:

Cemaate bağlanmaya dair emir zikredildiği takdirde bundan kasıt hakka bağlanmak ve ona uymaktır. Yani hakkın gösterdiğini tek hak dava olarak kabul etmek gerekir. İsterse hakka sarılanlar az olsun, muhalefet edenler çok olsun. Çünkü Hz. Peygamberin (s.a.v) ve ashabının döneminden itibaren ilk cemaatin izlediği yol hakkın kendisidir. Onlardan sonra bâtil ehlinin çokluğuna bakılmaz.¹¹⁸ Oluşturulan cemaatin hak dava amacında olması önemlidir. Onun için var olan cemaatlerin Hz. Peygamber döneminde oluşan cemaati kendilerine örnek almaları gerekir.

1.8.1.3 Cemaat ve Sevadü'l-A'zam

Cemaat kavramı, herhangi bir kayda bağlı olmaksızın mutlak olarak kullanıldığında, ilk anlaşılan şey büyük bir kalabalığı teşkil eder. “Es-sevâdü'l-a'zam” (السواد الأعظم) terkihi ise “Hz. Peygamber ve ashabını takip eden Müslüman çoğunluk” anlamında yer almaktadır.¹¹⁹ Aslında bu kavram, ehl-i sünnete mensup olanları temsil eder. Ama burada cemaat, imamet, cihad gibi herhangi bir iş yahut Müslümanların büyük maslahatlarından, din ve dünya işlerinden birisi etrafında toplanmaları halinde sünnete sınımsız sarılan Müslümanların büyük çoğunluğu anlamında kullanılmıştır.

¹¹⁷ Ahmed b. Abdü'l-Halim İbn-i Abdillâh b. Ebi'l Kâsım ibn-i Hadır en-Nemîrî el-Harrânî ed-Dimeşkî el-Hanbelî, Takiyyüddîn İbn Teymiyye'dir. *Mecmuu'l-Fetava*, III, 157.

¹¹⁸ el Makdisî, *el-Bâis*, s. 19.

¹¹⁹ Muhammed Aruçi, “*es-Sevadü'l-Azam*” DİA, XXXVI, s: 578-579.

Çünkü bu durumda Müslümanlardan ayrılmak ve onlara muhalefet etmek helak oluşturu, ayrılıktır, cemaatin dışına çıkmaktır.

İslâm dini insanları ayrılıktan men etmiştir. İslâm dini Müslümanların her zaman bir olmasını ve oluşan birliklerinin de hak üzere olmasını emretmiştir. Onun için İslâm'ın yaşanmadığı bir topluluk Allah katında değer ifade etmez. Dolayısıyla var olan toplulukların cemaat mı? Yoksa sadece kuru kalabalıktan mı oluştuğunu çok iyi ayırt edilmesi durumu insanların bilinçli hareket etmesini sağlar.

Buhari'nin Sahih'inde Huzeyfe b. el-Yemân'dan (r.a) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir.

İnsanlar Rasulü Allah'a hayra dair soru sorarlar ben de ona beni gelir bulur korkusuyla şerre dair soru sordum. Daha sonra birtakım şer ve fitneleri söz konusu ettikten sonra Huzeyfe, (r.a) şunları söylemektedir: Eğer bu bana yetişecek olursa bana ne emredersin diye Hz. Peygamber'e sordum.

Hz. Peygamber buyurdu ki:

“Müslümanların cemaatine ve imamlarına bağlı kalınız.” Şayet cemaatleri de imamları da yoksa diye sordum, şöyle buyurdu: “Bütün bu fırkalardan uzaklaş, istersen sen bu halde iken ölüm gelip sana yetişinceye kadar sürecek olsun, bir ağacın gövdesini dişlerinle ısırılmış ol.”¹²⁰

Buradaki kökünü dişlerinle ısırılmış ol kavramı bir deyişimi ifade etmektedir. Yani açıklıktan ve yoksulluktan bir ağacın kökünü ısırarak dereceye gelsen bile, cemaatçilikten ve fırkacılıktan uzak durmayı ifade etmektedir. Eğer kendisine tabi olunacak hak bir cemaat yoksa ortamdan uzaklaşmak gerekir. Sırf bir cemaate veya bir kalabalığa mensup olmak için yanlış grupların içine girmek ve bu konuda yanlış düşüncelerin esiri olmamak gerekir.

Hz. Peygamberin cemaat hakkında şöyle buyurduğu zikredilmektedir:

¹²⁰ Bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el Buhari, *Fiten*, 7084.

“Allah’ın eli cemaatin üzerindedir.”¹²¹

Kanaatimizce hadisten anlaşılması gereken temel mesaj cemaat olmak koruma altında olmaktır. Çünkü birliğin olduğu yerde bireye zarar vermek daha zordur. Dolayısıyla cemaat olmak bireyi ve toplumu koruma altına almaktır. Başka bir hadiste yine Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

“Allah’ın eli cemaat ile birliktedir.”¹²²

Kanaatimizce buradaki “el” den maksat, Allah’ın koruması, güvencesi altında olmak diye tarif edilebilir.

İbn Abbas (r.a) Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

“Her kim emirinden hoşuna gitmeyecek bir şey görürse, ona sabretsin. Çünkü hiç şüphesiz cemaatten bir karış ayrılıp da ölen bir kimse mutlaka cahiliye ölümü ile ölür.”¹²³

Abdullah b. Mesud (r.a) dedi ki: Rasûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

“Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığına ve benim Allah’ın Resulü olduğuma şahadet eden Müslüman bir kimsenin kanı ancak şu üç husustan birisi ile helal olabilir: Cana karşılık can, zinakâr evli ve dininden ayrılıp cemaati terk eden bir kimse.”¹²⁴

Kimi ilim ehli şöyle demiştir: *“Bundan maksat dinini terk etmesi suretiyle Müslümanların cemaati terk etmiş olacağıdır.”¹²⁵*

Zikredilen hadislerde asıl vurgulanmak istenen anlam, hak ve hakikati savunan cemaatin içinde bulunmanın önemini belirtmek ve ayrılık durumunda ise dinden çıkmayla eş değer görüşmüşlüğü ve böyle bir durumda İslâm cemaatinden ayrılanın cezası hem bu dünyada hem de ahirette çok ağır olacaktır.

¹²¹ Hadisi İbn Ebi Âsım, **es-Sünne**, I, 40’ta rivayet etmiş olup, el-Elbanî sahih olduğunu belirtmiştir.

¹²² Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et- Tirmizi, **el-Camiu’a-Sahih, Fiten**, 7.

¹²³ Buharî, **Fiten** 2, İbn Hacer, **age**, XIII, 5.

¹²⁴ Buharî, **Diyat** 6, İbn Hacer, **age**, XII, 201.

¹²⁵ İbn Hacer’in hadise dair açıklaması için Bkz. **Fethu’l-Bâri**, XII, 201-202.

Zeyd b. Sabit'in (r.a) rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamberin şu buyruğu da bu kabildendir:

“Üç haslet vardır ki hiçbir Müslüman kalbi bunları yerine getirmekte kusur göstermez:

1-Ameli Allah için ihlâsla yapmak,

2-Yöneticilere karşı samimiyet derecesini korumak

3- Cemaate bağlı kalmak”¹²⁶

Onun için bu ve benzeri özelliklerin Müslümanların yaşantılarında ve Müslümanların mensubu olduğu cemaatlerde bulunması elzendir. Müslümanların böyle davranmaları toplum hayatın düzenini sağlamaya da büyük katkı sunar.

İbn Hacer'in, Fethu'l-Bâri'de naklettiğine göre de Taberi şöyle demiştir: Doğrusu şu ki bu haberden¹²⁷ maksat başlarına emir olarak getirmekte bir araya geldikleri kimseye itaat etmekte olan cemaate bağlı kalmaktır. Kim onlarla yapılan anlaşmayı bozarsa, cemaatin dışına çıkmış olur.¹²⁸ Birçok hadiste geçen cemaat kavramı daha çok bu anlam çerçevesinde yani cemaatin dışına çıkmak olarak kullanılmıştır.

Bir emir yahut din ya da dünya işlerinden herhangi bir iş etrafında çoğunlukları ya da çoğunluğu teşkil etmeseler dahi ilim adamları fazilet, salâh ve istikamet sahibi kimseler ile hal ve akd ehli kimselerin şahsında temsil edilmeleri halinde, din ya da dünya işlerinden herhangi bir iş yahutta bir emir etrafında toplanmaları halindeki Müslüman, cemaat anlamındadır. Ancak bütün bunlar (da itaat) sünnete ve iyiliğe ve kötülüğe uymak şartına bağlıdır.¹²⁹ Dolayısıyla mensubu bulunan cemaatlerin veya liderlerinin iyilikler dışında herhangi bir gaye ve maksatları olmaması gerekir. Onun için hayat serüveninde bir araya gelmiş toplulukların amacını incelemek ve içinde bulunduğu cemaatin gerçekten Kur'ân'ın inşa ettiği bir cemaat mı? yoksa kuru bir kalabalık mı? olup olmadığını çok iyi bilmek gerekir. Ona göre ise insanların mensubiyetlerini sürdürmesi ya da sonlandırması gerekir.

¹²⁶ İbn Ebi Asım, *es-Sünne*, 94, I, 45.

¹²⁷ Bununla Hz. Peygamberin (s.a) Huzeyfe'a (r.a): “Müslümanların cemaatine ve imamlarına bağlı kalırsın.” buyruğunu kastetmektedir.

¹²⁸ İbn-i Hacer, *age*, XIII, 37.

¹²⁹ Prof. Nâsır b. Abdülkerim, *Sünnet ve Cemaat kavramı*, guraba yayınları, İstanbul, 2015.

1.8.1.4 Cemaat ve Ehl-i Hal ve'l Akd

Cemaat ve ehl-i hal ve'l akd (أهل الحال والعقد) kavramı, daha çok belli sınıflardaki insanlar için ifade edilir. İlim adamları, emirler, kumandanlar, valiler, hakimler ve ileri gelenlerin veyahut bunların bir bölümünü Müslümanlara ait herhangi bir iş etrafında ittifak etmeleri hakkında cemaat terimi kullanılır. Bir imam'ı (İslâm devlet başkanı) başa geçirmek, ona bey'at etmek yahut onu görevinden almak ve buna benzer hususlar gibi.

Müslümanlar arasında hal ve akd ehli olmaya en layık kimseler dini hususunda kendilerine uyulan şariat ilminin alimleridir. Daha sonra da fazilet, salah ve ileri gelmek özelliklerine sahip önde gelenler, sırasıyla bunların arkasında gelir. Bunların da söz ve fiillerinin ümmetin maslahatlarını belirleyip işlerini yönlendirmekte etkisi olan kimseler arasında olmasına dikkat edilmelidir.¹³⁰ Nitekim herkesin dini lider olması mümkün olmadığı gibi herkesin arkasında binlerce kişiyi harekete geçirecek kabiliyeti olmayabilir.

Bu bölümdeki cemaat kavramından kasıt “*Cemaat her dönemin hal ve akd ehlidir.*”¹³¹ Yani öncü ve önder ilim adamlarını kapsar. İşte cemaat, bu kavramın geniş anlamının bir parçasını teşkil eder. Hal ve akd ehli bir yöneticiye bey'at olursa yahut cihadın ilan edilmesi gibi herhangi bir husus üzerinde ittifak edecek olurlarsa şüphesiz ki cemaati temsil ederler.¹³²

İslâm ümmetine mensup olan her cemaat aslında İslâm'ın kendisini temsil etmektedir. Unutulmamalıdır ki, İslâm dini de Allah'ı temsil etmektedir. Eğer bir birey hak bir cemaatte ve lidere biat etmemiş olursa, kanaatimizce bu biat'ı ne İslâm dinine ne de Allah'a etmiş olur. Onun için her dönemde ilim ehli insanlar bulmak mümkündür. Ama asıl belirtmek istenen ilim ehli olarak bilinen şahısların, ilimlerinin yanında amellerinin de var olan ilimlerine uygun olup olmadığıdır. Allah'a karşı takva'da topluma veya bireye liderlik ve rehberlik yapacak insanların yani ilim ehli şahsiyetlerin bulunması gerekir. Dolayısıyla ehli hak ve akd kavramları buna dikkat çekmeye çalışır.

¹³⁰ Abdülkerim, *age*, s. 24.

¹³¹ İbn Hacer *age*, III, S. 216.

¹³² Abdülkerim, *age*, s. 24.

2. BÖLÜM

2.1 Kur'ân Ayetlerinin Işığıyla Cemaatler

Kur'ân'da cemaat kelimesi açıkça ifade edilmemesine rağmen bazı ayetler anlam itibariyle birlik ve beraberlik olmanın ve bu şekilde yaşamanın üzerinde durmaktadır. Bu ayetlerden hareketle bu özellikleri ifade etme gayretinde bulunduk. Onun için Çalışmamızın birinci bölümünde çeşitli kavramlar üzerinde yoğunlaşarak temel kavramımız olan cemaat hakkında ön bilgi mahiyetindeki bilgileri açıklama gayretinde bulunduk. İkinci bölüm de ise Kur'ân'da cemaat veya topluluk kavramlarının geçtiği ayetlerin tahlili üzerinde durarak adı geçen bazı toplulukların özelliklerini beyan etmeye çalıştık.

2.1.1 Ana Baba'ya Karşı Gelip Ziyan Olan Cemaat

Kur'ân, insanlara hitap ederken yaşanan olay sonucunda insanların nelerle karşılaşacağını izah eder. Bunun için insanları yaptıkların günahlar ve sevaplar sonucunda gruplara ayırır. Bu bağlamda oluşan gruplardan biri de anne ve babasına karşı gelip ve sonuçta ziyan olanlardır. Bu konuda Allahu Teâlâ şöyle ikazlarda bulunmuştur:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا

“Biz o insana anne babasına güzel davranmayı tavsiye ettik.”¹³³ Çünkü anne ve baba insanın doğumundan itibaren başlayan her türlü sıkıntıya bıkmadan usanmadan metanetle sabretmektedir. İnsanın dokuz ay gibi uzun bir anne karnında kalması annede çeşitli sıkıntıların yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu sıkıntılara rağmen anne şefkatinden herhangi bir azalma görülmez. Onun için anne ve baba sevgiyi, saygıyı ve güzel davranılmayı en çok hak eden kişidir.¹³⁴

وَالَّذِي قَالَ لِوَلَدِيهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَنْبِئَانِ اللَّهَ
وَبَيْتِكَ ءَامِنٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسْطِيرُ الْأَوَّلِينَ

Anne ve babasına “öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?” diyen kimseye, onlar “Allah’a sığınarak, yazıklar olsun sana! İman et, Allah’ın vaadi gerçektir” diyorlar. O da “bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir” diyordu.¹³⁵

Bu ayet Hz. Ebubekir’in Ümmü Ruman’dan olan oğlu Abdurrahman için nazil olmuştur. Anne ve babası onu tevhid dini olan İslâm’a davet etmiş, fakat o “öf size” bu kadar ümmet gelip geçti de onlardan kimse tekrar dirilmedi siz hala beni tekrar dirilmeye mi tehdit ediyorsunuz? Diye anne ve babasına isyanda bulunmuştu. Fakat bu ayetin Abdurrahman’a inmesi hükmünün de onun için geçerli olduğu anlamını ifade etmez. Bu ayet tüm insanlığa anne ve babanıza güzel davranın onlara kötü söz söylemeyin diye evrensel bir mesajı içermektedir.¹³⁶

أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَسِرِينَ

İşte bunlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında o sözün (azabın) gerçekleştiği kimselerdir. Şüphesiz onlar ziyana uğrayanlardır.¹³⁷

¹³³ Ahkaf 46/15.

¹³⁴ Bkz. Mukatıl b. Süleyman, *age*, c. 4 s. 18.

¹³⁵ Ahkaf 46/17.

¹³⁶ Bkz. Mukatıl b. Süleyman, *age*, c. 4 s. 18-19.

¹³⁷ Ahkaf 46/18.

Elmalı Hamdi Yazır, (ö.1878/1942) bu ayetteki topluluk kelimesinden kastın, ümmet kavramı olduğunu ifade ederken, ümem kelimesinden hareketle ümmetler içinde ifadesi cennetler içinde ifadesinin karşılığında kullanılmış olmak üzere cehennemliklere işaret ettiğini vurgular.¹³⁸

Bu ayetlerde insan ve cin topluluklarının geldiğini, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmeden yaşam sürdüren, sonra ömür süreleri dolan, cin ve insanların azaba maruz kalacaklarını belirtmektedir. Dolayısıyla biz ve bizlerden sonra gelecek nesillerin de azaba maruz kalan ümmet, cemaat ve topluluk gibi olmaması için Allah'ın emir ve yasaklarına uyması gerekir.

Ayette ele aldığımız ümem kelimesi bir topluluğu bir cemaati ifade etmektedir. Bu ayet anne ve babaya karşı gelen bir cemaatin durumunu bunun sonucunda ise yaptıkları fiilden dolayı karışılacakları sonuçları anlatmaya çalışmaktadır. Ebeveynlerine asi olan bir cemaatin veya topluluğu elem ve acının kaplayacağını ifade etmektedir. Bu elem ve acı daha sonra onları çetin bir azapla karşı karşıya bırakacaktır. Dolayısıyla ben gerçek Müslümanlardanım diyenlerin anne ve babaya karşı tavırlarına dikkat etmeleri gerekir.

Kurtubi (671/1273) bu konuda şöyle bir ifade beyan eder: “*Onlara cehennem vacip olmuştur*” ayetindeki “söz” den maksat: “*Onlar cehennemdedir.*”¹³⁹ İşte şu ebeveynine eziyet edenlerin üzerlerine azap vacip oldu ki onlar kendilerinden evvel geçen insan ve cinden helak olan ümmet içinde helak olup gideceklerdir. Zira onlar pişman ve üzülen oldular.¹⁴⁰

Bu ayetler, topluluklar ister insanlardan ister cinlerden olsun eğer anne ve babaya asi olurlarsa onların elim bir azapla azaplandırılacaklarına vurgu yapmaktadır. Çünkü Allah Kur’ân’da bu hususu şöyle ifade etmektedir.

“*Ana babaya güzel davranın onlardan birisi veya ikisi senin yanında ihtiyarlarsa onlara “öf” bile demeyin onları azarlamayın ve onlara güzel söz ile muamelede bulunun.*”¹⁴¹ Ayeti anne babaya karşı nasıl davranılmasını gerektiğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Dolayısıyla her ne şekilde olursa olsun anne ve babaya asi

¹³⁸ Bkz. Yazır, *age*, VII, s. 368.

¹³⁹ Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2006. 16/ 198. Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 5/239; 6/ 441.

¹⁴⁰ Mehmed Vehbi Efendi, *Hülasatü'l Beyan fi- Tefsiri'l Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 2009 s. 5339.

¹⁴¹ İsrâ 17/23.

olmaktan uzak duran bir cemaat ise azaplandırılmayacak aksine cennetle mükafatlandırılacaktır. Aslında burada Kur'ân'ın inşa ettiği cemaatin özelliklerinden ana babaya saygıyı görmek mümkündür. Dolayısıyla Kur'ân'ın inşa ettiği cemaatte anne babaya asi olmak yer almaz. Onlara iyi ve güzel davranmak emredilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Lokman Suresini incelediğimizde anne babaya saygı hususundaki bu ayeti görmezden gelmek mümkün değildir.

وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا

“Bununla beraber eğer onlar bilmediğin bir şeyi bana ortak koşman hususunda seni zorlarsa, onlara itaat etme.”¹⁴²

“Biz insana anne babaya iyi davranmasını tavsiye ettik. Eğer onlar seni hakkında bilgin olmayan bir şeyi buna ortak koşman için zorlarsa onlara itaat etme...”¹⁴³

Bu ayetler ele alındığında anne babaya itaat ederken eğer onlar Allah'a şirk koşması için evladını zorlarsa, o vakit onlara itaat edilmemesi hususunu belirtmiştir. Fakat onlara itaat edilmemesi onlara hakareti ya da insanî ihtiyaçlarını karşılamamak olarak değerlendirilmemelidir. Ayet onların sadece Allah'a şirk koşma hususunda zorlamasına uymamasını gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla böyle bir durum ile karşılaştığımızda bile onlara asi olmamamızı ve onlara karşı gelmememizi tavsiye etmektedir. Sadece *“seni Allah'a itaatten men ediyorsa o konuda ona itaat etmeyebilirsin”* diye uyarıda bulunmaktadır.

2.1.1.1 Fasık Cemaatine Karşı Sabır Cemaati

Kur'ân'da geçen diğer bir topluluk ise fasık cemaatidir. Fakat Kur'ân fasık topluluklardan söz ederken, bunun karşısında duracak olan ve Allah'ın vahiyle inşa ettiği cemaatlerden olan sabır cemaatinden de söz etmektedir.

Fasık, Allah'ın yasakladığı haramları ya da günahları bile bile işlemeye devam edenler için kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁴ Kur'ân'da toplamda elli dört yerde geçer.¹⁴⁵ Sonuç olarak bu kavramla nitelenen cemaat, haddi aşmış ve yoldan çıkmış bir cemaat

¹⁴² Lokman 31 /15.

¹⁴³ Ankebut 29/8.

¹⁴⁴ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, *“Fasık”* DİA XII. s. 202-205.

¹⁴⁵ Bkz. Hucurat, 49/6, Secde 32/18, Bakara 2/99, Maide 5/47.

olarak tanımlandırmak mümkündür.¹⁴⁶ Hz. Peygamber dahil birçok peygamber bu tür cemaatlerle karşı karşıya gelmiş ve onlarla mücadele etmişlerdir. Ortaya konulan bu mücadelelerde peygamberlerin sabırlı olmaları gerektiği önemle belirtilmiştir. Ancak peygamberlerin sabırlı olmaları durumunda zaferin elde edileceği vurgulanmıştır. Bu durum Kur’ân’da şöyle nazara verilmektedir.

فَأَصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ ۚ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبُتُوا إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ ۚ بَلِّغْ ۚ فَهَلْ يَهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ

“Azim sahibi peygamberler sabrettikleri gibi sen de sabret! Onlara gelmesini istediğin azap hakkında ise acele etme. Onlar kendilerine geleceği vaad edilen azaba muhakkak varacaklardır. O azaba vardıklarında ise dünyada bir saatten daha kısa kaldıklarını sanırlar. Bu yolda fasıklar cemaatinin dışında başkası helak edilir mi?”¹⁴⁷

Bu ayette azabın çok ve çetin olması hasebiyle fasıklar dünya hayatında yaşadıkları rahatlığı bulamadıkları için onların dünyadaki hayatlarını arzulayacaklarını nazara verilmektedir. Ayrıca yapılan azapların şiddeti artıka birbirlerine dünya hayatının ne kadar kısa olduğunu söyleyecek ve ona özlem duyduklarını ifade edeceklerini vurgulamaktadır.

Ayette vurgulanması gereken başka bir nokta ise; dünyadaki zamanın fasık cemaatine mensup olanlar için çok kısa geldiğinin ve azap sürelerinin ise çok daha uzun olacağıdır. Onların gözüne dünya hayatı çok kısa gelecek ama ahiret hayatları ise azaplarının çetinliğinden dolayı onlara çok uzun gelecektir. Çünkü fasık olan ile müminlerin bir olmadığı Kur’ân’da vurgulanır.¹⁴⁸ Dolayısıyla ahirette de bu farklılık her alanda kendisini gösterecektir.

Bu ayet Allahu Teâlâ’nın aslında insanoğlunun yeryüzünde yaptıkları amellere karşı sonsuz bir sabre sahip olduğunu da nazara vermektedir. Yeryüzünde her gün binlerce masum insan ve çocuk haksız yere ölürken bu ölümlerin sebebi olan insanların helak olmadıklarını aksine yaptıklarının yanlarına kaldıklarına şahit olmaktayız.

¹⁴⁶ Bkz. Yunus 10/33, Secde, 32/2.

¹⁴⁷ Ahkaf 46/ 35.

¹⁴⁸ Bkz. Secde 32/18.

Nitekim bunun sebebi, Allah'ın asıl hesabın ve cezanın verileceği günü beklediğini ve o gün geldiğinde ise herkese yaptıklarının karşılığını vereceğini ifade etmek mümkündür.

Bunun yanında; “Peygamberlerin her biri ümmetlerinden birçok zahmetlere karşı sebat etmiş tebliğ görevlerini yerine getirirken gördükleri eziyetlere sabrettiler.”¹⁴⁹ Çünkü Cenab-ı Hak eziyetlere sabredip onların inat ve baskılarına bakarak alelacele azap gelmesini arzu etmemesini tavsiye etmiştir. Çünkü vakti gelince elbette onların üzerine azap nazil olacak onun için acele etmenin bir faydasının olmayacağını belirtir.

Yeryüzünde İslâm cemaatine/dinine mensup olan inananların da karşılaştıkları sıkıntılara karşı sabırlı olmasını ve yaptıklarının muhakkak karşılığının olacağını bundan dolayı tüm inananların da sıkıntılara her türlü zaman ve zeminde sabretmelerinin gerekliliği bu ayette ifade etmiştir.

“Ulu'l Azm” peygamberlerin sabrettiği gibi, sende sabret çünkü sende onlardansın.”¹⁵⁰ Allahu Teâlâ insanı yarattığı andan itibaren insanoğlu bir hayat serüveni içinde yol almaktadır. İnsan bu yolda çeşitli imtihanlarla karşı karşıya gelerek böylece onun sadakati ölçülmüştür. Allahu Teâlâ'nın da isteği bu yolda insanın karşısına çıkan imtihanlara sabretmeleri ve onun razı olacağı birer kul olmalarıdır. Bu sıkıntıların sonunda ise cennetle mükâfatlandıracağını vurgulamıştır. Bunun için asla isyana yol açacak amelleri işlememek ve sabretmenin insanın kurtuluş reçetesi olduğunu beyan etmektedir.

وَالْعَصْرَ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا
بِالصَّبْرِ

“Asra yemin olsun ki insanlar hüsrandır, ancak iman edip salih amel işleyenler, hakkı ve sabrı birbirlerine tavsiye edenler müstesna.”¹⁵¹

Asr kelimesi çağ, dönem gibi anlamlarını da içermektedir. Kanaatimizce buradaki asr kelimesinden maksat her dönemin kendine özgü sıkıntılarının olacağını ifade etmektedir. İşte bu sıkıntılı dönemlerde sabredip ve hakkı tavsiye edenler ise o günün yani ahiret günün kurtulanları olacaktır. Dolayısıyla sabır cemaatinde yer almak

¹⁴⁹ Bkz. Vehbi Efendi, **age**, s. 5363.

¹⁵⁰ Ahkaf 46/35.

¹⁵¹ Asr 103 / 1-3.

isteyenler kendi imtihanındaki musibetlere sabretmenin yanında, aynı ortamda bulunduğu insanlara da yaşadığı sıkıntılı durumlarında onlara sabrı tavsiye etmesi gerekir.

Yukarıdaki ayette de beyan edildiği gibi kafirlere muhakkak ateş yani cehennem verilecektir. Onun için inananlar elinden gelenleri yaptıktan sonra fasıklara karşı sabırlı olmaları onların tevekkülünü ifade eder. Sonuç olarak Allah her daim sözüne sadıktır. Yeri ve zamanı geldiğinde söylediği sözü yerine getireceğine herhangi bir şüphe yoktur.

2.1.1.2 Alay Eden Cemaat ve Akıbeti

Kur'ân'ın ön plana çıkardığı bir diğer cemaat ise başkalarıyla sözde veya fiiliyatta alay edenler cemaatidir.

Alay etmek; hakaret etmek ve hor görmek ve gücenecek şekilde ayıp ve kusura dokunmaktır. Bazı fiili veya sözlü hikâye, işaret veya ima ile olur. Yahut kıkırtısına, işine veya herhangi bir kusuruna veya suretine gülmek ile de olur.¹⁵² Bu tanımlardan hareketle alay etmek kavramı, birçok çeşidi kapsamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de alay etme konusu birçok şekilde ifade edilmiştir. Bazen başkasını kötümek olarak ele alınırken, bazen kötü lakap alay etme kapsamında ifade edilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ
أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا بِاللِّقَابِ بئسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَن لَّمْ
يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ey iman edenler bir cemaat/topluluk bir cemaatle/toplulukla alay etmesin. Belki alay ettikleriniz sizden çok daha hayırlıdır. Kadınlarda kadınlarla alay etmesinler; belki alay ettiğiniz kadınlar sizden daha hayırlıdır. Birbirinizi kötümeyin ve birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İman nimetinden sonra, fasık olarak anılmak ne kötü bir sıfattır. Kim tövbe etmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”¹⁵³

Müslümanların ayette ifade edilen alaycı tavırlardan ve başka bir şahsın kusurlarıyla alay edici davranışlardan uzak durması dinin yüklemiş olduğu

¹⁵² Kurtubi, *age*, XVI, s. 336.

¹⁵³ Hucurat 49/11.

sorumluluklardandır. Bu sorumluluğu yerine getirmeyen bir toplulukla da bireyin birlikte hareket etmemesi ön görülür. Çünkü iman, Müslümanları aydınlatan bir kandil misalidir. O kandili söndürecek amellerden inananlar uzak durmalı yoksa imanla aydınlanan bir gönül tekrar fasık kavramıyla karşı karşıya kalıp inkarcılığa mahkûm olur.

Müslümanlara kendi arasındaki her türlü ilişkilerde iyi ve mütevazî olmak emredilirken bu davranışları bozabilecek cahillerden ise sakınmak gerektiği beyan edilir. Müminler, arasındaki iyilik ve takva duygusunu içtenlikle uygulanarak karşılıklı saygıyı telkin etmek ve bu şekilde İslâm'ın birçok kavme yayılıp gelişeceğine işaretle onun kardeşliğini süsleyecek temizliğe yükseltmek üzere bu ayet ümmete edep öğretmekte huzurlu bir hayatın ahlaki bir yolunu göstermektedir.¹⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in her ayeti Müslümanların en güzel rehberidir. Çünkü bu ayetler ona şekil veren onu yönlendiren en doğruyu ve yanlışı gösteren mucizevi bir beyandır. Dolayısıyla Müslümanların Kur'ân'ın gösterdiği yolda sabit adımlarla yol alması en önemli görevidir. Onun için Müslümana ve kendi teslimiyetine zarar verecek davranışlardan, hareketlerden uzak durmak gerekir. Bu yüce rehberin üzerinde durmuş olduğu en önemli konulardan biri de bir Müslümanın bir diğer Müslümanla alay etmemesi, bunun gibi kendi Müslümanlığına zarar getirecek davranışlardan uzak durmasının kendisi için daha hayırlı olacağını şu ayette beyan edilmiştir.

كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مُجْتَنُوتٌ اتَّوَاصُوا بِهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ

“İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemiştir ki: O bir büyücüdür. Yahut bir delidir demiş olmasınlar. Onlar birbirlerine bunu mu tavsiye ettiler? Hayır, gerçekten onlar azgın bir topluluktur.”¹⁵⁵

Çoğu zaman verilen nimetlerin çokluğu, insanları kıymet bilmezliğe bunun sonucunda ise günahlara yönelmesine sebebiyet vermektedir. Yeryüzünde Allah'ın verdiği nimeti gören ve onun bu nimetlerine şükredenlerin sayısı genellikle azınlıkta kalmıştır. Nitekim; her zaman dünyada peygamberlere iman ve itaat eden az olmuş, inkâr edenler ise genellikle çoğunlukta olmuşlardır. Hakkı kabul edenin az ve etmeyenin daha çok olduğu meydana bir hakikattir ve içinde bulunduğumuz zaman

¹⁵⁴ Yazır, *age*, VII, s. 204.

¹⁵⁵ Zariyat 51/52-53.

buna şahittir.¹⁵⁶ Nitekim inananların azınlıkta olduğu dünya hayatında inandığını söyleyen herkesin bu azınlığın içinde yer alması gerekir ve hayatın her anını Allah'ın emir ve yasaklarıyla dizayn etmek gerekir. Kur'ân'ın emirleriyle ve yasaklarıyla ile dizayn edilmiş bir cemaat ise, her daim bencilikten uzak durup “biz” ifadesini sahip çıkar. Dolayısıyla kendisi gibi aynı kurallara mensup olan din kardeşini, aile bireylerini uyarma ve onlara “*hakki tavsiye etme*”¹⁵⁷ ayetinin hakikatini hatırlatmalıdır.

Nitekim Beled Suresini incelediğimizde;

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَمٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ يَتِيمًا دَا مَقْرَبَةٍ أَوْ مَسْكِينًا دَا مَثْرَبَةٍ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ

“Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi, fakat o sarp yokuşa göğüs geremedi. O sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin? Esir olanı serbest bırakmaktır. Veya kutluk zamanında yetime veya yoksula yedirmektir. İşte tüm bunlardan ve iman edip sabrı tavsiye edenlerden olmadılar.”¹⁵⁸ Dolayısıyla bu ayet kullara sarp yokuşun çıkış yolunu göstermektedir. Sarp bir yokuşu çıkmanın temel kuralları bu ayette belirtilmiş ve insanlara bu yokuşun çıkış rotası gösterilmiştir. Tüm bu ifade edilenler bir yol haritası olmadan “sarp yokuşu” çıkmanın pek mümkün olmayacağını gösterir. İşte bu yol haritasının en önemli maddelerinden biri de Allah'ın emirlerini başkasına tavsiye etmek ve onun yaptığı yanlışı kendisine hatırlatmaktır.

“Birbirlerine sabrı öğütleyenlerden olmak” ayeti insanların farklılıkların üzerine gitmekten, kendi grubunu veya cemaatini öne geçirmekten çok, kim olursa olsun Kur'ân'a dayanan bir hayatı yaşamamanın herkesin vazifesi olduğunu ve bilenlerin bu hakikati diğer insanlara tavsiye etme gerekliliği vurgulanmaktadır. Asıl kurtuluşun da bu hakikati yaşamakla ve hakkı tavsiye etmekle mümkün olacağını, yoksa herhangi bir cemaate mensup olmak, diğer bir cemaatte mensup olanları dışarda görmek ile kurtuluşun mümkün olamayacağını vurgulamaktadır. Böyle davranmaya çalışanların zamanla sadece kendilerinin hak yolda oldukları düşüncesi hâkim olacağını ve bunun sonucunda Kur'ân'ın inşa etmediği bir hayatın tarzının ortaya çıkması muhakkaktır.

¹⁵⁶ Vehbi Efendi, *age*, s. 5591.

¹⁵⁷ Bkz. Asr 103/3.

¹⁵⁸ Beled 90/8-17.

Bunun yanında Asr Suresinde iman ve salih amel birlikteliğinin önemi vurgulanırken Beled Suresinde sabır ve merhamet birlikteliği vurgulanmıştır. Müminlerin karşılıklı olarak birbirlerine tavsiyelerde bulunması gerektiği ve öyle “*Her koyunun kendi bacağından asıldığı*” düşüncesi Kur’ânî bir hayat tarzının olmayacağını en açık göstergesidir.

Kur’ân ümmet ruhuna sahip bir hayatı inşa etmeyi tavsiye ederken; aynı kutsal kitabı okuduğunu kabul eden topluluklar, kendi grubuna veya cemaatine mensup olmayanları dışlayıp sadece kendisinin hak üzerine olduğunu savunmakta ve diğer grupların veya insanların ise batıl üzerine olduğunu söylemektedir. Eğer ortada yanlış bir fiil varsa bu fiili yapan kim olursa olsun, inananların birbirlerine hakkı tavsiye etmesi gerekir. Böylece insanların önüne çıkacak tüm “*sarp yokuşları*” rahatlıkla tırmanıp çıkması daha kolay bir şekilde mümkündür.

“*Birbirlerine merhameti tavsiye edenlerden olmak*”¹⁵⁹ sarp yokuşu aşmanın bir başka yolu da mazluma veya fakire merhamet etmek ve yaratılmışlara şefkat göstermektir.

Merhamet kelimesi rahmet, rahm/erham kelimeleriyle aynı köktendir. Acımak, sıcak davranmak, esirgemek¹⁶⁰ anlamlarına gelmektedir. Bu yokuştan zirveye çıkmanın kuralları ayette ilan edilmiş ve hiç tanımadığımızı bile merhamet etmemiz gerektiği emredilmiştir. Bunun için kendi din kardeşine merhametsizlik etmek tasdik edilecek bir durum değildir. Bu sebeple merhametsizliği başka insanlara tavsiye etmek Müslümanın hayat anlayışında yer almaz. Sonuç olarak alay eden cemaatleri hem bu dünyada hem de Allah’ın huzurunda zorlu bir süreç beklemektedir.

2.1.1.3 Firavun’ un Cemaati ve Sonu

Kur’ân’ın belki de üzerinde en çok durduğu cemaat firavun ve onun kavminin cemaatidir. Çünkü Allah’a ortak koşup O’nun peygamberine zulmeden bir cemaatin sonu herkese ibretlik olacak şekilde gösterilmiştir. Firavun ve kavmi Allah’ın her türlü emrine ve mucizelerine kendilerince çeşitli bahaneler üreterek azaptan ve hakikatten kaçmaya çalışmışlardır. Bu durum ayetlerde şöyle nazara verilmektedir.

¹⁵⁹ Beled 90/17.

¹⁶⁰ Prof. Dr. Mehmet Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsirleri*, Düşün Yay. İst. 2012, I, s. 237.

كَدَابِ ءَالَ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Tıpkı firavun soyunun ve onlardan öncekiler gibi ayetlerimizi yalanladılar. Allah bu yaptıklarından dolayı onları tutup yakalayiverdi ve onların azabı çok şiddetlidir.”¹⁶¹

Kur’ân’daki ayetlerden yola çıkıp firavun ve cemaatinin neden böyle şiddetli azaba maruz kalacaklarını kestirmek hiçte zor bir durum değildir. Çünkü firavun ve kavmi; ahde vefası olamayan¹⁶² ayetleri inkâr eden, zulmeden, fesatçılık yapan,¹⁶³ peygamberin getirdiği emirlere uymak yerine onu sihirbazlıkla suçlayan¹⁶⁴ gibi nice özellikleri barındırdığından dolayı yukardaki ayette zikredilen şiddetli azaba maruz kalmışlardır.

Onun için İslâm cemaatine aidiyetlerini ifade eden tüm cemaatlerin bu tür özelliklerden uzak durması elzemdir. Bahsi geçen cemaatin zikredilen özellikleri barındırmalarına rağmen, Allah yine de onlara doğruyu anlatması için peygamber göndermiş ve onlara bu azabı haber vermesini istemiştir. Fakat onlar tüm uyarılara rağmen yine bildikleri gibi yaşamışlardır. Sanki içinde yaşadıkları kâinattan başka kaçacak yerleri varmış gibi yaşayarak isyana devam etmişlerdir. Firavuna ve onun ehline uyarıcı geldiğini fakat onların bu uyarıcıları yalanladıkları birçok ayette belirtilmiştir.

وَلَقَدْ جَاءَ ءَالَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ أَكْفَارَكُمْ خَيْرٌ مِّنْ أَوْلَانِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُّنتَصِرُونَ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

“Şüphesiz firavunun ailesine de uyarıcı gelmiştir. Fakat onlar ayetlerimizi yalandılar. Yoksa biz yardımlaşan bir topluluğuz mu diyorlar. Nihayet o topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklardır.”¹⁶⁵

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُتُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُتُوا لَا تَنْفُتُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ

¹⁶¹ Al-i İmran 3/11.

¹⁶² Bkz. A’raf 7/102.

¹⁶³ Bkz. A’raf 7/103.

¹⁶⁴ Bkz. A’raf 7/109.

¹⁶⁵ Kamer 54/41-45.

*“Ey cin ve insan topluluğu! Göklerin ve yerin sınırlarından geçmeye gücünüz yeterse haydi geçin.”*¹⁶⁶

Bu ayetler birlikte düşünüldüğünde şöyle bir sonucu çıkarmamız mümkündür. Bir gün gelecek yerin ve göklerin sınırlarının dışına çıkmak mümkündür. Bu sınırların dışına çıkmak ise ancak ölüm iledir. Ancak O'nun belirlediği sınırların dışına çıkmak böyle mümkün olacaktır. Ama yine O'nun belirlediği bir sınırın içine girilecek. Bütün bunlar O'nun bir nimeti olup O'nun verdiği akıl, donanım ve araçlarla yapılması mümkündür. Dolayısıyla Allah'ın azabından kaçmaya çalışanların kaçacak yerleri bulunmamaktadır. Eğer Allah'tan kaçarak ve hükmünden firar ederek göklerin ve yerin sınırlarından çıkmaya gücünüz yeterse haydi çıkın ama size bir gücün yardımı ve desteği olmadan geçemezsiniz ancak bir kuvvet ve galebe ile çıkabilirsiniz. Nitekim böyle bir kuvvet ve galebe sizde bulunmuyor ki! *“Göklerde ve yerde neler olduğunu bilmek için çıkınız. Lakin Allah'ın koyduğu bir delil olmadan çıkamazsınız ve bilemezsiniz, o delillere de fikirlerinizle yükselirsiniz.”*¹⁶⁷ Bu ilahi mesaj bu hakikati en açık şekilde nazara vermektedir.

İnsanoğlu Allah'ın yaratmış olduğu göklerin altında ve yerin üstünde yaşamını sürdürmektedir. Bu sebepten dolayı insanoğlunun başka yaşayacak yeri bulunmamaktadır. İnsanı buradan çıkaracak kaçırarak herhangi bir güçte mevcut değildir. Dolayısıyla insanların yaşadığı yerin ve göğün yaratıcısına kulluk görevinden başka çözüm yolu bulunmamaktadır.

İnsan, birçok konuda aciz bir varlık olarak yaratılmıştır.¹⁶⁸ Şüphesiz yaşadığı yerin sınırlarının dışında yaşama konusunda da acizdir. İnsanın bu acizliğini bilerek yaşaması, onun Allah katındaki değerini daha da artıracaktır. Bahsi geçen ayette de belirtildiği gibi insanların yerin ve göğün sınırlarının dışına çıkıp yaşaması mümkün değildir. Bunun için insanın yapması gereken en önemli şey, yerin ve göğün yaratıcısına kulluk görevini hakkıyla yerine getirmesidir.

Sonuç olarak firavun ve kavminin önde gelenleri Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a itaat etmediler. Bunun üzerine Allah onları çeşitli felaketlere maruz bıraktı.¹⁶⁹ Başına

¹⁶⁶ Rahman, 55/33.

¹⁶⁷ Abdullah İbn Ömer İbn Muhammed Nasıruddin el Beydavi, *Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil*, Çev. Şadi Eren, Işık Yay. İst. 2013, III, s.457.

¹⁶⁸ Bkz. Nisa 4/28.

¹⁶⁹ Bkz. Araf 7/130 Zuhuf 43/51.

gelen tüm musibetlere rağmen firavun ve kavminden Hz. Musa'dan öğüt alan olmamış ve helak olmak için sebepler dairesinde görevlerini yeterince ifa etmiş oldular. Dolayısıyla Allah'ın emriyle firavun ve kavmi yaptıklarının karşılığı olarak helak olup gittiler.¹⁷⁰

2.1.1.4 Münafıklar Cemaati

İnsan tiplerinden biri de münafıklardır. Münafık, içi başka, dışı bambaşka olan kimseye denir.¹⁷¹ Münafıklık durumu bu insanların Allah'a iman konusunda da ortaya çıkar. Onların Kur'ânî bağlamda ele alındığında Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

*“Ey iman edenler, eğer kafirlere ve münafıklara uyarmanız, onlar tekrar sizi eski dininize döndürürler de hüsrana uğrayanların durumuna düşersiniz.”*¹⁷² Onun için Allahu Teâlâ bu ayette münafıklara karşı ne yapılması gerektiğini nazara vermektedir. *“Kafirlere ve münafıklara boyun eğme, onların eziyetlerine aldırma, Allah'a güvenip ona dayan, vekil ve destek olarak Allah sana yeter.”*¹⁷³ Allah bu ayet ile münafık cemaatine karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İnsanlardan öyleleri vardır ki:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

*“Biz Allah'a ve ahiret gününe inandık” derler; oysa onlar inanmış değildir.*¹⁷⁴ Çünkü o iki yüzlülük onların bedenini kuşattığı gibi ruhlarını da kuşatmıştır. Yapmış oldukları fiiller ya da ifade ettikleri fikirlerin kimse tarafından bilinmediğini düşünmektedirler. Oysa onlar sadece kendilerini aldatıyorlar fakat bunun farkında bile değiller.¹⁷⁵ Bu sebeplerden dolayı münafıklar cemaatine mensup olanlar azabın en şiddetlisine maruz kalacaktır.

¹⁷⁰ Bkz. Araf 7/13.

¹⁷¹ Bkz. Diyanet İlmihali, TDV, Ankara, 2008, c.1 s. 77

¹⁷² Al-i İmran 3/149.

¹⁷³ Ahzâb 33/48.

¹⁷⁴ Bakara 2/8.

¹⁷⁵ Bkz. Bakara 2/9.

Münafık cemaatinin bir diğer özelliği ise, toplumsal hayatta kendi aralarında derli toplu görünmeleridir. Fakat Allah bu görünüşün de aslında bir aldatma olduğunu ve onların aslında kendi aralarında çekişmelerin olduğunu şu ayete ifade etmektedir.

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي فُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

“Münafıklar toplu olarak sizinle savaşamazlar. Ancak onlar sizinle siperlerde, korunaklı yerlerde savaşmak isterler. Münafıkların arasındaki çatışmalar ve ayrışmalar siz göremezseniz de şiddetlidir. Siz onları birlik ve beraberlik içinde sanırsınız ama onların kalpleri dağınık bir durumdadır. Çünkü onlar akılsız bir topluluktur.”¹⁷⁶

Münafıklar görünürde bir arada ve güçlü bir cemaat olarak görünebilirler halbuki onların kendi aralarında büyük çatışmalar ve ayrışmalar söz konusudur. Onun için görünüşlerine bakıp bu hallerine aldanmamak gerekir.

Münafıklar kendi aralarında ittifak kursalar dahi, gizli saklı mevzileri olmadıkça ya da sur diplerine saklanmadıkça sizinle savaşmayı göze alamazlar. Kendi aralarında şiddetli bir rekabet vardır. Sen münafıkları birlik içinde olduklarını düşünürsün ama onların kalpleri darmadağınaktır. Çünkü bilinmelidir ki bir cemaati ayakta tutan en önemli kriter kalplerin bir olmasıdır. Eğer bir davada kalpler aynı hakikatler için mücadele etmiyorsa, o cemaat mensupları arasında fikir ve ruh birliği sağlamak mümkün değildir. Münafıklar arasında da aynı dava için kalpleri çarpmadığı için birlikte görünmelerine rağmen gerçekte darmadağınktırlar.

Yahudiler ve Münafıklar cemaati toplu halde görünmelerine ve güçleri yerinde olduğu halde Allah’a inananlarla savaşmayı göze alamazlar. Çok korktukları için ancak hendekle, kale ile çevrili beldelerde veya duvarlar arkasından savaşır. Münafıkların kendi aralarında bir çekişme olduğunu ayette şöyle ifade edilir.

“Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir.”¹⁷⁷ Onların size karşı bu halleri, çok zayıf ve korkak olmalarından değildir. Çünkü birbirleriyle savaşıklarında çok şiddetli savaşır.

Aksine bu haller;

¹⁷⁶ Haşr 59/14.

¹⁷⁷ Haşr 59/14.

1- Allah'ın onların kalplerine bıraktıkları korkudandır.

2-Allah ve Resulüne harp ilan eden biri cesur da olsa korkar. Aziz de olsa zillete mahkûm olur.¹⁷⁸

Nitekim tarihsel veriler de gösteriyor ki Hz. Peygamber'den itibaren ortaya çıkan münafıklar topluluğu herhangi bir İslâm topluluğuyla savaşmaya karar verdiklerinde kendi aralarındaki bir savaş gibi rahat hareket etmemişlerdir. Bu durum onların savaşmayı bilmemesi ya da savaşa girecekleri araç ve gereçlerin olmaması sebebiyle değildir. Onlar, İslâm topluluklarına karşı böyle bir duruma geldiklerinde imkanlarının gelişmiş olmasına rağmen kalplerinde bir tedirginlik durumu hâkim olur. Oysa bu tedirginlik durumu kendi aralarındaki bir savaş durumunda meydana gelmez.

Allah inananlara karşı bir savaşta Müslümanların tarafında kişi bulunmasına rağmen yine de korktukları belirtilmiştir. Hâlbuki onların birbirleriyle savaşı söz konusu olduğunda ise savaşlarının son derece şiddetli geçtiği bilinmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da münafıkların oluşturduğu cemaatlerin inananların oluşturduğu cemaatlere karşı kaybetmeye mahkûm olduğu vurgulanmıştır.

2.2 Kur'ân'da Cemaat ile Namaz

Cemaat namazı; bir araya gelen Müslümanların bir imama uyarak topluca kıldıkları namaza denilir.¹⁷⁹ “*Dinin direği*”¹⁸⁰ olarak tanımlanan ve İslâm'ın beş şartından birisi olan beş vakit namazın, İslâm'ın cemaate verdiği önemden dolayı toplu olarak edâ edilmesini teşvik etmiştir.¹⁸¹

Allah tarafından gönderilmiş son din olan İslâm, hayatımızın her alanında olduğu gibi ibadet konularında da eşsiz bir yöneme sahiptir. Her konuda insanoğluna dünya hayatının gaye ve amacını anlatan ve Allah'ın emirlerinin hayatında tatbik edilmesini isteyen İslâm dini, namaz konusunda da Müslümanlara en doğru rehberliği yapmaktadır. Çünkü İslâm dini birlik ve beraberliğe büyük önem vermiştir. Günde beş vakit namazın bir arada eda edilmesinin teşvik edilmesi, haftada bir cuma namazının ve senede iki kez olan bayram namazlarının topluca kılınmasının gerekli görülmesi,

¹⁷⁸ Beydavi, *age*, III, s. 505.

¹⁷⁹ Bkz. *Diyanet İlmihali*, DİB. c.1 s. 270.

¹⁸⁰ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l Hafa*, 11/31.

¹⁸¹ Bkz. *Diyanet ilmihali*, TDV. c. 1 s. 270.

müminlerin görüşüp halleşmelerine, birbirleriyle yardımlaşmalarına vesile olmak gibi bir anlam taşımaktadır. Bu bakımdan cemaatle namaz ile oluşturulmak istenen birlik ruhunun hem bir göstergesi ve hem de o birlik ruhunun sağlamlaştırıcısı ve devam ettiricisi olmaktadır.¹⁸²

İslâm cemaatinin bir ve beraberliğinin en güzel ve en açık örneği, Müslümanların beş vakit namaz için bir araya gelmeleridir. Cemaat ile eda edilen namaz ve İslâm ruhuna göre teşekkül eden namaz, Müslümanlar için en güzel birlik vesilesidir. Bilindiği gibi müminler bir imamın arkasında, farz olan beş vakit namazlarını eda ederler. Bu esnada imamı öne geçirir ve onun arkasında saf tutarlar. Namaz içerisinde imamın komutuyla rukû ve secde yaparlar. Namaz için bir imama uyan mümin, namazdaki bütün hareketleri imamla birlikte, ancak ondan sonra yapar. Dolayısıyla cemaatle namaz ibadetini eda eden Müslümanlar, kendi tercihleri ve arzularına göre hareket edemezler. Cemaatin durumuna ayak uydurur. Birliğin korunması için cemaate tabi olunur. Böyle Müslümanlar, her işinde namaz gibi birlikte hareket etmeyi idrak etmiş olurlar.

Cemaatle kılınan namaz ibadetin adabı ve erkanı Müslümanların oluşturacağı İslâm cemaatinin siyasi sistemi için güzel bir misaldir. Namaz ibadeti eda edilirken öne imam geçer. Bütün cemaat yerin genişliğine göre onun arkasında sıra halinde saf tutar ve omuz omuza rablerinin huzurunda af ve mağfiret dilerler.

Cemaatle namaz, içerdiği dayanışma ve yardımlaşma anlamı nedeniyle İslâm'ın bir şiarı ve sembolü haline gelmiştir. Cuma namazı dışında en kuvvetli cemaat, sabah namazında oluşan cemaat olarak ifade etmek mümkündür. Çünkü cemaatin sağlamlığı bir nevi ibadettin zorluk derecesine göre belli olmaktadır. Nitekim sabah namazı insan hayatında kendisine en zor gelen bir ibadettir. Kanaatimizce bu zorluğundan dolayı bu cemaate devam edenlerin mükafatı da fazladır.

Hz. Peygamber, cami cemaatinin saf düzeni hususunda şöyle buyurmuştur:

“İnsanlar ilk safın sevabını bilselerdi, ön safta durabilmek için kura çekmekten başka yol bulamazlardı. Namazı ilk vaktinde kılmanın sevabını bilselerdi bunun için yarışırlandı. Yatsı namazı ve sabah namazının faziletini bilselerdi, emekleyerek de olsa

¹⁸² *Diyânet İlmihali*, TDV, Ankara, 2002, I, s. 270.

bu namazları cemaatle kılmaya gelirlerdi.”¹⁸³ Bunun gibi cemaatin önemini gösteren çok sayıda hadis bulunmaktadır. Hz. Peygamber:

“Üç kişi bir köyde veya kırdaki bulunur ve namazlarını cemaatle kılmazlarsa, şeytan onlara hâkim olur. Öyleyse cemaatten ayrılma. Çünkü kurt ancak sürüden ayrılan koyunu yer” buyurmaktadır.¹⁸⁴ Bir diğer hadiste ise;

“Canım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, ateş yakılması için odun toplanmasını emretmeyi, sonra da namaz için ezan okunmasını, daha sonra da bir kimseye emredip imam olmasını, sonra da cemaatle namaza gelmeyenlere gidip evlerini yakmayı düşündüm.”¹⁸⁵ Bu hadisler İslâm’da cemaat olmanın yani birlikte hareket etmenin mahiyetini en güzel şekilde nazara vermektedir.

İslâm’daki cemaat düzeni piramit düzeni yani sınıfsal herhangi bir ayırım kabul etmez, hatta tam tersi eşitlik ve kardeşlik düzeni üzerine kurulmuştur. İslâm cemaatinde; eşraf, soylular ve imtiyazlılar sınıfı gibi hiyerarşik düzen söz konusu değildir. Takva hali müstesna, hiç kimsenin diğerinden üstün olmadığı muhkem naslarla, delillerle haber verilmiştir.¹⁸⁶ Dolayısıyla İslâm cemaatine mensubiyet, tüm sınıfsal ayrışmaları ortadan kaldırır. Sadece kul sıfatını ön plana çıkarır.

Mümin’in miracı olan namaz¹⁸⁷ konusunda İslâm dini asla bireyseliği tavsiye etmeyip, her yerde ve her zaman birlik ve beraberlik halinde ibadet etmeyi tavsiye etmiş ve mükâfatını da ona göre belirlemiştir.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.”¹⁸⁸

ayetteki rükû edenlerle birlikte rükû etmekten kasıt hiç şüphesiz Müslüman olan bir cemaatle beraber bu görevin yerine getirilmesidir. Yani rükû da Müslümanlara güvenin ifadesi olup sırtınızı onlara çekinmeden verebilirsiniz demektir. Yine bu ayette

¹⁸³ Buhari, *Ezan*, 9, 32.

¹⁸⁴ Ebu Davud, *Salat*, 47.

¹⁸⁵ Buhari, *Ezan*, 29, 34; Müslim, *Mesâcid*, 251-254.

¹⁸⁶ Kerimoğlu, *age*, s. 92.

¹⁸⁷ Bkz. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Razi et- Fahreddin et- Taberistani, *et- Tefsir’ul Kebir*, c.1 s. 226.

¹⁸⁸ Bakara 2/43.

namazların tek başına eda edilebileceği gibi bazı namazların ise birlikte cemaatle kılınması gerekliliği vurgulanmıştır. Başka bir ayette ise Allah bu emri Hz. Meryem'e vermiştir.

يَمْرِيْمُ أَقْنَتِي لِرَبِّكِ وَأَسْجُدِي وَأَرْكَعِي مَعَ الرُّكَّعِيْنَ

“Ey Meryem! Rabbine gönülden itaat et secde yap, rükû edenlerle beraber sen de rükû et.”¹⁸⁹ Bu ayetteki muhatabın kadın olması Allah'ın, cemaat ile namaz kılma emrinin sadece erkeklere olmadığını, kadınların da cemaat ile namaz kılmalarının meşruiyetini gösteren bir delildir.

الَّذِي يَرَاكَ حِيْنَ تَقُوْمُ وَتَقْلُبُكَ فِي السُّجُوْدِيْنَ

“Namaza kalktığında seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören; mutlak güç sahibi olan Allah'a tevekkül et”¹⁹⁰ Allah seni kalkınca da görür, secde ederler arasındaki dolaşmanı da görür. Buyruğu senin cemaatle namaz kılanlarla birlikte namaz kılınışı görür. Demektir.¹⁹¹

İslâm cemaatine mensup olanlar “Rükûa varanlarla beraber siz de rükû edin” çünkü cemaatle namaz, onda bulunan dayanışma ruhu sebebiyle tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletli olduğu hadislerde vurgulanmıştır. *Cemaatle kılınan namazın derecesi tek başına kılınan namazdan yirmi beş veya yirmi yedi kat derece daha fazladır.*¹⁹² Bu hadise göre kendisini planlamalı ve elinden geldiğince bu sevaplara nail olmak için doğru cemaate iştirak etmelidir. Belirtilen ayetlerde ve hadislerde vurgulanmak istenen, namaz yerine rükûnun ifade edilmesi, Yahudilerin namazından ihtiraz içindir. Rükû Cenab-ı Hakk'ın bildirdiklerine boyun eğmek manasını da ifade edebilir.¹⁹³

Allahu Teâlâ İslâm ümmetini ve Allah'ın emrine uyan ümmetleri her daim birlik ve beraberlik içinde yaşamaya davet etmiştir. İbadetlerdeki birlik vesilesiyle bu emrini insanlara somut olarak göstermektedir. Çünkü ibadetler Allah'ı anmanın temel dayanak

¹⁸⁹ Al-i İmran, 3/43.

¹⁹⁰ Şuâra 26/218-219.

¹⁹¹ Mukatıl b. Süleyman, *age*, c. 4 s. 30.

¹⁹² Bkz. Buhari, *Ezan*, 30, I, s. 66.

¹⁹³ Beydavi, *age*, III, s. 109-110.

noktalarıdır. Bu anmanın ve hatırlanmanın birlikte yapılması şüphesiz daha kıymetli ve faziletlidir.

“Cemaat ruhu” İslâm’da birliğin ve beraberliğin yegâne göstergesi olarak görülür. Cemaatle namaz ve cemaat olmak birlikte yaşamak, İslâm’ın temel kaynaklarında ve icma ile sabit kılınmıştır.

İbn-i Abbas’dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

“Usfan’da Hz. Peygamberle beraber bulunuyorduk. Müşrikler Halid bin Velid’in kumandası altında karşımıza çıktılar. Halid bizimle kible arasında bulunuyordu. Hz. Peygamber bize öğle namazı kıldırdı. Müşrikler bunu görünce: Biz bu durumda onlara baskın yapsaydık onları gafil avlayacaktık. Çünkü namaz onlar için her şeyden, hatta evlatlarından ve canlarından bile üstündür. Biraz sonra bir daha namaz vakti gelecek ve namaza duracaklar. O zaman biz onlara baskın yaparız” dediler.¹⁹⁴ Bunun üzerine Allahu Teâlâ tarafından bu ayet nazil oldu:

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلَأْتَفِفَ مِنْهُمْ مَعَكَ

“Sen müminler arasında bulunup onlara namaz kıldıracağın zaman onlardan bir kısmı seninle beraber olsun”¹⁹⁵ diye uyarıda bulunarak, Müslümanların namaz esnasında tedbirli davranmasını emretmiştir.

Kur’ân’da cemaatle namaz kılmanın ve Allah’a birlikte ibadet etmenin önemi çok açık bir şekilde belirtilmiş ve bunun yerine getirilmesi hususunda olası bir savaş durumunda bile bu birlikteliğinin oluşmasına engel görülmemiştir. Müslümanların beraber ibadet etmeleri Allah’ın huzurunda birlikte bulunmaları Allah’ın razı olacağı olduğu bir durumdur.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلَأْتَفِفَ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلِيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلِيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ ۗ وَذَّ

¹⁹⁴ Muhammed Yusuf Kandehlevi, *Hayatü’s Sahabe*, Merve Yayınları, I, s. 602.

¹⁹⁵ Nisa 4/102.

الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَجَدَّ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ
أَدَىٰ مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَّرْضَىٰ أَن تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ¹⁹⁶ وَخُذُوا جِذْرَكُمْ¹⁹⁷ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا

“Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında diğer kısım arkanızda beklesin, sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin seninle beraber kılsın ve tedbirli olsunlar. Silahlarını yanlarına alsınlar. Kâfirler arzu ederler ki silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil bulsanız da size birdenbire bir baskın yapmak isterler, eğer yağan yağmurdan bir eziyet varsa veya hasta iseniz silahları bırakmanızda sizin için bir beis yoktur. Bununla beraber tedbiri elden bırakmayın çünkü Allah kâfirler için mühim bir azab hazırlamıştır.”¹⁹⁶ Ayeti cemaatle namazın önemini bir kez daha vurgulamış ve kafirlerin sonunun azap olduğunu ifade etmektedir. Kanaatimizce bu ayette açık bir şekilde birlik ve beraberliğin göstergesi olan namaz ibadetinin hangi şartlarda olursa olsun omuz omuza yerine getirilmesi gerekliliği Allah’ın inananlara en önemli emirlerinden birisidir.

2.3 Cemaat Olmanın Gerekliliği ve Önemi

Toplumlar bir arada yaşayarak güç ve itibar kazanır. Müslüman toplumlar da bir arada bulunarak Allah’ın emrini ve Hz. Peygamberin sünnetini yerine getirerek dünyada güç ahirette ise cenneti elde edeceklerdir. Cemaat, başında liderin bulunduğu, Allah adına yeryüzünde O’nun dinini tatbik eden ve temsiliyet güçleri bulunan, Müslümanların bütününe kuşatmış birliğin adıdır.¹⁹⁷

“Üç kişi bir köyde veya sahrada bulunur ve cemaatle namaz kılınmazsa şeytan onlara musallat olur. Öyleyse cemaate devam ediniz! Çünkü sürüden ayrılan koyunu kurt yer.”¹⁹⁸ Hz. Peygamberin bu tavsiyesi cemaat olmanın Müslüman toplumlar için gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber, Ehl-i Sünnet ve’l Cemaatten “bir karış ayrılmayı”¹⁹⁹ İslâm dışı kalmak olarak nitelemiştir. Onun için hak olan cemaatten ayrılmak, İslâm’dan ayrılmakla eş değer görülmüştür. Çünkü cemaat, başında dini bir liderin bulunduğu

¹⁹⁶ Nisa 4/102.

¹⁹⁷ Nurettin Yıldız, *Dinimize Hizmetin İç Sorunları*, İstanbul, 2016, Tahlil yayınları, s.93.

¹⁹⁸ Ebu Davud, *Salat*, 47.

¹⁹⁹ Tirmizi, *Emsal*, 3.

Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara hatırlatmaya çalışan bir kavramdır. Dolayısıyla cemaat Müslümanları iyiliğe sevk edecek onları günahlardan uzak uzatacak bir gruplaşma şeklidir. Bu özelliğinden dolayı her Müslümanın hak grubun içinde bulunması, kendi yararına olacaktır.

Hz. Ömer, “*Cemaatsiz İslâm yoktur. Lidersiz cemaat yoktur. İtaatsiz lider yoktur.*” der.²⁰⁰ Bir araya getirici ve toplayıcı bir makamdan yoksun olan Müslümanların, bu boşluktan doğan başsızlığı çok başlar üreterek telafi ettiklerine şahit olmaktayız. İlk başta dahi makul ve olması gereken olarak gözlemediğimiz bu cemaatleşme sürecine dikkat edilmelidir.²⁰¹ Çünkü özellikle son dönemlerde cemaat konusu asıl maksadının dışına çıkıp bir güç gösterisi haline dönüşmüştür.

Tamamına eremediğimiz bir değer parçalarından elde edebildiğimize sarılmış olmamız eksikliklere ve yanlışlara sebebiyet verir. Müslümanların ortak değerlerine bağlı olan bir cemaate bağlanamamaları bir grup Müslüman olarak bir araya gelip üzerlerine düşenleri yerine getirmek gerekir.

Her geçen gün kutuplaşan dünyada söz sahibi olmanın en önemli ve belki de tek şartı, birlik ve beraberlik ruhuna ve yaşantısına sahip olmaktır. Nitekim bu birlik ve beraberlik ahiretin tarlası olan dünyada ve ahirette kurtuluşa vesile olacaktır. Çünkü dinin temel kaynakları olan Kur’ân ve sünnet bunu öğütlemektedir. Kişinin iyiliği emredip, kötülükten alıkoymak farzını hakkıyla yerine getirebilmesi için cemaat olmanın zorunluluğunu ifade eden delillerden birisi de Allah’ın şu ayetidir:

وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

“*Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanmayın.*”²⁰²

Yukardaki ayet açık bir şekilde Müslümanlara bölünmeyi, parçalanmayı, yasaklamış, bir cemaat halinde yaşamayı teşvik etmiştir. Kanaatimizce ayetteki Allah’ın ipinden maksat, şu anda Allah’ın yeryüzündeki emir ve yasaklarını içinde barındıran Kur’ân’dır. Çünkü Kur’ân, Müslümanların cemaat ve topluluk halinde yaşarken neye

²⁰⁰ Süneni Darimi, *İlim*, 253, 257.

²⁰¹ Nurettin Yıldız, *age*, s.94.

²⁰² Al-i İmran, 3/103.

göre ve nasıl yaşayacaklarının kurallarını içeren kutsal kitaptır. Bunun için cemaat olmanın gerekliliğini, amacını ve cemaatin kurallarını Kur'ân'dan ve sünnetten bağımsız planlanması mümkün değildir.

Hz. Ali ve Ebu Said el- Hudri 'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber, bu ayetteki ip'ten kastın Kur'ân olduğunu belirtmiştir.²⁰³ Yani Kur'ân'a sarılın parçalanmayın çünkü Kur'ân, cemaati hidayete götürür.

İbn-i Mes'ud (r.a) ayetteki "*Hablullah'tan*" maksadın cemaat olduğunu rivayet etmiştir. Bu rivayete göre o zaman ayetin manası "*Hep birlikte Allah'ın cemaatine sınıksız sarılın, parçalanmayın*" olur. Aslında Müslümanlar zaten hayatlarını Kur'ân'la ile inşa ederlerse Kur'ân'ın yönlendirdiği yer de cemaat olacaktır. Ama Müslümanlar, Kur'ân'ı arka planda bırakıp ön plana Kur'ân'ın içinde olmadığı bir cemaat kurma gayretinde bulunursa o zaman temel dayanak noktası olmayan bilinçsiz bir cemaat şekli ortaya çıkmış olur. Bu topluluğu da isteyen istediği gibi yönlendirip onu asıl amacından uzaklaştırır.

İmam Kurtubi (671/1273) ise ayetteki: "*Hablullah*" kelimesinden kastedilen manalar birbirine çok yakın ve iç içedir. Allah bu ayette bir arada olmayı, ülfeti emretmiş ve ayrılıp parçalanmayı ise yasaklamıştır. "*Ayrılık helak, cemaat ise kurtuluştur.*" diyerek kurtuluşun yol haritasını çizmiştir.

Abdullah İbn-i mübarek şöyle der: "*Kesinlikle Allah'ın ipidir. Ona yapışın.*"²⁰⁴ Onun için her Müslümanın Allah'ın ipi olarak nitelendirilen Kur'ân'da emredilen hak cemaate sarılması gerekiyor.

Cessas ise (370/981): "*Ayet-i Kerim'e bir ve beraber olmayı emredip, ayrılıp parçalanmayı ise yasaklar.*" demiştir.²⁰⁵ Müslümanların cemaat olma gerekliliğinin vurgulandığı Kur'ânî bir başka delili ise şu ayettir:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

²⁰³ Bkz. Abu 'Abdullah Muhammed İbn 'Ali İbn Muhammed İbn 'Arabi, *Ahkam 'ul Kur'ân*, I, s. 291.

²⁰⁴ Muhammed b. Ahmed el- Kurtubi, *el-Cami'li Ahkâmi'l Kur'ân*, I, s. 159.

²⁰⁵ Ebu bekr Ahmed b. Er- Razi, el, Cessas, *Ahkam 'ul Kur'ân*, Beyrut, 2006, II, s.314.

“İyilik ve takva üzerine birbirinizle yardımlaşın. Günah ve düşmanlık üzerine ise yardımlaşmayın. Allah’a karşı sakının, çünkü onun cezası çok şiddetlidir”²⁰⁶

Bu ayette Müslümanlara bir cemaatin hangi amaçla kurulması gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanında Müslümanların hangi durumlarda birbiriyle yarışması gerektiğini de vurgulanmıştır.

İbni Kesir, (774/1373) “Allah, bu ayette mümin kullarına, hayırlı, işleri yapma ve kötü işleri ise terk etme de yardımlaşmalarını emretmiş, günah ve haramlarda ise birbirlerine destek vermelerini yasaklamıştır” diye açıklamaktadır.²⁰⁷

İbni Cerir Taberi (310/923) ise; ayetin manasıyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Ey Müminler! iyilik konusunda birbirinize yardım edin. İyilik Allah’ın emirlerini hakkıyla yerine getirmek, takva ise; Allah’ın kaçınılması istediği şeylerden kaçınıp, günahlardan sakınmaktır.”²⁰⁸

Bu ayetlerden ve alimlerin açıklamalarında vurgulanmak istenen temel amaç, Allah’ın emrettiği cemaatten maksat tüm Müslümanların birbirlerine yardım ettiği, iyi işlere birbirlerini teşvik ettiği, kötü ve hayırsız işlerden ise birbirlerine engel olmayı, uzak durmayı öğütlemektedir. Bu bağlamda Allah’ın emirlerini yaşamaya çalışan ve Allah için mücadele eden bir Müslüman için, yeryüzünde daha hayırlı bir işin olması mümkün değildir. Bu sebeple Müslümanların cemaat olma bilinci, insanlara daha fazla fayda sağlama yönünde olmalıdır. Müslümanlar, bunun dışındaki düşüncelerden uzak durmalı, kendisini tamamen Allah’ın emrettiği şekilde yaşamaya adanması gerekir. Yoksa ayetin sonunda da belirtilen şiddetli azaba maruz kalmaları kaçınılmazdır. Hak, gerekli ve kesin olan şey anlamındadır. Buna göre;

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا

²⁰⁶ Maide 6/2.

²⁰⁷ Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azim*, (Thk.: Şamil b. Muhammed es Selâme), Dârû Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Baskı, Riyad, 1999, I, s. 484.

²⁰⁸ Ebu Cafer Muhammed İbn'i Cerir et- Taberi, *Cami'ul Beyan fi'l Tefsir 'il Kur'ân*, Müessesetu'r Risâle, Beyrut, 2000, VI, s. 66.

“Gücünüz yettiğince Allah’tan ittika edin”²⁰⁹ Allah’a hak ile ittika etmek kesinlikle Müslüman olarak ölebilmek için de her şeyden önce Allah’ın ipine toptan sarılarak, tevhid üzere toplanmak ve ayrılıktan sakınmak gerekir.

Allah yolunda hak ve hakikat için gücünün yettiği kadar gayret etmek gerekir. Bu konuda hiç kimsenin kınama ve tenkidinden rahatsız olmamak ve hatta annesi ve babası kendisinin aleyhinde tavrı olsa bile Allah için adaletten ve doğruluktan ayrılmamak gerekir.

Her insan, Allah’ın tecellisinin ortaya çıktığı bir varlıktır. Gerçek tecelli kendisinde ise bütün göreceli tecellilerin bir araya gelmesi ile gerçek birliğin ortaya çıkmasındadır. Dolayısıyla bütün inanmış insanlar tek kelime, tek söz üzerinde fiil ve işlerinde birleşmedikçe, gerçek takvaya eremez Allah’a ulaşamazlar.²¹⁰

Allah’a ulaşmanın ondan hakkıyla ittika etmenin yegâne şartı hayatımızın her alanında bir ve beraber olarak İslâm cemaati himayesinde, Allah’ın ipine sadece bir kişinin sarılmasıyla değil; tüm Müslümanların sarılmasıyla ve onun emirlerini yerine getirmesiyle mümkündür. Allah’ın ipi, Allahu Teâlâ’ya ulaşma vesilesi olan bir araç demektir. Bu ayetin, toplanmayı ve bir araya gelip bir toplum oluşturmayı emrettiğinden şüphe yoktur. Bununla beraber bu ayette zikredilen toplum cemaat; ipinin kendisi değil, o ipe sınıksız sarılmanın sonucudur.²¹¹ Yani cemaat, Allah’a ulaşmada bir araçtır; amaç değildir. Bu sebepten dolayı araç ve amaç yer değiştirmemelidir. Eğer böyle bir durum olursa yani araç, amaç olarak görülmeye başlanırsa o zaman ismi cemaat olan nice topluluklar ortaya çıkar. Ama bu toplulukların ya da cemaatlerin gayesi ve amaçları hiçbir zaman Allah davası olmaz. Bu tür gruplar da sadece kendi düşünce ve fikirlerini hayata geçirmeye çalışırlar.

Gökten yere indirilmiş olan “*Hablullah*” yani Allah’ın ipi, Allah’ın kitabıdır.²¹² İşte buradan ortaya çıkan sonuç toplum Kur’ân etrafında toplanan cemaat durmadan

²⁰⁹ Teğabün 64/16.

²¹⁰ Yazır, *age*, II, s. 494-495.

²¹¹ Yazır, *age*, II, s. 495.

²¹² Müslim, *Fedail*, 37; Ebu Davud, *Fedailü'l-Kur’ân*, 1; Tirmizi, *Menakıb*, 31.

yükselen bir İslâm toplumunun örneğini oluşturacaktır.²¹³ Böylece Kur’ân etrafında toplanmayan her topluluk batıl topluluk olarak değerlendirilebilir.

Yeryüzünde İslâm adı altında toplanan toplulukların amacı, hak olursa o zaman yeryüzünde Allah’ın insanlara vermiş olduğu ve onun her yüzündeki ipi olan Kur’ân’ın etrafında toplanmasıyla İslâm cemaati yeryüzünde yükselmeye başlayacaktır. Dolayısıyla yükselmek isteyen toplumun temel dayanak noktası, Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet olmalıdır. Çünkü İslâm’ın ilk dönemlerde hızla yükselmenin ve dünya literatüründe unutulmayan bir dönem olarak tarihe geçen “*Asr-ı saadet*” kavramının var olması şüphesiz ki Kur’ân’a ve sünnete bağlıdır.

Müslümanları bir araya getiren onlara bir cemaat olduklarını hatırlatan bir diğer ibadet ise hac ibadetidir. Haccın farz olması ile, toplanıp bir araya gelmenin hem araçlarından hem de amaçlarından birini oluşturur. Dolayısıyla ilk olarak kalplerin birleştirilmesi, ikinci olarak fiillerin, işlerin birleştirilmesi gerçek din olan İslâm’ın en önemli koruyucu direklerindedir.²¹⁴ “*Allah’ın eli toplulukla beraberdir.*”²¹⁵ Hadisi dinin dünyadaki önemli amacı olarak ifade edilen cemaat ve topluluğun kurulması ve Allah’ın bu toplulukla beraber olmasıdır. Dolayısıyla bu hadisin manası yeterince anlaşılmadığı için birliklerini kaybeden veya dağılanlar kesinlikle perişan olmuşlardır. Nitekim Hz. İsa bile “*Allah’a giden yolda benim arkadaşlarım kim?*” dedi.²¹⁶ Böylece kendisini Allah yolunda yalnız bırakmayacak bir cemaat talep etmiş. Çünkü peygamberler bile Allah’ın emrini tebliğ ederken arkasında duran kendisine destek sağlayacak bir cemaat bulmak arzusunda olmuştur.

İslâm’ın hakimiyetinin yeniden sağlanması için toplumda Kur’ân’ın ifade ettiği;

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

²¹³ Yazır, *age*, II, s. 495.

²¹⁴ Yazır, *age*, II, s. 494.

²¹⁵ et- Tirmizi, *el-Camiu’a-Sahih*, fiten, 7; Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan b. Bahr el-Horasanî En-Nesai, *Sünen-i Nesai*, 5. Baskı, Beyrut, ts. Tahrim, 6.

²¹⁶ Ali-İmran 3/52.

“İçinizden oluşan, hayra çağıran, iyiyi emir ve tavsiye eden ve kötüden sakındırıp yasaklayan bir cemaat bulunsun işte onlar kurtuluşa erenler olacaklardır”²¹⁷ ayetini kendilerine rehber edip onunla amel eden cemaatlerin bulunması elzemdir. Ama sadece Allah’ın ipinin etrafında toplanılması gerçeğinin bilinmesi, İslâm cemaatinin yükselmesi için yeterli değildir. Bildiklerini hayatında tatbik etmesi ve bunu davranışlarına yansıtmak önemlidir. Bunun için ayette de belirtilen kurtuluşa erecek diye bahsedilen cemaatin bir ferdi olmak için Allah’ın emirlerinin gerekliliklerini yerine getirmek gerekir. Müslümanların bir araya gelerek, bunun sonucunda bir cemaatin oluşması “iyiliği emredip kötülükten sakındıran” ümmet kavramının ifade ettiği birlik ve beraberliğin anlamının tam manasıyla ortaya çıkışını sağlayacaktır.

Böylece hayra çağırarak ve iyi şeyleri emredip kötü şeyleri yasaklayacak bir ümmet ve cemaat oluşturmak Müslümanların imandan sonra ki ilk dini görevidir. Bu görevi yerine getirebilen Müslümanlar Allah’ın “İşte onlar kurtuluşa bulacaklar”²¹⁸ şeklindeki hükmünün neticesinde tam kurtuluşa ereceklerdir. Onun için insanları hayra çağırmak, iyilikleri emretmek ve kötü işlerden men etmek, genel olarak tüm Müslümanların görevidir.

Nitekim günümüzde her geçen gün biraz daha bu ayetin ön plana çıkarmak istediği mesajın hikmetine ve hakikatine tanıklık etmekteyiz. Çünkü Müslüman toplumlardaki dağılmanın sebebi herkesin iyiliğe davet işini başkalarına bırakmasıyla alakalıdır. Hayra çağırmak tüm ümmetin görevidir. Hiçbir Müslüman bireyseliği, ben merkeziliği asla savunmamalı ve böyle bir rotayı kendisine hedef olarak belirlememelidir.

Müslüman ayrılıktan, parçalanmaktan sakınmalı her daim bütüncüllüğü kendisine hedef edinmelidir. Bu hakikati de tüm ümmete anlatma çabasında olmak gerekir. Çünkü “Cemaat rahmettir; tefrika, ayrılık ise azaptır”²¹⁹ diye buyuran Hz. Peygamber, insanlara doğru yolun rehberliğini yapmış, bu yolun sonunda var olan sonucu da kendilerine haber vermiştir. Dolayısıyla dileyen bu rehberine kulak verir, dileyen vermez. Ona göre de sonucuna katlanır.

²¹⁷ Ali- İmran 3/104.

²¹⁸ Ali- İmran 3/104.

²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/145.

Müslümanların bir bütün olması bunun sonucunda ise tek bir ümmet olması onların diğer insanlardan farklı bir durumda olma niteliğinin de değerlendirilir. Ancak bugünkü Müslümanların bölünmüşlüğü, parçalanmışlığı bu emri yerine getirilmediğinin bir beyanıdır. Bunun aksine dinin emirlerini yerine getirirken de yasaklarından kaçınırken de her daim birlikte hareket etmek gerekirken ayrılığa düşmek Müslümanların eksikliğindedir. Bu eksiklik asla İslâm'ın bir eksikliği ya da açığı olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü İslâm'da böyle bir durumun olması mümkün değildir. Nitekim İslâm, Allah'ın yeryüzündeki sünnetullahıdır. Kanunudur. Onda eksiklik bulunması ihtimaller dışındadır.

İslâm ümmet düşüncesi ortaya çıktığı andan itibaren her daim birlik ve beraberliği savunmuştur. Her işte olduğu gibi dini hayatı bireysel ve yalnız başına yaşamayı teşvik etmemiştir. Çünkü Kur'ân ayetleri sadece fertlere seslenmez; Kur'ân topluma, ümmete hata tüm insanlığa hitap eder. Onun için evrensel bir kitabın muhatapları olarak Müslümanların düşüncelerinin de evrensel olması gerekir. Bu hitap karşısında Müslümanların parçalanması ve birbirlerini küfür ile itham etmeleri Kur'ân'ın emirlerinin anlaşılmadığının hayatımıza, fiillerimize ve işlerimize yansımadağının en açık göstergesidir.

Kur'ân ve sünnet, cemaatlerin temel dayanağı olduktan sonra toplumda veya cemaatte ortaya çıkan farklı görüşler ümmetin parçalanması için bir tehlike oluşturmaz. Müslümanlar ve Müslüman gruplar, Kur'ân'ı ve sünneti var olan cemaatlerin merkezine yerleştirdikten sonra farklı görüş ve düşüncelerin oluşmasında, farklılıklar bir kusur olarak değil tam tersine bir zenginlik vesilesi olarak görülüp dolayısıyla ümmetin parçalanmasına sebebiyet vermeyecektir. Fakat Kur'ân ve sünneti hayatının merkezine yerleştirmeyip farklı görüş ve düşüncelerle karşı karşıya kalındığı takdirde aynı dine mensup olduğunu ifade eden Müslümanlar birbirlerini tekfir edecek durumuna gelirler.

İslâm cemaatine mensup olan müminlerin, Kur'ân'ın savunduğu temel esaslara riayet etmeleri gerekir. Bunun yanında diğer cemaatlerle iyilik ve takva hususunda yardımlaşmayı esas almaları muhakkaktır. Bu dünyada belli bir amacı olan İslâm cemaatinin her ferdi, tefrikaya sebep olmamak için elinden geleni yapmak mecburiyetindedir. Bunun yanında içinde bulunduğu cemaatin ya da sosyal grubun yanlış bir eyleminde yanlışını söylemekten de geri durmamalıdır.

Hz. Peygamber, bununla ilgili, “*Cemaatten hoşunuza gitmeyen bir durum, ayrılık halindeyken beğenmediğiniz halden daha hayırlıdır. Cemaatte rahmet, ayrılıkta ise azap vardır*”²²⁰ buyurarak, Müslümanların dünyada niçin ve hangi amaç için cemaatleşmesinin gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır. Dolayısıyla cemaat olmak, bir ve beraberlik içinde yaşamak her daim tavsiye edilen bir durumdur.

Kanaatimizce bu hadisten çıkarılması gereken sonuç, cemaatin her sözünün doğru olmadığı ve yanlışlarının da bulunacağını gerçeğini unutmamaktır. Yapılması gereken cemaatte yanlış bir durum varsa o yanlış muhakkak dile getirilmeli, çünkü her Müslüman hak ve hakikati savunan bir cemaatin içinde bulunmalı, bunun dışındakilere ise itibar etmemelidir.

“*Cemaat, sünnet-i hüda’dan bir sünnettir. Cemaatten ancak münaфіk olanlar uzak durur.*”²²¹ Dolayısıyla bu hadis, Müslümanların İslâm üzere cemaatleşmelerinin bir zorunluluk olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber, doğru yoldan ayrılmamanın; Müslüman olarak yaşamamanın ve ölmenin zaruri şartlarını “*İhlası, nasihati ve cemaati hafife alan kimselerin yüklendikleri mukaddes emaneti ve imtihanı kazanmaları kolay değildir*”²²² diye buyurarak Cemaat olma durumunda toplumda güzel fikir ve davranışların hasıl olmasını dolayısıyla bu durum toplumların insanların imtihanı kazanma şansını artıracaklarını ifade eder.

Bunun için çalışmamızın bu bölümünde doğru bir şekilde cemaatleşme sağlandığında veya doğru bir şekilde cemaat olmak neyi gerektirir gibi durumların üzerinde durmaya gayret edeceğiz.

2.4 İyilikte ve Güzel İşleri Yapmada Yarışma

Cemaat halinde yaşayan müminlerin, birbirlerini iyi tanımaları, Allah için din kardeşlerini sevmeleri, saymaları ve onlara destek olmaları zaruridir. Çünkü iyiliği emretme ve kötülüğü men etme Kur’ânî bağlamda ele alındığında inanmış herkesin

²²⁰ Hüsameddin el- Hindi, *Kenzul Ummal*, Halep, ts, III, s. 269.

²²¹ Kemaleddin İbn-i Hümam, *Fethul- Kadir*, Beyrut, b,y,y, 1315, I, s. 243.

²²² Kerimoğlu, *age*. s. 94.

vazifesi olduğu anlaşılır. Hak cemaate mensup olan Müslümanların, “*tıpkı bir vücudun organları gibi, birbirlerinin acılarını paylaşmaları gerekir.*”²²³ Dolayısıyla İslâm’ın ve Kur’ân’ın inşa ettiği cemaatten uzak durmakla dünya imtihanını kazanmak kolay değildir.

Kur’ân, dini uygulamalardaki hukuk sisteminin ve yöntem farklılıklarının insanları düşmanlığa sürüklemek yerine, hayırlı işlerde birbirleriyle yarışmaya, zihinsel gelişimi sağlamaya yönelik olduğunu vurgulamaktadır.²²⁴ Çünkü değişme, ilerleme ve büyüme canlılığın doğasında olması gereken bir özelliktir. Yine daha fazla bilgi edinme ve yenilenme de aklî yaşamın bir gereğidir.²²⁵

Allah’ın iradesine uygun olan tek hayat tarzı ise insanların buldukları grup ve cemaat içerisinde en doğru, en iyi işlerin hizmetini yapmaları ve toplum yararına faaliyetlere katılmalarıdır.²²⁶ Kur’ân, bunu yapmayıp kısır çekişmelere dalan ve bunun sonucunda ihtilaflar yaşayan toplumların hesap gününde yaptıklarıyla yüzleşip hesap vereceklerini haber vermektedir.²²⁷

Kur’ân’da, Allah rızası için cemaatleşmeyen ve bölünenlerin dışında birlik ve beraberlik içinde dinini ve dünyasını yaşayanların önde oldukları ve üstün oldukları anlatılmaktadır. Bunun için Müslümanların iyi ve hayırlı işlerde birbirleriyle yarışmalarını şu ayette nazara vermektedir.

أُولَٰئِكَ يُسْرِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ

“İşte böyleleridir, iyi işlerde yarışan ve herkesin önüne geçecek onlardır.”²²⁸

Bu ayetin vurguladığı anlam normal yaşayan insanlardan önde olmak onlardan farklı olmak ve bulunduğu cemaatte önder kişi olmak iyi işlerde ve hayırlı işlerde kişinin vermiş olduğu mücadeleye bağlanmıştır. Kur’ân asıl farklılığın da bu özellikleri barındıranlarda olduğunu ifade eder.

²²³ Buhari, *Edep*, 27.

²²⁴ Bkz. Bakara, 2/148; Bkz. el-Beydavî, *Envâru’t-Tenzil*, II, 153.

²²⁵ Abdülbaki Güneş, *Kur’ân Işığında Düşünce, İnanç ve İfade Hürriyeti*, Bilim nâme, VII-1, Kayseri, 2005, s. 45.

²²⁶ Hayati Hökelekli, *İnanç ve Mezhep Farklılıkları*, Ankara, TDVY, 2008, s. 27-28.

²²⁷ Bkz. Maide, 5/48.

²²⁸ Mü’minun, 23/61.

“İyilik ve güzellik yapmada hayırlı olan işlerde herkesi geçecek onlardır.” Allah’ın bu ayetinin muhatabı olan bir şahsiyet olmak için, içinde bulunan cemaatten ayrı hareket etmek gerekir. Sadece Allah’ın emrini yaşamada, içinde bulunduğu gruptan ayrı eden hareket eden kullar, cennet yolunda önemli mesafeler alırlar. Buna karşı iyi işleri yapma yarışı dışında diğer tüm konularda ayrılığa düşen toplumlar ise bölünüp parçalanmalara maruz kalmıştır. Bu tür toplumlar yeryüzünde kayda değer bir varlık gösterememişlerdir. Böyle oldukları için hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında kaybetmiş olurlar.

Hız. Peygamber risâlet döneminde iyilikte her zaman öncü olmuş ve her daim iyiliği emretme ve kötülüğü men etme görevini yerine getirmiştir. Bu husus Kur’ân’da şöyle ifade edilir: “*Yanlarındaki tevrat ve incil’de yazılı buldukları o elçiye uyanlar. İşte o peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten alıkoyar.*”²²⁹

Lokman (a.s) da evladını hayırda yarışmaya, her zaman güzel işleri yapmayı tavsiye etmiştir. “*Yavrucuğum namazını kıl, iyiliği emret, kötülükten men et...*”²³⁰ buyruğu ile bu hakikati evladına hatırlatmaktadır. Dolayısıyla müminler de güzel işlerde birbiriyle yarışmalı ve iyiliği tavsiye etmeli, kötülükten ise men etmelidir.²³¹

2.5 Farklılıklarımızı Tanıma ve Farklılıklarımızla Tanışma

İslâm, insanları kaynaşmaya, merhamete, sevgi ve samimiyete çağırır.²³² Birlik, beraberlik ve kaynaşma İslâm’ın tavsiye ettiği esaslardandır. Müslümanların her yıl ifâ ettikleri hac ibadetinin bir hikmeti de bu esasları uygulamalı bir şekilde gerçekleştirmeye yöneliktir. Özellikle hac ibadeti, İslâm cemaatine mensup olan ama farklı belde ve şehirlerde yaşan inananların birbirleriyle tanışma vesilesi bakımından önem arz eden bir ibadettir. Çünkü Allahu Teâlâ Kur’ân’da insanların birbirlerine İslâm nimeti sayesinde kardeş kılındığı belirtilir.²³³ Bu bağlamda değerlendirildiğinde hac ibadeti kardeşlik duygusunun tezahür ettiği bir ibadet çeşididir. Dünyanın her yerinden gelen farklı ırk ve renkteki inananlar İslâm çatısı altında birleşirler. Bu durum Allahu

²²⁹ Araf 7/156-157.

²³⁰ Lokman 31/17.

²³¹ Bkz. Tevbe 9/71.

²³² Şâtibî, *el-İ’tisâm*, II, 429.

²³³ Bkz. Al-i İmran 3/103.

Teâlâ'nın şu ayetinin hakikatini ifade etmemizi sağlar. “Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.”²³⁴

İlk Müslüman kuşaklar hac ibadetini birbirleriyle tanışmaya, hadis rivayetine, ilmî alışverişe fırsat bulmak için özenle kullanmışlardır. Örneğin; Ebu Hanife hac mevsiminde İmam Malik, Muhammed Bakır ve oğlu Ca'fer es-Sâdık ile karşılaşmış ve onlarla fikhî meseleleri müzakere etmiştir. Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfî ile Beyt-i Haram'da karşılaşmış, fikhî görüşleri ile ilgili ona bilgi vermiştir.²³⁵ Dolayısıyla farklı şahsiyetlerin tanınması çok güzel hizmetlerin doğmasına vesile olabilmektedir. Farklılıkları tanıdıkça Allah'ın ayetlerinin ispatı ve anlamlandırılması sağlanmış olur.

Teâruf, parçalanmış kalpleri uzlaştırmaya ve toplumun birlikteliğini sağlamaya yönelik bir esastır.²³⁶ Tanışma, kaynaşma, İslâm cemaatinden farklı görüş ve fikirleri tanımak İslâm'ın önemli şiarlarından. Nitekim Kur'an'da Allahu Teâlâ bu hususta şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۗ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ
أَتْقَاكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar! sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız, takvalı olanınızdır.”²³⁷ Ayetle insanların kabilelerinin, aşiretlerinin, renklerinin, tenlerinin farklı olması onları tanımada ve onlarla tanışmada bir sorun telaki etmez. Aksine bu farklılıkların İslâm zenginliğinin belirtisi olarak görülmesi gerekir. Çünkü asıl vurgulanmak istenen temel nokta, Allah'ın yüceliğinin farklı toplumlar tarafından kabul edilmesidir. Buna sonuncunda ise insanın Allah'a karşı acizliğini ifade etmesidir. Bunun dışında, kişiler arasında herhangi bir farkın olmadığını istediğiyle tanışıp ilişkiler kurulabileceğini beyan etmektedir. Dolayısıyla insanların birbirlerine karşı herhangi kalıtsal bir üstünlüğünün olmadığını, asıl üstünlüğün Allah'ın katında olduğunu bilmek gerekir.

²³⁴ Saf 61/4.

²³⁵ Muhammed Ebu Zehra, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, Dârû'r-Raidi'l-Arabî, Beyrut, ts. s. 282.

²³⁶ Ebû Zehra, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 14.

²³⁷ Hucurat, 49/13.

Kanaatimizce buradaki takva kelimesinin maksadı Allah'tan korkmayı değil, takva kavramından ön plana çıkarılmak istenilen temel husus Allah'ın emirlerini yerine getirmekte hassas olan ve O'na karşı sorumluluğunu bilen kullar anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla takva kavramı Allah'a karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanları işaret etmektedir.

Allah'ın iyilik ve takva üzere yardımlaşmayı, kötülük ve düşmanlığı artırmada yardımlaşmamayı emretmesi,²³⁸ Hz. Peygamberin *“tanıdığın tanımadığın herkese selam ver”*²³⁹ diyerek İslâm'ı yaşayan kişinin insanlar arasında herhangi bir ayırım yapmadan onlarla selamlaşmasını iyi ve güzel geçinmesini tavsiye ettiğini göstermektedir. Çünkü aksi bir durumda Allahu Teâlâ şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: *“Allah ve resule itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider.”*²⁴⁰ Onun için müslümanların kendi aralarında birlik ve beraberlik içinde yaşamaları gerektiğini yoksa zamanla dağılacaklarını bu ayet bağlamında açıklamak mümkündür.

Tüm bu anlatılanların temel gayesi, insanın kendisini yaratanı tanması ve O'nun yüceliğini bilmesi her şeyden önemli olduğunu ve buna daha fazla önem verilmesini gerektiğinin bir işaretidir. Çünkü O'nu tanımak diğer tüm tanınanlardan daha kıymetli ve daha hayırlıdır.

2.6 Yeniliklere Açık Olmak

Cemaat olunması durumunda toplumda var olan farklılıkların görülmesi gibi birçok yeniliğin de ortaya çıkmasına vesile olur. Gerek günlük hayatta gerekse teknolojik olarak her gün yeniliklerle karşı karşıya kalmaktayız. Bu durum günümüzde her alanda kaçınılmaz bir hal almıştır. Onun için Müslümanların da bu tür yenilikçi çağdan haberdar olması ve ona göre bir yol izlemeleri gerekir. Bunun yanında toplumsal olarak da Allah'ın emrine ters düşmeyen yeniliklere açık olmak gerekir. Çünkü İslâm düne hitap ettiği gibi güne de hitap eder. Bu da İslâm'ın her zaman ve her dönemde en yeni din ve en güncel dinin olacağına göstergesidir. Bu sebepten dolayı Kur'an

²³⁸ Bkz. Maide, 5/2.

²³⁹ Buhari, *İman*, 2, I, 9, 13.

²⁴⁰ Enfal 8/46.

Müslümanların yegâne yenilik kaynağıdır. Dolayısıyla her önemde ortaya çıkacak yenilikler Kur'ân'ın süzgecinden geçirilmesi gerekir. Ona göre hüküm bu yeniliklere hüküm bina edilebilir.

Bu hususta Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ
النَّاسِ فِي مَا اختلفُوا فِيهِ ۗ وَمَا اختلف فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ فَهَدَى اللَّهُ
الَّذِينَ ءَامَنُوا لِمَا اختلفُوا فِيهِ مِنْ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ ۗ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“İnsanlar bir tek ümmetti. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler gönderdi. Onlarla birlikte, insanların aralarında, ayrılığa düştükleri şey hakkında hüküm vermeleri için hak ile kitap indirdi. Kendilerine (apaçık) deliller geldikten sonra kendi aralarındaki çekememezlik ve haset yüzünden onun hakkında ayrılığa düşenler, kendilerine (kitap) verilenlerden başkası değildir. Bu sebeple Allah'a ulaşmayı dileyen o kimselerin, haktan yana ayrılığa düştükleri şeyi (hidayeti) açıklamaları için Allah, Kendi izniyle onları hidayete erdirdi. Allah, dilediği kimseyi sıratı müstakim'e ulaştırır.”²⁴¹

Kur'ân'da insanlığın başlangıçta bir tek topluluk olduğunun vurgulanması, onların gelişmişliğiyle ilgili değil, ilk toplum olmaları hasebiyle onlardaki zihinsel ve duysal farklılaşmanın eksikliğine dayanır.²⁴² Birbirlerinden bağımsız çalışan gruplar daha üretken, yeni düşünce ve fikirlerin ortaya çıkmasında diğer çalışmayan gruplardan daha aktif ve yenilikçi olurlar.

Namık Kemal'in “Fikirlerin çarpışması hakikat parıltıların ortaya çıkarır” sözünde ifade edildiği gibi monotonluktan uzak, farklı düşünce ve alternatifler, kişiyi daha faydalı ve üretken olmaya sevk eder. Bunun sonucunda toplumsal hayatta büyük ilerlemeler kaydedilir. Dolayısıyla insandaki yenilikçi özelliği yaratılışın bir gereği olarak düşünmek ve ona göre değerlendirmek gerekir.

²⁴¹ Bakara 2/213.

²⁴² Esed, *age*, s. 61-62.

Yüce Allah peygamberlerine her dönem için farklı hukuk sistemini vahiy ile bildirmiştir. Bunun bir hikmeti de o dönemdeki toplumları sınamaya yöneliktir. Onlar bunun ilahî hikmet gereği olduğuna inanıp boyun eğecekler mi, yoksa haktan sapıp aşırılığa mı düşecekler.²⁴³ Kanaatimizce burada asıl amaç insanların boyun eğip eğmeyeceğini ya da Allah'ın emrine karşı gelip asi mi olacağını görmektir.

Kur'an'ın başka bir ayetinde ise:

وَلَوْلَا أَن يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُوتِيَهُم سُفُوفًا مِّن فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ وَلِيُوتِيَهُم أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَكَبَّرُونَ وَزُخْرَفًا وَإِن كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَّعَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ

“Eğer (sınırsız zenginliklerin önlerine serilmesiyle) bütün insanlar tek bir (şeytanî) toplum haline gelmeyecek olsaydı; (şimdi) Rahman'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar, üzerlerine binip çıkacakları asansörler, odalarına kapılar, üzerlerine kurulacakları koltuklar, altın süslemeler yapardık”²⁴⁴ diye buyrulmaktadır.

Konun başından beri değindiğimiz gibi farklı düşüncelere sahip olmak ve o düşünceleri savunmak, dinin temel kaynaklarına ters düşmedikçe fikirleri dile getirmekte herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. İslâm dini monoton bir düşünce dahilinde sorgulamadan olduğu gibi kabul etmeyi emreden bir din değildir. Aksine aklımızı kullanmayı, düşünmemizi ve fikir üretmemizi emretmektedir. Ürettiğimiz fikirlerin merkezinde Allah olduğu sürece fikirlerimiz her daim istikamet üzere olur. Bu fikirlerin en büyük savunucusu da şüphesiz Kur'an'ın kendisi olmuş ve bu durumu birçok ayetin de vurgulamıştır.²⁴⁵

2.7 Görüş Farlılıkları

İnsanın yaşadığı yerde farklılıkların ve ihtilafların olması kaçınılmazdır. Çünkü insan hem ruhsal hem de bedensel olarak farklı bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu özellikler çerçevesinde insanoğlu renkleri, ırkları, dilleri farklı olarak dünyaya gelmiştir.

²⁴³ Fahrudin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, er-Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran, ts. XII, 13; el-Beydavî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 153.

²⁴⁴ Zuhuf, 43/33-35.

²⁴⁵ Bkz. Bakara, 2/269, En'am, 6/50, 80, 126, Yunus, 10/3.

Mesela akıl herkeste aynı seviyede olmadığından, ister istemez akıllar arasında farklı görüşler çıkacak, yüksek idrak seviyesini yakalayamayanlar, birtakım gerçekleri inkâra yöneleceklerdir.²⁴⁶ İşte bunun gibi nice farklılıklar aslında birer özür ve kusur olarak görülmediği sürece bu durumun topluma herhangi bir zararı olmaz. Ama ne zaman bu farklılıklar insanlar arasında bir en üstün ya da en aşağı gibi sınıfsal bir ayrım olarak görülürse o zaman İslâm ümmetinde, bu durum şifası bulunmayan yaralara dönüşür.

Bu özelliklerin tümü İslâm ümmetinde farklı renklerin, ırkların ve dillerin olmasının yanında farklı görüşlerin bulunması da bir realitedir. Çünkü hiçbir insanın akli, fikri, bakış açısı bir değildir. *“Herkesin yöneleceği bir yön vardır ve ona yönelir. Öyleyse iyi ve güzel işlerde birbirinizle yarışın”* gibi ayetler de bu gerçeği vurgulamaktadır.²⁴⁷

Allahu Teâlâ birçok ayette ise şöyle buyurmaktadır:

*“Her grup kendi elindekiyle memnundur.”*²⁴⁸ *“Her grup kendilerindekine güvenmektedir.”*²⁴⁹ *“Onlar tüm sözleri dinler ve o sözlerin içinden en güzeline tabii olurlar.”*²⁵⁰

Bu ayetlerden yola çıkarak her grubun veya cemaatin izlediği farklı bir yolu ve bir şekli olması muhakkaktır. Herkesin yaptığı da kendisine en doğru olarak gelir. Ama inan insanların her görüşü dinleyip içinden en güzelini seçmesi gerekir. Dolayısıyla bu ayetler, insanların tüm görüşleri dinleyip içinden hak olana tabii olması gerektiğini de vurgulamıştır.

Herkes tevhid dinini farklı bir yönden değerlendirebilir, emir ve yasaklarını farklı yorumlayabilir ama önemli olan bu farklılığın bir ayrışma sebebi değil de hayırda yarışma vesilesi olarak görmektir.

Yeryüzünde bedensel veya ruhsal açıdan aynı düşüncede iki insana rastlamak mümkün değildir. Bilimsel olarak tek yumurta ikizi olan insanların bile muhakkak

²⁴⁶ Şadi eren, *Kur’ân’ı Anlamada Farklı Yaklaşımlar*, Nesil yayımları, byy, ts, s. 77.

²⁴⁷ Bakara, 2/148.

²⁴⁸ Mü’minun 23/53.

²⁴⁹ Rum 30/32.

²⁵⁰ Zümer 39/18.

farklılıklarının olduğu tespit edilmiştir. Onun için dinde farklı düşünce sahibi kişilerin bulunması gayet normal bir durumdur. Bu düşünceler dinin temeline ters düşmediği sürece kişi, fikirlerini söylemede özgür bırakılmıştır. Çünkü her birey yetiştirme tarzı, alışkanlıkları, çevreden kazandığı değer yargıları, gelenek ve göreneği, eğitim seviyesi gibi yaşam koşullarının etkisiyle kendine özgü bir kişiliğe sahip olmuştur.

“Onlardan bazıları kendilerine zulmeder; bazıları (doğru ile eğri arasında) ara yolu tercih eder. Bir kısmı da Allah’ın izniyle iyilikte başı çekenlerden olur. Bu ise en büyük fazilettir.”²⁵¹

Kur’ân konuya bu şekilde dikkat çekerken Kur’ân’ın saymış olduğu bu sınıflardan birine ait olmak en doğru tercih olur. Çünkü asıl önem verilmesi gereken sınıfsal ayrımcılık, Allah’ın razı olduğu sınıfa dahil olma ve onun ayrıcalığını kazanmak olmalıdır. Aynı hedefe yönelmiş yolların çokluğu değil, asıl tehlikeli olan, ötekine karşı hoşgörüsüz, bağnazca ve düşmanca tutumlar sergilemek,²⁵² mensubu olduğu mezhep, tarikat, grup veya partinin fikir ve anlayışlarını evrenselleştirmektir.²⁵³ Durum böyle olunca kendi grubunun dışındaki görüş ve fikirlere kendisini kapatmak, kendi grubunu ise eleştirilmez ve kusursuz görmek sorunu ortaya çıkmaktadır.

Mensubu olduğumuz grubun fikirlerini Kur’ânî nasrlarımız gibi sorgulamadan evirip çevirmeden üzerinde sağında solunda kısaca siyak ve sibakını araştırmadan, Kur’ân’ın uygunluk terazisine koymadan kabul etmemek gerekir. İslâm ümmeti için asıl tehlikeli olan bu terazinin terk edilmesi, herkesin kendi terazisini kullanarak hakkı ve hakikati belirlemesi olacaktır. Dünya’da yapmış olduğumuz her şey Allah’ın emrine uygun olmak zorundadır. Eğer Allah’ın emrine uyum sağlamazsa o zaman ahirete sonucuna katlanmak durumunda kalınır. Ona göre yapılan her şeyin sonucunu düşünmek ve ona göre işlenen amellere dikkat etmek gerekir.

2.7.1 İctihad Farklılıkları

İnsanoğlu nasıl fikirlerinde, bakış açılarında farklılıklara sahipse dini konularda da muhakkak bu farklılığı ortaya çıkacaktır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu farklılıklar

²⁵¹ Fatır, 35/32.

²⁵² Hökelekli, *age*, s. 27-28

²⁵³ Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011, s. 53.

dinin temel kaynaklarıyla ters düşmediği sürece içtihat farklılık doğal olarak karşılanır. Nitekim birçok mezhep imamı da hakkında sarıh delil bulunmayan konuda içtihad yapmışlar; bu konuda hüküm vermişlerdir.

İslâm dini evrensel hükümleri içerir. Bu durum sonucunda her gün farklı sosyo-kültürde olan insanlarla karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla dinde, cemaatte, toplumda, alimler arasında muhakkak farklılıklar olacaktır. Bu farklılık sadece insanlarda olan bir durum değildir. Çünkü insanın yaratılışı evresinde melekler arasında da farklı görüş ve tartışmaların yaşandığı muhakkaktır.

Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de; *“De ki; insanın yaratılışını tartıştıkları zaman o toplulukta olup bitenler hakkında bilgi sahibi değilim.”*²⁵⁴ ayetiyle yaratılış evresinde melekler arasında ortaya çıkan bir münakaşa ifade edilmiştir.

Hatta farklı düşünceler bazı durumlarda peygamberler arasında da ortaya çıkmıştır. Hz. Musa ve kavmi ile Hz. Harun’un arasında geçen diyalog örnek olarak verilebilir. Hz. Musa tur dağına çıktığında kavmi hemen bir heykel çıkarıp onu ilah olarak kabul ettiler. Hz. Harun da onlara sizinle konuşmayan, çevresine ve kendisine bir faydası olmayan bir şeyi nasıl ilah kabul edersiniz diye uyarılarda bulunur. Bunun kendileri için bir imtihan olduğu uyarısında bulunur. Hz. Musa Tur’dan döndüğünde bu durumla karşılaşınca Hz. Harun’a bu duruma neden engel olmadığını sorar. Böylece bu konuda aralarında fikirsel ve davranışsal bir farklılık ortaya çıkmıştır.²⁵⁵ Onun için insanın olduğu yerde farklılıkların olması kaçınılmazdır.

Yaşanan olaylar karşısında verilen tepkiler; zihinlerimizde, yaşantımızda ve hedeflerimizde bulunan şeylerle birleşerek açığa çıkar. Dolayısıyla; her ikisi de peygamber dahi olsa Harun (a.s.) ve Musa (a.s.) yaşanan hadise karşısında; olayın nihayetini, buldukları konularından değerlendirip, yeni bir ilah edinen kavimlerine karşı tepkilerini gösteriyorlar.

Görüş farklılıkları büyük imamlar, ashab, hatta Hz. Peygamber döneminde de olmuştur. Hz. Peygamber, döneminde Beni Kureyza mevkiinde ikinci namazının

²⁵⁴ Sad, 38/69.

²⁵⁵ Bkz. Taha, 20/87-98.

kılınması emrinden dolayı, sahabilerden bazıları belirtilen yere varınca namaz kılmayı beklemişler bazıları ise yolda ikinci vakti girince hemen buldukları yerde namazlarını kılmışlardır. Dolayısıyla namazı erteleyen grup belirlenen yere varınca ikinci vaktinin geçmesi üzerine namazı kaza etmek durumunda kalmışlardır. Hz. Peygamber, her iki durumu da ikrar etmiş ve onaylamıştır. Her iki grup da yaptıklarından dolayı kınanmamışlardır.²⁵⁶ Bu yapmış oldukları farklı uygulamalarından ya da düşüncelerinden dolayı azarlanmamışlardır. Çünkü İslâm'a ters düşmeyen her görüş yeni bir hakikatin ortaya çıkmasına vesile olur.

Hz. Peygamberin vefatıyla beraber ashab arasında ihtilaf ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer onun ölümüne inanmamış hatta Hz. Peygamberin öldüğünü dillendiren kişileri öldüreceğini açıklamıştır. Hz. Musa'nın Tur dağına gitmek üzere kavminden kırk gece uzaklaştığı gibi onun da uzaklaştığını söylemiştir.²⁵⁷

Hz. Ebubekir gelip:

“Hz. Muhammed (sav) yalnızca bir elçidir. Ondan önce de başka elçiler gelip geçtiğini belirtmiştir. “Öyleyse, o ölür yahut öldürülürse, topuklarınız üzerinde gerisin geri mi döneceksiniz.”²⁵⁸ ayetini orada bulunan insanlara ve Hz. Ömer'e hatırlatmıştır. Onun için asıl önem arz eden Hz. Peygamberin gösterdiği yolda mücadele etmek o yaşıyorken de vefat ettikten sonra da bıraktığı yolun yolcusu olmak esastır.

Sahabe, Tabiûn ve onlardan sonrakilere döneminde namazda besmeleyi okuyan, okumayan, besmeleyi sesli okuyan, sesli okumayanlar, sabah namazında kunut duasını okuyanlar ve okumayanlar olmuştur. Bütün bunlar onların birbirlerinin arkasında namaz kılmalarına engel olmamıştır. Sabah namazında kunut duası okunması gerektiği görüşünü savunan İmam Şafii, Ebu Hanife'nin mezarına yakın bir yerde sabah namazını kıldığında onun anısına saygı olsun diye namazda kunut duasını okumamıştır.²⁵⁹ Tüm bu örnekler gösteriyor ki aslında İslâm farklı düşünmeye farklı yorumlamalara asla karşı

²⁵⁶ Bkz. Müslim, *el-Cihad ve's-Siyer*, 32; 1770, II, 848.

²⁵⁷ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakat*, byy, ts. c. 2 s. 266, ayrıca bkz. Buhari, *age*, III, 95.

²⁵⁸ Âl-i 'İmrân, 3/144.

²⁵⁹ Yusuf el-Kardâvî, *es-Sahvetu'l-İslâmiyye Beyne İhtilâfi'l-Meşru' ve't Teferruki'l-Mezmûm*, Dârûş-Şurûk, Kahire, 2001, s. 60-61.

değildir. İslâm'ın asıl karşı çıktığı konu, varlığından olan ve herhangi bir insanın elinde olmayan özelliklerin birer üstünlük derecesi olarak görülmesidir.

İslâm'daki görüş farklılıkları, İslâm'ın ana kaynaklarıyla çelişkiye düşmediği sürece İslâm dini ve İslâm cemaati farklı görüş ve fikirlere kapalı değildir. Burada dikkat edilmesi gereken husus kendi mezhebinin görüşlerini tek doğru olarak kabul etmemek, başka bir mezhep veya cemaatten olanı yanlış düşüncede olduğunu söylememek, onu sapık olarak değerlendirmekten, mezhebini dinle özdeşleştirme tavrından uzak durmak, Kur'ân'ın çizmiş olduğu çerçeveden sapmamaktır.²⁶⁰ Dolayısıyla Kur'ân, farklı kavramlara yani cemaate, kabileye, aşirete ve ırka karşı değildir. Kur'ân her türlü kavramcılığa yani cemaatçılığa, kabileciliğe, aşiretçiliğe ve ırkçılığa karşı çıkmıştır. Kur'ân'ın asıl üzerinde durduğu temel nokta ise dinin olmazsa olmaz dediğimiz asli prensiplerine uymaktır.

Bunlar:

1-Tevhid

2- Nübüvvet (Meleklerle ve Kitaplara iman da bunun içindedir)

3- Mead (Ahiret inancı) dır.

“Yeryüzünde İslâm, tek hak dindir.”²⁶¹ İslâm'da görüş ve fikirler tek olacak, farklı görüşlere izin verilmez demek doğru değildir. Çünkü yeryüzündeki tek her zaman İslâm olacaktır. Dolayısıyla görüşler ve fikirler ise her zaman İslâm'da var olacaktır. Bu İslâm'ın her türlü görüşe fikre hitap ettiğinin göstergesidir. Çünkü her mezhebin yöntemi, nasslara yaklaşım tarzı ve bu nasslar üzerine hüküm bina etme şekli farklı olmuştur.

Bunun yanında İslâm mezhepleri gruplardan herhangi biri için değil, bütün Müslümanlar için ilmi bir mirastır.²⁶² İşte böyle düşünüldüğü takdirde cemaat kavramı, bir grubun diğer gruba düşman gözüyle bakması demek değildir. Aslında cemaat kavramı sayesinde, oluşacak düşmanlıklar bölünme ve parçalanmalar önlenmiş olur. Halbuki Hz. Peygamber'den sonra sahabeler arasında da cemaatleşme meydana gelmiştir. Ama bu cemaatleşmeler bir cemaatçilik halini asla almamış tam manasıyla

²⁶⁰ Fığlalı, *age*, s. 19, 34, 108, 524.

²⁶¹ Bkz. Al-i İmran 3/19.

²⁶² Ebû Zehra, *el-Vahdetü'l-İslâmîyye*, s. 276-277.

Kur'ân'ın inşa ettiği bir cemaat şekli oluşturduğu için daha dünyadayken cennetle müjdelenen insanlar var olmuştur.

Ashab dinî hükümlerde farklı görüş ve alternatiflere sahip olmakla birlikte, aralarında asla gruplaşma gibi bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Herhangi bir yere taraftar olup gruplara ayrılmadılar. Onlar ancak fer'i meselelerde, nassın olmadığı ve içtihadın mümkün olduğu sahada ihtilaf ettiler. Bundaki biricik hedefleri de ihlâsla ümmetin maslahatını, kamu yararını gözetmek idi.²⁶³ Sahabileri çoğu, asıl amaçları olan İslâm sancağını altında ayrılarak uzaklaşmadılar. Hatta bu tür ihtilaflar ayrışma, parçalanma yerine daha çok bir rahmet vesilesi olarak görüldü. Sonuçta ise; ayrılmadılar, bölünmediler. Her zaman ilk günkü birlik ruhlarını muhafaza ettiler.

2.8 Bilinçsizce Cemaatleşmenin Ortaya Çıkaracağı Sonuçlar

Allah, insanı diğer varlıklardan daha kabiliyetli kılmış ve yaptığı fiilleri niçin yaptığını bilen, yaptığının hesabını verecek olan bir varlık olarak yaratmıştır. Onun için insan ne yaptığını bilmek zorunda ve yaptığının sonucuna da katlanmak durumundadır. Bundan dolayı Allah'a inan herkes, İslâm ümmetinin tek bir cemaat olduğunu bilmesi gerekir. Bu cemaatin, asıl meselesi de herkesin İslâm cemaatinin bir üyesi olarak görmek ve mahşerde Allah'ın huzuruna bu sıfatla ona göre hesap vermesi gerektiğinin bilincinde olmak gerekir.

Çalışmamızın en başından beri İslâm'ın ana kaynaklarına ters düşmediği sürece yeni fikirlerin, ihtilafların sorgulamaların mümkün olduğunu ve bunda herhangi bir beis olmayacağını belirtmiştik. Fakat insanoğlu bazen farkında olarak ya da farkında olmayarak çeşitli işlere müdahil olmaktadır. Farkında olarak veya farkında olmayarak yapılan iş ve davranışlar kendisiyle beraber birçok insana zarar verebilmektedir. Özellikle bu yanlış tavırlar, bilinçsizce yapılan iş ve işlemler, yeryüzünün ilahi kanunu olan din konusunda yapılıncı o zaman bir ümmete mensup olan insanlar arasına nifak tohumları ekilmesine sebep olur. Onun için asla İslâm'a ve İslâm cemaatine zarar verecek iş ve işlemlere girişmemek, yapılan eylemlerin İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve sünnet süzgecinden geçirilmeden o işlere atılmamak gerekir. Bu bölümde ise

²⁶³ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 241.

yaptığımız davranışların Kur'ân'dan ve sünnetten uzak olması durumunda İslâm ümmetinde ortaya çıkacak olumsuz durumların üzerinde durmaya gayret edeceğiz.

2.8.1 Kıskançlık

Kıskançlık, haksızlık, saldırganlık ve doymazlık gibi olumsuz duygular tefrikaya, bölünmeye sebep olan ve onları tetikleyen önemli faktörlerdendir.²⁶⁴ Kıskançlık bir toplumun ayrışmasına sebep olan duyguların önde gelenidir. Bu duygu her insanın fitratında bulunmaktadır. Kıskançlık hissi harekete geçmek için bir sebep dairesinin oluşmasını bekler. Onun için eğer bir toplumda, bir cemaatte kıskançlık ortaya çıkmaya başlarsa o toplumda artık huzurdan, birlik ve beraberlikten söz etmek zor olur. Bu sebeple İslâm ümmetinde kıskançlık zehrinin ortaya çıkmasına sebep olacak davranışlardan kaçınmak gerekir. Hiç olmasa bile bu tür ayrışmaya sebep olacak fikirleri ortaya atan kişilerin tarafında bulunmamak gerekir.

Allah dileseydi kıskançlığın tam tersi bir durum meydana getirebilir ve evrendeki bütün insanları bir ümmet olarak yaratabilirdi. Ancak Allah bunu yapmadı. Çünkü insanlığı, gönderdiği kitap ve şeriatlarla denemek ve sınamak istedi. Onların huzur ve mutluluk yolunu kendilerine bahşedilen akılla bulup özgür düşünce ve iradeleriyle seçmelerini diledi. Ancak onlar dini kabul konusunda sağlıklı düşünemeyip kimi inanarak, kimi de inkâr ederek büyük ihtilaf ve ayrılıklara düşüp parçalandılar.²⁶⁵ Oysa burada insanlardan istenen vahyin öncülüğünde aklî ve iradî yeteneklerini kullanarak birlik ve bütünlüklerini oluşturup tek ümmet ve tek toplum olmaya çalışmalarıdır.

Kıskançlık, dünya için yarışan ve kıskançlıkla boğuşan bir toplumun bölünüp parçalanmasına ve o toplumun düşmanları karşısında zayıf düşmesine sebep olur. İslâm cemaatinin üyesi olan her Müslümanın bu tür hassasiyetlere son derece dikkat etmesi gerekir. İslâm cemaatinin mensupları birlik ve beraberliklerini özellikle ümmet şuurunu her şeyden çok düşünmesi gerekir. Kendisinin yapmış olduğu bir hatanın tüm ümmette mal olduğunu idrak etmek gerekir.

Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyuruyor:

²⁶⁴ Bkz. Bakara, 2/213.

²⁶⁵ Bkz. Bakara, 2/213, 253; Âl-i 'İmran, 3/19.

“Müminler birbirini sevmekte birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğunda diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutunurlar.”²⁶⁶ Dolayısıyla Müslümanın her hali diğer Müslümanlarla ilişkili ve irtibatlıdır. Ehl-i Kitap, kitaplarındaki son peygamber Hz. Muhammed’e (sav) ait sıfatları bildikleri, hatta Kur’ân’ın ifadesiyle;

“Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanır.”²⁶⁷ Kendi çocuklarını tanır gibi onu tanıdıkları halde, kıskançlık ve inatlarından dolayı onun peygamberliğini inkâr ettiler.

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber’e bi’setten önce “*el-emin*” diye hitap ederlerdi. Fakat, kendisine peygamberlik geldikten sonra ona kötü davranıp düşmanlık yapmaya başladılar. Şüphesiz böyle davranmalarının en önemli sebebi kıskançlık idi. Çünkü müşrikler, o dönemde Hz. Peygamber’e niye sen peygamber olarak gönderildin de bizim gibi soylu ve zengin insanlar peygamber olarak gönderilmedi diye isyan da bulundular. Bu isyanın en büyük sebebi de hiç şüphesiz kıskançlıktır. Çünkü onlar kendilerini peygamber olmaya daha layık görüyorlardı.

Kur’ân, insan hayatındaki tevhid esasına dayalı olan birliğin, kıskançlık, haksızlık ve saldırı gibi sebeplerle bozulduğunu, bunun sonucunda tek olan ümmetin bölünüp parçalanmaya maruz kaldığını haber vermektedir.²⁶⁸ İşte tüm bu örneklerden yola çıkarak İslâm cemaati için çok hassas olan bu konuda insanlar hangi cemaatte mensup olursa olsun her ferдин ayrı ayrı bu konuya dikkat etmesi gerekir.

2.8.2 Kibir

Sözlükte “*büyüklik*” anlamına gelen kibir(kibr) tevazuun karşıtı olarak kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması demektir.²⁶⁹ Kanaatimizce kibir, insanın belirlenmiş olan haddinin dışına çıkmasıdır. Yani kendisinde olmayan şeyleri kendisinde varmış gibi göstererek verilen şeyleri de heba etmesidir.

²⁶⁶ Buhari, *Edep*, 27 Müslim, *Birr*, 66.

²⁶⁷ Bakara 2/146.

²⁶⁸ Bkz. Bakara, 2/213; Şûra, 42/14.

²⁶⁹ Mustafa Çağrıncı, *Kibir*, DİA c. 25 s. 562.

Kur'ân'da büyüklüğüyle övülecek tek varlığın Allah olduğu vurgusu ön plana çıkar. Bu hususta Haşr Suresinden yola çıkarak büyüklüğüyle övülmeyi hak edenin Allah olduğunu bulmak mümkündür. Haşr Suresinde geçen “*Mütekebbir*” Esmâ-i Hüsnâ'sı Allah'ın büyüklüğünü ve yüceliğini ifade etmektedir.²⁷⁰ Bunun yanında Casiye Suresinde geçen “*Kibriya*”²⁷¹ terimi de sadece Allah'a ait olan büyüklük sıfatı için kullanılmıştır. Dolayısıyla insanın kendisini var eden yaratıcısının büyüklüğünü kabul etmesi gerekirken kendisini büyük görmesi yaratılış gayesiyle uyuşmayan bir durumdur. Çünkü O'na karşı kulluk görevini hakkıyla yerine getirmesi kulun asli görevidir.

Kibir kavramı hem bireysel olarak insana hem sosyal olarak topluma hem de dinsel olarak düşünüldüğünde o dine mensup olan tüm ümmetin parçalanmasına yol açacak bir kavramdır. Kibir kavramı, aynı dine mensup toplumlar arasında kök salmaya başlarsa bir süre sonra kendisi gibi aynı dine mensup olan grupları kibirden dolayı kendisinden görmemeye başlar. O zaman var olan sosyal grupların asıl maksatlarından uzaklaştığı gerçeğini ortaya çıkabilmektedir. Halbuki insanın dünya hayatındaki yegâne amacı Allah'ın razı olduğu bir ubudiyete sahip olmaktır. Bu amacın dışına çıktığı andan itibaren de artık teslim olan kul sınıfından çıkar ve asi olan kul kategorisine girer.

Her insan toplumda iyi bir konuma sahip olmak, başarılı ve üstün bir kişi olmak, önemsenmek ister. Çünkü prestiji düşük kişilerin toplumda iyi yaşama ve kendilerini gerçekleştirme şansları daha azdır.²⁷² Dolayısıyla sözlerini ve fikirlerini topluma kabul ettirmesi çok zor bir durumdur.

İnsanlar arasındaki bu rekabet hali ister istemez onu farklı yollara başvurmaya yönlendirmektedir. Bu yolların belki de en çok görüleni kibirlenerek kendisini büyük görmek kendisi gibi olmayanları ise küçük görmektir. Kendisinin kendisine yettiğini düşünmek, başka hiç kimseye ihtiyacı olmadığı fikri, bu kibrin başlangıç noktasıdır. Her işte ve davranışta “ben” kavramını hayatının merkezine yerleştirip savunduğu görüşten ve sunmak istediği fikirden çok, kendisini ön plana çıkarmak fikirlerinin anlaşılmasını zorlaştırır.

²⁷⁰ Bkz. Haşr, 59/22-24.

²⁷¹ Bkz. Casiye 45/37.

²⁷² Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 14. Baskı, 1994, s. 71-72.

Kur'ân'a göre; insanlardan kimi inanarak kimi de kıskançlık, haksızlık ve dünyevi çıkarları düşünme sonucunda inkâr ederek ihtilafa düştüler. Bunların hiçbirinin Allah'ın kaza- kader ve iradesi dışında olduğu söz konusu olamaz. Dini kabul konusunda sağlıklı düşünemeyip kimi inanarak kimi de inkâr ederek büyük ihtilaf ve ayrılıklara düşüp parçalandılar.²⁷³ Oysa burada insanlardan istenen vahyin öncülüğünde aklî ve iradî yeteneklerini kullanarak birlik ve bütünlüklerini oluşturarak tek ümmet, tek toplum olmaya gitmeleridir.²⁷⁴

Kibrin karşıtı ise halis bir niyete, samimi bir kalbe sahip olmak ile ifade edilir. Herkesi kendisiyle aynı derecede görmek ve Allah'ın emrettiği gibi hayırda yarışmak gerekir.²⁷⁵ Bunun için niyet edilenlerin sözde bırakılmaması niyetler hayata ve davranışlara yansıtılmalıdır. Çünkü; *“Yoksa kalplerinde hastalık olanlar zannederler mi ki Allah, onların ahlâkî zaafılarını açığa çıkarmayacak. Eğer dileseydik onları sana açıkça gösterirdik ki görünür dış işaretlerine bakıp onları kesin olarak teşhis edebilesin, ama öyle olsa bile sen onları seslerinin tonundan mutlaka anlarsın”*²⁷⁶ ayeti yapılan tüm amellerin ve zihinden geçen her fikrin muhakkak ahirette ortaya çıkacağı, bu durumun dünyada da ayette vurguladığı gibi ses tonuyla da olsa niyetlerin belli olduğunu ifade etmektedir.

Kibir, gizlenmesi mümkün olmayan özellikleri barındırır. Bu özellikleri de Kur'ân en güzel şekilde şöyle ifade etmektedir:

O, insanın beden diline²⁷⁷ yani kibir insanın beden diline ve konuşmasındaki tonlamalara varıncaya kadar yansır. Kibirli insan gösterişçidir.²⁷⁸ Konuşurken ses tonuna dikkat etmez. Yaptığı davranışları da gösteriş için yapar. İsrâf etmekle²⁷⁹ Mal, evlat ve ailesinin çokluğu ile övünür.

²⁷³ Bkz. Bakara, 2/213, 253; Âl-i 'İmrân, 3/19; Mâide, 5/48; Şûrâ, 42/14; Câsiye, 45/17.

²⁷⁴ Bkz. Bakara 2/148, 213; Maide, 5/48; Mü'minun, 23/61; Şûra, 42/14; Saffat, 37/61; Mutaffifin, 83/26.

²⁷⁵ Bkz. Bakara 2/148.

²⁷⁶ Muhammed 47/29-30.

²⁷⁷ Bkz. Lokman, 31/18 Hac, 22/9 Kıyamet, 75/33.

²⁷⁸ Bkz. Kasas 28/79.

²⁷⁹ Bkz. Beled 90/6.

1,²⁸⁰ Çevresinde olan insan sayısına, aşirete, cemaate güvenir. Dolayısıyla buradan hareketle cemaatinin çokluğuyla ve onun gücüyle de övünmek, kibrin bir çeşidini ihtiva eder.

Burnu havada, ırkçı ve şovmen olan hiçbir millet başkalarıyla uyumlu ve barış içinde yaşayamaz. Liderlik sevdası, başkalarına hükmetme ve egemen olma duygusu ise İslâm'ın ilk yıllarından günümüze kadar sürmektedir.²⁸¹ Günümüzde mevcut olan sistemde aynı şeylerle karşı karşıya kalmak mümkündür. Dünyanın hâkimi olmak için her gün yeryüzünde haksızlıkların, işkencelerin olması bu amacın en büyük sonucudur.

Siyasi etkenler ve dinin siyasallaştırılması İslâm'dan Hıristiyanlığa, Yahudilikten diğer dinlere kadar hemen hemen bütün dinsel geleneklerinin tarihinde yaşanagelen bir olgu ve dinsel farklılaşmayı doğuran önemli bir faktördür. Geçmişten günümüze çeşitli güç odakları sosyal ve siyasal amaçlarını gerçekleştirmede dini kullanılmıştır. Dinin insanlar üzerindeki etkilerinden yararlanma yoluna gitmişler ve kendileri işbirlikçileri ile birlikte anlayışlarına uygun bir din yorumunu kamuya dayatma yolunu seçmişler. Dini adeta bir sıçrama tahtası olarak kullanmışlardır. Ancak onların bu dayatması aynı din şemsiyesi altında farklı anlayış ve oluşumların var olmasını engelleyememiş, hatta bunu kamçulamıştır. Örneğin, İslâm dini Emevîlerden itibaren bu olguyu yaşamıştır.²⁸² Bu olgu birçok olumsuzluğa sebep olmuşsa da İslâm'ın birçok zenginliğin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

*“Onlara ilim geldikten sonra aralarındaki taşkınlıkları sebebiyle ayrılığa düştüler.”*²⁸³ Onlar cemaatçiliğin, fırkacılığın bir sapkınlık olduğunu bildikleri halde, aralarındaki kıskançlık, dünyevi hırs, tutku kibir ve liderlik sevdasıyla ayrılığa düştüler. Nefsânî duyguları, büyüklenme arzuları ve liderlik sevdası, her grubu bir mezhep mensubu yapmaya ve insanları da ona davet etmeye, kendisi dışındakileri ise kötülemeye götürdü. Bunun sonucunda görüş ayrılıkları meydana geldi. Doğal olarak onlar bağlı oldukları kitaptan şüphe eder duruma düştüler. Yüce Allah onların bu eylem

²⁸⁰ Bkz. Tekasür 102/2.

²⁸¹ Kutlu, *age*, s. 35.

²⁸² Şinasi Gündüz, *Dinlerde Ayrılık ve Çatışma, Ortodoksi ve Heresi Kavgası*, İÜİFD, Sayı: 9, 2004. İstanbul, s. 8-9.

²⁸³ Şûra, 42/14.

karşılığında azabı hak ettiklerini, ancak bunun belirlenmiş bir süreye ertelendiğini haber verdi.

*“Andolsun! Biz, Musa’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) vermiştik de onda ayrılığa düşmüşlerdi. Eğer (azabın ertelenmesi ile ilgili olarak ezelde) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hüküm verilirdi. Şüphesiz onlar Kur’ân hakkında derin bir şüphe içindedirler.”*²⁸⁴

İşte tüm bu durumlar insanları vahyin ışığından uzaklaştırarak insanların asıl anlamaları gereken emirlerden bihaber olmasına neden olmuş ve onları yanlış yapmalarına sebebiyet vermiştir.

2.8.3 Ön yargı

Ön yargı kavram olarak, bireyi tanımadan ve hakkında bilgisi olmadan afaki olarak kişiyi yargılamaktır. Ön yargı, insanın var olan fikirlerini tek bir tarafa kanalize eden ve insanın farklı düşüncelere karşı hareketlerine ket vuran bir kavramdır. Bu tür ön yargılı olan insanlara varlığın hakikatini ne kadar anlatmak isterseniz anlatın onun düşüncesinde herhangi bir değişiklik olmaz. Bu ön yargılı durum dini gruplarda da ortaya çıkmaktadır. Bu tür gruplar karşı grupların mensubu olanlara dar bir çerçeveden değerlendirip bir kanaate varabilmektedirler. Bu durum ise insanların var olanları görmemesi ya da görmek istememesinin belirtisidir.

Hz. Peygamberin dönemindeki insanların durumunu Allah bu ayet ile beyan etmektedir.

*“Andolsun cehennem için birçok cin ve insan yarattık ki kalpleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. Onlar hayvan gibidir, hatta daha da kötülerdir. İşte gafiller onlardır.”*²⁸⁵

Dolayısıyla ön yargı insanların var olan hakikati görmemesi ve hakikatlere kulak tıkamasıdır. Ön yargı, farklı fikirlerin görülmemesi için sığınılacak bahanelerin en

²⁸⁴ Fusillet 41/45.

²⁸⁵ Araf 7/179.

basitidir. Nitekim bir toplumun olumsuzluklar yaşamasının en büyük sebeplerinden biri de toplumun birbirlerine karşı var olan ön yargıdır.

Ön yargı, iki taraflı bir kavramdır.

1- Bir kişiye ya da bir gruba karşı olumsuz bir duygudur.

2- Kalıp yargı dediğimiz bireyleri tanımadan onları bir grubun üyesi olarak yargılamaktır. Bu yüzden ön yargı grup üyeliğinin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak insanlar hangi gruba mensup iseler o grubu iyi, diğer grupları ise kötü görme eğilimine sahip olabilirler.²⁸⁶ Aslında ön yargı iç sesin ya da içteki ihtirasların tüm akla hâkim olması böylece gerçekleri görmek istememektir. Yine kanaatimizce ön yargı başkasının ruhunu ve düşüncesini ezberden okumaktır.

Nitekim bu bakış açısı ile herhangi bir kişiyi veya topluluğu anlamaya çalıştığımızda adeta düşüncelerimize ket vurmuş bir halde objektif bir bakış açısına sahip olarak hareket etmek mümkün olmayacaktır. Böyle meselelere, görüşlere ön yargılı ve dar bir açıdan bakmakta kendimize ve karşıdaki kişiye haksızlık yapmış oluruz.

Kur'ân bu konuda insanlara şöyle hitap eder:

“Ey İman Edenler! Birbiriniz hakkında yersiz zandan bulunmaktan kaçının, çünkü bu şekildeki zannın bir kısmı günahdır.”²⁸⁷

“Onlar bu konuda hiçbir bilgileri olmadığından yalnızca zannın ardında giderler. Ama zan, hiçbir zaman gerçeğin yerini tutmaz.”²⁸⁸

Ayetler, herhangi bir konuda kesin bir bilgi sahibi olmadan bir birey ya da bir topluluk hakkında zanda bulunulmamasını gerektiğini vurgulamaktadır. Tüm bu tutumların sonucunda ümmet kavramının zedelenmesine, bunun yanında gruplar arasında ayrılıkların ortaya çıkmasına sebep olur.

²⁸⁶ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 25. Basım, 2012 s. 543, 545, Kemal Sayar- Mehmet Dinç, *Psikolojiye Giriş*, Dem Yayınları. İstanbul, 2011, s. 151-152.

²⁸⁷ Hucurât, 49/12.

²⁸⁸ Necm, 53/28; Ayrıca Bkz. Yunus, 10/66.

Kur'ân, hiç tanımadığımız bir birey veya topluluk hakkında bilmeden konuşmamayı emrederken; aynı dine inanan, aynı kibleye dönen, aynı kitabı okuduğunu kabul eden insanlar ve topluluklar hakkında kesin bir bilgi sahibi olmadan konuşmak Kur'ân'ın emrine uygun bir bakış açısına sahip olmamaktır. Aynı vakitlerde belki de aynı safta namaza duran kişilerin tabii oldukları grup ya da cemaat farklı olunca birbirlerini tekfir edecek derecede birbirleriyle zıtlaşabilmekte ve birbirlerine sırt çevirebilmektedirler. Halbuki Allah'ın zatının layık olmadığı şeylerle niteleyenlerin dışındaki kimseyi küfürle suçlamak doğru değildir. Allahu Teâlâ bu hususta şöyle buyuruyor:

*“Kendilerine apaçık deliller geldikten parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın! İşte bunlar için pek büyük bir azap vardır.”*²⁸⁹

Bu ayette açık bir şekilde kendilerine açık deliller gelmesine rağmen hala ayrılığa düşenlerin sonunun elem verici bir azap olacağı bildirilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân muhataplarına açık delillerle insanlara ve topluluklara karşı ön yargılı olmamayı, bölünüp parçalanmamayı emretmektedir. Onun için Kur'ân'ın inşa ettiği hayata ters düşen bir durum ortaya çıktığında insanların hiç düşünmeden o bulunduğu ortamdan uzaklaşması gerekir. Çünkü bunu bizatihi Kur'ân; *“Bizim zikrimizden (Kur'ân'dan) yüz çevirenden sen de yüz çevir”*²⁹⁰ ayetiyle insanlara hangi sebeple diğer insanlardan yüz çevrileceğini ifade etmektedir. Burada yapılması gereken tebliğ görevinin yerine getirilmesi buna rağmen herhangi bir netice alınmıyorsa onlardan yüz çevrilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

2.8.4 Kendisini Kurtarılmış Grup Olarak Görmek

Bir gruba, cemaate veya bir yere ait olma hissi olarak ifade edebileceğimiz *“aidiyet”* insanların kimliklerini oluşturmada en önemli unsurlardan biridir. Bu yüzden değerler, normlar ve inançlar değişik açılardan aidiyet sağlayıcı rollere sahip toplumsal olgulardır.²⁹¹

²⁸⁹ Ali İmran 3/105-106.

²⁹⁰ Necm 53/29.

²⁹¹ Mahmut H. Akın, *Toplumsallaşma Sözlüğü*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s. 20-21.

Bir fırkaya mensup olmak iradi olmakla birlikte, o fırkada üyeliğın devamı ise belli bir başarıya ve söz konusu fırkanın/ mezhebin ilkelerini, inanç ve uygulamalarını ön planda tutmaya ve bunlara bağılılığını sürdürmeye dayanır.²⁹²

İnsanlar kendilerini diğerk gruplardan farklı gösteren kimlikleri ile daha kolay fark edilirler. Benzer değerler ve özelliklere sahip kişilerin aynı grup veya oluşumla özdeşleşme düzeyleri daha yüksektir.

Örneğın üyelerinin tamamının erkek olduğu bir çalışma grubunda, iki kadın farklılık gösteren özellikleri yönüyle birbirlerine daha fazla bağlanma gereğı duyarlar. Bu psikoloji ise insandaki sosyal kimliğın gelişmesinde önemli bir role sahip olan benzerlik ve belirginlik özelliklerinden kaynaklanır.²⁹³

İnsan belli bir kültür içinde doğar, kişisel bir görüş ve anlayışa sahip olmadan önce, dinî bir gruba veya cemaate katılır. Birey ne kadar bağımsız ve güçlü bir kişiliğe sahip olursa olsun; mensup olduğu grubun ortak değerleri, inanç ve adetleri onu bağlamakta ve ona şekil vermektedir. Aydın kimselerden önemli bir kesimin dinî grup veya cemaatlere objektif bir iman garantisi bulmak için katıldıkları gözlemlenmiştir.²⁹⁴

Mezhepçilik veya cemaatçilik mantığı, o günkü hâkim resmi anlayışı tümüyle red değıl; ona bazı şeyler ilave ederek ya da çıkararak, farklı bir şekilde yeniden bir düzenleme veya yorumdur. Bunu yaparken de kişi kendisinin veya bağılı olduğu grubun daha üstün olduğunu iddia etmek durumundadır.²⁹⁵ Bir süre sonra o insan mensubu olduğu cemaatin tek doğru olduğu fikrine kapılması mümkündür.

Herhangi bir cemaate mensup olan bireyler kendilerini o cemaatte güven içerisinde hissederler, hatta kendilerini Tanrı'nın güvencesinde görürler.²⁹⁶ Çünkü onlara göre bu cemaatten veya gruptan ayrılış tanrının güvencesinden ayrılmak olarak görülür. Bu grupta bulunmak ise yine tanrının güvencesinde olmak diye kabul edilir.

²⁹² Ali Bayramoğlu, *Türkiye'de İslâmî Hareket (Sosyolojik Bir Bakış)*, Patika Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 13.

²⁹³ Stephen P. Robbins-Timothy A. Judge, *Örgütsel Davranış*, (Editör: İnci Erdem, Çev. Komisyon), Nobel Yay, İstanbul, 14. Baskı, 2012, s. 278-279.

²⁹⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 186.

²⁹⁵ Bryan Wilson, *age*, s. 38.

²⁹⁶ Wilson, *age*, s. 146.

Seçilmiş halk olma psikolojisinin temelinde, çocuğun babasıyla olan ilişkisindeki tek gözde çocuk olma çabasının etkisi vardır. Amerika'nın bir zamanlar "*Tanrının Ülkesi*" olma iddiasıyla ortaya çıkması,²⁹⁷ gibi seçilmişlik düşüncesi her zaman insanın fitratında barındırdığı özelliklerden biridir. Seçkin olmak ve seçilmiş olmak teolojide, insanları birbirleriyle savaştırmaya, dağılıp çözülmeye götüren, başka toplumlardan soyutlanma, içe dönük kapalı bir tavır ve ayrımcı bir karakterin oluşmasına sebep olmaktadır.²⁹⁸ Öyle ki bu cemaate mensup olanlar, kendi cemaatlerince düzenlenen halka açık toplantılara bile katılmaktan şüphe eder hale gelmişlerdir. İnançlarını propaganda için fazla gayret göstermez, inanmayan kimselerle hiçbir ilişkilerinin olamayacağı konusunda ısrar ederler. Üyelerinin öğrenci derneklerine, ticaret odalarına, işçi sendikalarına vs. üye olmalarına karşı çıkarlar. Müstakil evleri veya bütün dairelerinde cemaat üyelerinin oturdukları binalarda kalmayı tercih ederler. Bu hususta o kadar aşırıdır ki ana giriş kapılarının bile diğer kişilerle ortaklaşa kullanılmasına izin vermezler. Başkalarının hazırladığı yemeği yemezler. Cemaatten atılan, sadece dini törenlere katılma hakkından mahrum kalmaz, kendi ailesi de dâhil olmak üzere bütün cemaat üyelerine ait evlerden atılır. Kısacası bütün ilişkiler sadece cemaat üyeleri ile sınırlıdır. Cemaat üyelerinin nihai kurtuluştaki olduklarına kesin gözüyle bakılır.²⁹⁹

Haricî fikrin temelinde de kendilerini cennetlik, muhaliflerini de cehennemlik görme anlayışı vardı. Dolayısıyla onların ilk isyanları küçük bir cennet ehli topluluğunda yaşamak, diğer bütün insanları cehennem ehli düşmanlar olarak görmek ve onlarla hiçbir ilişkinin olmamasına yönelik idi. Onlara göre eğer biri cehennem ehlini benimsemiş ve onları kendi cemaatinin mensupları olarak kabul etmişse, o kişi bütün cemaatin cennete kavuşma şansını tehlikeye sokmuştur. Bu anlayış onların büyük günah işleyenleri kâfir olarak görmelerine ve o kişiyi dışlayıp kendi içlerinden çıkarmaya götürmüştür.³⁰⁰

²⁹⁷ Sigmund Freud, *Uygarlık, Din ve Toplum*, (Çev: Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, İstanbul, 6. Basım, 2007 s. 195.

²⁹⁸ Allfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Çev. Kâmuran Şipal), Say Yayınları, İstanbul, 10. Baskı, 2004 s. 240-241; Wilson, *age*, s. 168-169.

²⁹⁹ Wilson, *age*, s. 168-169; Yahudi ve Hristiyanların bu anlayışı için Bkz. Bakara, 2/111, 113, 135.

³⁰⁰ William Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 2. Basım, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1998, s. 37.

Oysa Kur'ân'da şirk dışındaki günahların af kapsamında olduğunu şu ayette bildirilir:

*“Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Onun dışındaki günahları ise dileyeni bağışlar.”*³⁰¹ Ayeti aslında harici grubun sunmuş olduğu tezi çürütmektedir.

Kur'ân'da; cennetin bir gruba veya bireye ait olduğu bakış açısı, dışlayıcı iddialar ve seçilmişlik anlayışı reddedilmekte ve İslâm'ın bireysel sorumlulukla ilgili olarak getirmiş olduğu temel prensiplere dikkat çekilmektedir. Allah'ın birliğine iman, O'na teslim olmak, güzel ahlâk ve salih ameller öne çıkarılmaktadır.³⁰² Dolayısıyla sayılan bu özellikleri yaşayanların dışında seçilmişlik özelliğinin olmayacağını açık bir şekilde ifade edilmiş olur.

Birey için milliyet, din, politik düşünce, spor takımı gibi sosyal kategoriler sosyal kimliğin önemli bir unsurunu oluşturur. Kendi grubunun en iyi olduğuna inanma sonucunda grup içi ön yargı ve taraflılık, dış gruplarla rekabet, onlara yönelik ayrımcılık, davranışlar ön plana çıkar.³⁰³

Hatta bir grupta olup sonradan ayrılan ve başka gruba katılanların bile, kimlikleri yeni grup tarafından kolay kolay tolere edilemez. Onlar o grupta çekirdekten yetişenler gibi kabul görmezler. Kendilerinden yararlanılır, ancak bu tür insanlar grubun içinde ne kadar çalışsalar da o grupta yükselmeleri söz konusu olmaz. Onlar her zaman bir sempatan olarak o grubun içinde kalmaya mahkumdurlar.³⁰⁴

Kur'ân'da bu şekilde kişinin kendi görüşünü beğenmesi, bundan dolayı şımarık bir tavra bürünüp ötekini ve farklı fikirleri aşağılamasının onaylanmadığı bu ayette vurgulanmaktadır:

³⁰¹ Nisa, 4/116.

³⁰² Bkz. Bakara, 2/62, 80, 81, 111, 112, 134-135, 141; Nisâ, 4/122, 125; Maide, 5/69.

³⁰³ Michael Hogg, *Sosyal Psikolojik Açıdan Grupta Bütünleşme*, (Çev. Aliye Mavili Aktaş), Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 94.

³⁰⁴ Hökekleli, *Müslüman ve Öteki*, s. 406.

“Onlar aralarındaki birliği bozup parça parça oldular. Her cemaat ellerinde bulunanla mutlu olur duruma geldiler.”³⁰⁵

Yani herkes kendisine ait din olgusuyla yaşamaya başlamıştır. Toplumda üyelerin bu şekilde bir kabileye, bir ideolojiye, bir gruba veya dinî bir cemaate kendisini feda edercesine bağlılıkları Erich Fromm'un deyimiyle bireysel ve sosyal psikoloji bakımından grup narsizmine³⁰⁶ başka bir ifadeyle etnosentrizme³⁰⁷ götürür.³⁰⁸

Grup üstünlüğüne inanma şeklinde ortaya çıkan etnosentrizmin yoğunluğu artınca da bireylerin kendi gruplarını ilâhî bir yüceliğe ve seçkin bir özelliğe sahip olarak algılamaları yani dinsel partikülarizm³⁰⁹ tehlikesi söz konusu olabilir. Bu da ötekini aşığılama, hakir görme ve ona tahakküm etme anlayışını beraberinde getirir.³¹⁰

Bu anlayış grupların veya bireylerin kendilerinin yaratılmışların merkezinde görmesine sebep olur. Bu sebeple kendi grubunda veya düşüncesinde olmayan diğer insanları kendisinden alt kademedede görmesine imkân vermektedir. İnsanları bu türden seçkinci tavır sergilemekten kurtarmanın yolu bireyi topluma bağlayacak bir bağı oluşturmaktan geçer. Bu şekilde kişi kendisinin başkalarından ayrı olmayacağı bilincine kavuşur ve yaşam yolunda kendinden emin ve korkusuzca yürüeyebilir.³¹¹ Böylece birey topluma bağlı olarak yaşar topluma fayda sağlama konusunda daha fazla gayret sarf eder.

Göklerin ve yerlerin nuru olan Kur’ân ise seçilmişlik gibi bir düşünceyi tamamen reddetmektedir. Yahudiler ve Hristiyanlar “*Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız*”³¹² demişlerdi. Onların bu şekildeki söylemleri Allah katında kendilerinin

³⁰⁵ Mü’minun, 23/53; Ayrıca Bkz. Rûm, 30/32.

³⁰⁶ Kişinin kendisini beğenmesi adeta kendisine tapması, kendisini kusursuz görmesini ifade eden bir kavramdır.

³⁰⁷ Bir aşirete, kabileye benzeri etnik gruba bağlı olanın kendi kültürünü temel alarak diğer gruplara bu bakış açısıyla bakan kavramdır.

³⁰⁸ Erich, Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, (Çev.: Yurdanur SalmanNalân İçten), Payel Yayınları, İstanbul, 5. Baskı,1990, s. 80-97; Tâhâ Akyol, *Hariciler ve Hizbullah*, Doğan Kitap, İstanbul, 3. Baskı, 1, 2000, s. 153, 159.

³⁰⁹ Bir kişinin kendisini belirli fikir veya partisine adanmasını ifade eder.

³¹⁰ Asım Yapıcı- Zeki Salih Zengin, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleri, Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki*, ÇÜİF Dergisi, III-2, Temmuz-Aralık, Adana 2003, s. 75-76.

³¹¹ Adler, *age*, s. 245.

³¹² Maide 4/18.

seçilmiş olduklarını vurgulamaya çalışmaktır. Hatta “*bir babanın yanında evladı nasıl sevimli ve yakınsa, biz de Hz. Üzeyir ve Hz. Mesih dolayısıyla Allah’ın oğulları gibiyiz*”³¹³ diyerek bu seçilmişlik duygusunu bir adım daha ileriye taşımışlardır. Başka bir ayette ise Yahudilerin ve Hristiyanların cenneti kendi tekelinde gördükleri vurgulanır. Çünkü onlar “*Yahudiler ve Hristiyanlardan başkası asla cennete giremeyecek.*”³¹⁴ diyerek sanki Allah, cenneti olanlar için yaratmış ve onlardan başkasının buraya giremeyeceği duygusuna kapılmışlardır.

Cennetin bir gruba ait olmadığını bilen ve böyle inanan bir kişinin daima korku ile ümit arasında olması ve ona göre hareket etmesi gerektiği düşüncesini tasavvuf ehli tarafından ifade edilmiştir. Onun için Müslüman birey ya da Müslüman olduğunu kabul eden bir grup veya gruplar kendilerini asla “*kurtarılmış grup veya birey*” olarak görmemeli ve her daim Allah’ın rahmetini umarak yaşamlarını sürdürmesi bağlamında hareket etmelidir. Hiçbir grubu ya da cemaate mensup olan insanları dışlamamalıdır. Çünkü seçilmişlik sadece Allah katında ortaya çıkacaktır. Onunda derecesini hiç şüphesiz takva kavramı belirleyecektir. Dolayısıyla iyilik yapan yaptığı iyiliğin karşılığını iyilikle, kötülük yapanda yaptığı kötülüğün karşılığı ile cezalandırılacaktır. Bu konuda hiç kimseye herhangi bir ayırım söz konusu değildir.

³¹³ Maide 4/18.

³¹⁴ Bakara 2/111.

3. BÖLÜM

3.1 Günümüzdeki Cemaatler ve Meseleleri

Çalışmamızın son bölümünde günümüz İslâm dünyasında var olan grup ve gruplaşmaların oluşumlarını, işlevlerini ve yapıları üzerinde durmaya gayret edeceğiz. Bu bölümde günümüzde var sosyal gruplar ile Kur'ân'ın emrettiği cemaatleşme düşüncesi arasında uygunluk konusunu ön plana çıkardık. Kur'ân'ın inşa ettiği bir cemaat olma kavramı ile günümüzde var olan cemaat kavramı ile sosyal grupların ne derece Kur'ân'ın emrine uygun olduğunu karşılaştırmaya gayret gösterdik. Bu karşılaştırmayı yaparken yine temel dayanağımız Kur'ân ve sünnet olmuştur. Çünkü Kur'ân evrensel bir kitaptır. Kur'ân'ın hükümleri değişmez ve herkes inananlar tarafından onun mucizevi bir kitap kabul edilmişse o zaman her dönemde, olduğu gibi günümüzün de ihtiyaçlarına ve sorunlarına çözüm bulma hususunda öncü kaynağımız olmalıdır. Kur'ân'ı, bu doğrultuda okuyup anlamak ve yaşamak gerekir. Nitekim günümüzdeki sosyal grup ve gruplaşmaların ortaya çıkardığı problemlerin çözüm yolları hiç şüphesiz Kur'ân'da aranması gerektiğinin kanaatindeyiz. Çünkü Kur'ân belli sosyal olgulara uyacak ya da uydurulabilecek bir kitap olarak gönderilmedi. Tam aksine Allah tarafından kendisine uyulması için gönderilen bir kitap hüviyetine sahiptir. Kur'ân'ı kendimize uyduracağımıza, kendimizi her şeyimizle ona uydurduğumuzda var olan problemlerin çözümü de bulunmuş olur.

Günümüzün mevcut dünya sisteminde, topluluklar bir arada yaşadığı, hep birlikte yaşayan toplum yapısı yoktur. Her yerde farklı din, dil, kültür ve etnik kökene sahip topluluklara rastlamak mümkündür.

Bölünüp parçalanma, özellikle son yüzyılda İslâm dünyasının ve dünyanın genel problemlerinden biri olmuştur. Bunun etkisiyle insanlar en küçük zümrelerine kadar ayrıştırarak birbirlerine düşman haline gelmişlerdir. Bu ayrışmalar sonunda Müslümanlar arasında var olan cemaat ruhundan uzaklaşıp daha bireysel bir yaşam tarzı ortaya çıkmaya başlamıştır. Cemaat halinde yaşayan ve kendisini bir cemaate mensup olarak gören insanlar ise cemaat ruhunun asıl maksadından uzak bir cemaatte yaşamakta olup asıl hak cemaat olan İslâm'dan uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu durum ise

toplumun her kesiminde farklı algıların oluşmasına sebebiyet vermekte ve toplumun sosyal hayatını zorlaştırmaktadır.

3.1.1 Günümüzde Cemaat ve Cemaatçilik

Son yüzyılda İslâm dünyasında ortaya çıkan en büyük problem belki de cemaatçiliktir. Bu problem her geçen gün büyüyen ve Müslümanlar arasında yayılan ve çözümü olmayan bir problem olma yolunda ilk sıralarda yer almaktadır. Bunları ifade ederken insanlarda, cemaate ve cemaatleşmeye karşı çıktığımız düşüncesi hâkim olmamalıdır. Bizim üzerinde durmak istediğimiz cemaat kavramının bir cemaatçilik kavramına doğru gitmesi ve Müslümanlar arasında nifaka sebep olmasıdır.

Müslümanların içinde buldukları İslâm cemaati gibi bir nimeti bırakıp, İslâm'ın din olarak gönderilmesi sayesinde ortaya çıkan cemaat kavramının bir cemaatçilik kavramına dönüşmesi sebebiyle Müslümanların birbirlerini tekfir edecek seviyeye kadar gitmeleri son derece üzüntü verici ve düşündürücüdür. Halbuki var olan cemaatlerin ortaya çıkması İslâm'ın var olmasına bağlıdır. Eğer İslâm olmasaydı, var olan cemaatlerin olması mümkün değildi.

Günümüzde cemaatlerin pek çoğu sadece toplumsal olarak değil mekânsal olarak da kendilerini toplumdaki soyutlaşmışlardır. İçeride dönük bir hayat tarzı yaşamaktadırlar. Kendilerini ve mensuplarını dünya'dan uzak tutarak günahlar ile kirlenmemeye gayret ediyorlar. Evlilikte sıkı bir biçimde cemaat içi evliliği tercih etmektedirler. Bu bağlamda Kur'an'ın emrettiği cemaat kavramı ile Müslümanların son yüzyılda anladığı cemaat kavramını açıklama ve karşılaştırma gereği duyduk. Belki de bu çalışmamız bu kavramın asıl karşılığını bulmasına vesile olur.

Allah, insanların farklılıklarını birbiriyle tanışma ve bir araya gelme, vesilesi yapmıştır. Cemaatleşmeyi de bir rahmet vesilesi kılmıştır. Ama özellikle insanların son dönemlerde bu kavramı bir ayrılık ve üstünlük sebebi olarak görmeye başladıklarına şahit olmaktayız. Bu da insanların aslında verilen emre karşı itaatkârlığının ne derecede olduğunun açık bir göstergesidir.

Tüm bu anlattıklarımızdan yolla çıkarak aslında tarihi bir süreçten gelen ve özellikle Müslümanlar arasında bir tefrika sebebi olan ve her seferinde başkaları

tarafından kullanılmaya çalışılan cemaat ve özellikle günümüzde çok fazla değer atfedilen cemaatçilik İslâm ümmetinin şu an ki en büyük problemlerin başında gelmektedir. Çünkü önceki bölümde de değindiğimiz gibi bugünkü topluluklardan bazıları kendi cemaatlerinin seçilmiş cemaat olarak görmektedir. Bundan dolayı birçok olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalınmaktadır.

Büyük topluluklar, tipik cemaat davranışlarına yol açan olağan dışı durumlara toptan bir cevap veremezse tepki göstermezse ya da çözüm üretemezse cemaat ve grupların ortaya çıkması için uygun zemin oluşmuş demektir.³¹⁵ Bunun için büyük topluluklarda ayrılığa gidecek olan yolların önu önceden kesilmelidir. Dolayısıyla toplum arasında ayrışma ve ayrılık başlamadan bitmiş olur.

Grup, fırka ve cemaatlerin ortaya çıkışının ve çeşitliliğinin geri planında ihtilafların derinleştirilerek tefrikaya dönüştürülmesi vardır.³¹⁶ Bu tefrikaların arkasında ise “*insanın karakteri, dilin tabiatı*”³¹⁷ nedeniyle birbirini anlamamak ve düzenli, sağlıklı bir iletişim biçimine sahip olmaması yatmaktadır.

Cemaatler ve grupların toplumda yaygınlık kazanması ve rağbet görmesi olağanüstü değişim dönemlerinden geçildiğinin bir işaretidir. Bu tarz oluşumlar toplumun daha sağlıklı hale gelişine etki eden sivil toplum kuruluşları ortaya çıkarken olağan dışı durumlarda gidişi tersine çevirmeye amaçlayan yapılara dönüşebilirler.³¹⁸

Kanaatimizce Allah’ın emrettiği amacın dışına çıkmak bu tür sorunların çıkmasının en önemli nedenidir. Allah’ın emrini yerine getirmek için bir araya gelen toplulukların O’nun emrettiğinden asla uzaklaşmamalı, O’nun emrettiği gibi iyiliği emreden, kötülükten uzaklaşmayı tavsiye eden bir topluluk olmalıdır. Bir topluluğa mensup bireylerin içinde buldukları cemaatin ne zaman Allah’ın emrettiği amaçtan uzaklaştıklarını gördüklerinde o topluluktan veya gruptan artık uzaklaşması gerektiğinin bilincinde olmalıdırlar. Körü körüne bir bağlılık ve bir taklit içinde bulunarak grubun yapmış olduğu hatta ve yanlışlara ortak ve destek olunmaması gerekir.

³¹⁵ Tayfur, *Cemaat Diktatörlerinin Psikanalizi*, Mana Yay. İstanbul, 2012, s. 13.

³¹⁶ Tayfur, *age*, s. 13.

³¹⁷ Yusuf el- kardavi, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavr*, Nida Yay. İst. 2012, s.66.

³¹⁸ Kardavi, *age*, s.71.

3.1.1.1 En Doğru Benim Düşüncesi

Toplumda veya cemaatte insanlar kendi düşüncelerini ifade edebilme özgürlüğüne sahiptirler. Ama bu düşünceler karşısında yer alan insanın fikrine saygı duymamak ya da her zaman en doğru düşüncenin kendisinin olduğunu savunur. Bunun sonucunda karşıdaki fikirleri anlama ve dinleme gereği duymaz.

En doğru benim kavramı son derece tehlikeli düşüncelerin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Böyle bir düşüncenin sonunda cemaate mensup olan bireyler çok farklı düşüncelere kapılabilir. Grup mensupları sadece o grupta bulunmakla kurtuluşa erebileceklerine dair derin bir inanç taşırlar. Bunun başka bir türden ifadesi ise içten içe grubun seçilmiş bir grup olduğu ve ancak bu grubun görevini yerine getirip amacına ulaşmasıyla genel bir kurtuluşun gerçekleşebileceğine inanırlar. O grup neredeyse dünyanın tek ve son şansı olarak görülür. Grup mensupları seçilmiş grup psikolojisine kendilerini öylesine kaptırırlar ki zaman içinde öncelikle benzer özellikteki grupların, sonra yakın bölge insanların, daha sonra tüm ülkenin ve dünyanın gruba katılarak kurtuluşa ereceğine Allah'a inanır gibi kesin bir bilgiyle inanırlar.³¹⁹ Hatta o grubun veya cemaatin dışında bulunanları günahkâr bir topluluk olarak ifade ederler.

Günümüze baktığımızda böyle bir görüşün hâkim olduğunu ve insanların bu tavırla hareket ettiğine şahit olmaktayız. Hâlbuki inananların aslında içinde bulunduğu gruptan çok onları seçilmiş yapan, dünya ve ahirete kurtaracak yegâne cemaat İslâm cemaatine mensup olmalarıdır. Bu düşüncenin farkında olmaları ve onun gerektirdiklerini yerine getirmeye gayret etmek birinci aslî vazifeleridir.

İslâm dinine mensup her cemaat, eğer bu dine mensup olduğunu kabul ediyorsa sadece kendisini değil kendisi gibi Allah'ı rab, Kur'ân'ı kitap, Kâbe'yi kible kabul edenin eğer hakkıyla yaşarsa onun kurtulmuş olduğunun bilincinde olması gerekir. İşte Kur'ân'ın da asıl bakış açısı da bu yöndedir. Yani bir cemaatin mensubu ahirette hesaptan kurtulmak gibi bir durumu ortaya çıkarmasını asıl kurtuluşun Allah'a karşı takvada olduğu hakikati vurgulanması gerekir.

³¹⁹ Tayfur, *age*, s. 36-37.

Bu düşüncede olan gruplar dinin yeryüzünde devamının sağlanması sadece kendi gruplarının faaliyetlerine bağlı olduğunu sanırlar. Grubun ortadan kalkışı neredeyse dinin ortadan kalkışı gibi algılanır.³²⁰ Son dönemlerde bu anlayış birçok sosyal grupların, cemaatlerin düşünce merkezinde yer almaktadır. Kendi bağlı oldukları grubu, cemaati dinin bir koruyucusu gibi gördüklerinden, sanki onların mensubu oldukları cemaat dağılırsa Allah'ın yegâne koruyucusu olduğu dinin de kaybolup gideceği düşüncesi hâkim olmuştur. Tarihte kendisini İslâm dininin tek koruyucu sayan nice gruplar, cemaatler yok olup gitmiştir. Buna karşın İslâm cemaati her daim varlığını muhafaza etmiştir. Kıyamete kadar da bu varlığını muhafaza edecektir.

Bu husus Kur'ân da şöyle ifade edilir:

*“Şüphesiz ki zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik ve şüphesiz ki onu koruyacak olan biziz.”*³²¹ Dolayısıyla İslâm dini, sosyal gruplar ve cemaatler sayesinde varlığını muhafaza etmiyor. Aksine İslâm'a sırtını dayayarak yükselmeye çalışan cemaatler İslâm dini sayesinde varlığını sürdürebilmektedirler. Eğer dayandıkları din onların elinden alırsa muhakkak onlar yok olmaya mahkumdurlar. Bugün savundukları cemaatten yarın ellerinde hiçbir şey kalmayacaktır.

Sonuç olarak bugün yaşamaya çalıştığımız İslâm dini ile, emr olunan İslâm dini arasında çok büyük farklılıklar mevcuttur. Kur'ân ve sünnetin inşa ettiği din ile günümüz Müslümanların yaşamaya çalıştığı din arasında büyük bir uyumsuzluk söz konusudur. Nitekim bu uyumsuzluktan dolayı dünyanın hemen hemen her yerindeki Müslümanlar baskı ve zulüm altında yaşamakta, yine bu uyumsuzluktan dolayı Müslümanların sadece bedeni değil, ruhlarının da zarar görmüş olduğu bir durum ortaya çıkmıştır. Çünkü hem bedeni birliktelik hem de ruhsal bütünlük kaybedilmiş bir durum mevcuttur.

³²⁰ Tayfur, *age*, s. 37.

³²¹ Hicr 15/9.

3.1.1.2 Ötekileştirme

Son dönemlerde cemaatçiliğin ortaya çıkardığı ve Kur'ân'ın emrettiğiyle uyuşmayan bir diğer özellik ise ötekileştirme kavramıdır. Bu kavram aslında hayatımızın her alanına girmeye başlamıştır. Ötekileştirme kavramının karşılığı, Kur'ân'da bizzat yer almasa da çeşitli kavramdalar ve ayetlerde yakın anlamlarla nazara vermektedir. Kanaatimizce bu kavramın bizatihi kendisinin yer almaması Kur'ân'ın bu kavramı literatüründe barındırmak istemeyişinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Kur'ân kimseyi ötekileştirmez herkese hitapta bulunur. Hatta Müslüman olmayan kişilerle bile iyi geçinmeyi emreder. Bunun yanında Müslümanları ve Müslüman gruplarını bu hususa dikkat etmelerini tavsiye eder.

Grup olmanın tabii neticesi olarak, içerden ve dışardan yalıtılıp kapalı hale getirilirken dış ise ötekileştirilir. İç dışardan dışarıya ise içeriden farklıdır. İçte doğru bağlılık, sempati, dayanışma duyguları; dışta doğru farklılık, antipati, nefret, savunma, düşman görme ve saldırı duyguları gelişir. Grup kenetlenmesinin yolu grubun kendisini yabancılardan ayırabilmesine bağlıdır. Birey kendisini tamamen sosyal hayatın diğer bireylerinden soyutlama yoluna gider. Dolayısıyla, sosyal hayatımızda yabancı diye tarif ettiğimiz insanların bizim kendimizi tanımlama sürecimiz için gereklidir. Bunlar özellikle benim parçam olduğu için iyi demek aslında *“diğerleri (ötekileri) özellikle benim parçam olmadığı, başkalarının parçası olduğu için kötü”* anlamına gelir.³²²

Grup, kendi tanımlamasını yapabilmesi için düşmana veya ötekine ihtiyaç duyar. Genelde grubun bittiği yerde, ötekiler ve düşmanlar sahne almaya başlar.³²³ Bu açıklamalara baktığımızda özellikle son dönemde bazı grupların cemaatleşmekten anladığı ile Kur'ân'ın emrettiği cemaatleşme şeklinin birbirlerine zıt bir yapıda olduklarını anlayabilmek mümkündür.

Kur'ân için öteki diye tarif edilen ve ötekileştirilen tek varlık şeytandır.³²⁴ Buna rağmen inananlar Kur'ân'ın öteki olarak nitelediği ve düşman olarak şeytanı kabul ederken, günümüzde var olan bazı gruplar “ben de Müslümanım” diyen birini sadece

³²² Robert S. Robins, *Politik Paranoya Nefretin Psikopolitiği*, Doğan Kitap, İstanbul, 2001 s.104.

³²³ Tayfur, *age*, s. 39.

³²⁴ Bkz. Bakara, 2/208.

kendi cemaatinin mensubu olmadığı için ve kendisiyle aynı düşünceyi paylaşmadığı için öteki olarak görebilme yanlışlığına düşmektedirler.

Oysa Kur'ân, kardeş olmayı³²⁵ emrederken Allah'a inanıyorum diyen birini Kur'ân'ın yasakladığı bir kavramla isimlendirmek doğru bir tavır değildir. Çünkü İslâm birleştiricidir; asla kimseyi ötekileştirme veya dışlama taraftarı değildir. Özellikle son dönemlerdeki en büyük sorunlarımızdan birisi de kendisi gibi Müslüman olduğunu dile getiren kişiyi ötekileştirerek onu yok saymak ve sadece kendisinin var olduğunu kabul etmektir.

3.1.1.3 Irkçılık

İrkçılık, aslında asabiyet kavramının kökenine dayanmaktadır. Asabiyet kelimesi “*a-s-b*” kökünden türemiştir. Aynı kökten gelen asabe ism-i fâil sigasından âsıb'ın çoğulu olup kısaca saran, kuşatan anlamlarına gelir.³²⁶

İbn Haldun'a (808/1406) göre, asabiyetin temeli olan hısımlık ve akrabalık bağı (neseb), insanlarda tabii olarak yaratılıştan gelen bir hâldir. Binâenaleyh herhangi bir akraba saldırıya maruz kaldığı zaman, onun yakınları, kendilerindeki bu his sebebiyle akrabalık hakkını savunmak üzere tabii olarak derhal harekete geçerler. Asabiyetin kaynağı olan neseb, gerçek olmaktan ziyade itibarîdir, vehmî ve hükmdir. Buna göre kabileler, nesebin mutlak olduğunu bilmek yerine, onun gerçekliğine inanarak akrabalık bağı oluşturmuşlardır.³²⁷

İslâm, insanların kendi aralarında oluşturmaları gerektiği sosyal iletişimin oluşmasına engel teşkil eden ve üstünlük iddiasında bulunma anlayışına dayalı olan ırkçılığı şiddetle reddetmiştir. Üstünlüğün sadece takvada olduğunu defalarca Kur'ân'da vurgulamıştır. Fakat her geçen gün artan ırkçılık kavramı ayrılıklar ve düşmanlıklar ortaya çıkmakta, toplumlar arasında fitnelere sebep olmaktadır.

Tarihin süreçlerinde ırkçılık sebebiyle birçok insan öldürülmüş ve ırkçılık yüzünden savaşlar meydana gelmiştir. Ancak ırkçılığın fitne sebebi olduğunu gören

³²⁵ Bkz. Al-i İmran, 3/156, 103, Bakara, 2/220.

³²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 605-506.

³²⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, (thk. Ali Abdülvâhid el-Vâfi), Mısır, 1957 II, s. 484.

İslâm dini, bunun yerine ümmetçilik ve kardeşlik bilincini geliştirerek takvayı üstünlük ölçüsü olarak kabul etmiştir. Aynı evrende yaşadığı insanla iyi geçinmeyi her ne ırktan, renkten olursa olsun barış içinde yaşamayı emretmiştir.

3.1.1.3.1 Irkçılığın Ortaya Çıkardıkları

Allah'ın insanoğlunu farklı ırklarda, farklı renklerde yaratması yeryüzünün reddedilemeyen en önemli realitelerindendir. Unutulmaması gereken bir nokta da Allah'ın yaratmış olduğu bu farklılıkların bir arada yaşamayı da gerçekleştirebilecekleridir.

Aslında ırklar, Allah'ın insanın yaratılış maddesi olan topraktan farklı renkte bitkilerin, çiçeklerin çıkarmasına benzetilebilir. İnsanlığın atası Hz. Âdem ve Hz. Havva'dır. Farklı ırklarda olan insanlar ise bu atanın farklı meyveleridir. Yani ırkçılık, toplumun bir arada yaşamasına engel teşkil eden bir kavram değildir.

Yeryüzünde yaşamlarını sürdüren birbirinden farklı ırklar da bir arada yaşayabilirler. “*Müminler ancak kardeşler.*”³²⁸ ayeti Müslümanların bir arada hangi duygularla yaşanması gerektiğinin en açık delilidir. Bunun yanında Kur'ân, Müslümanın diğer insanlarla da hoşgörü içinde yaşamasının gerekliliği vurgulamıştır.³²⁹ Çünkü yeryüzünde insana değer kazandıran asıl konu ırkı değildir. İnsana değer kazandıran sahip olduğu faziletler ve takvalarıdır. Çalışmamızın kabile kısmında da değindiğimiz gibi İslâm dini ve Kur'ân asla farklı ırklara mensup olmayı yadırgamaz, İslâm'ın asıl karşı çıktığı ve kabul etmediği ırk değil, ırkçılık kavramıdır.

*“Ey insanlar! Sizi bir erkek bir dişiden yarattık, birbirinizi tanımanız için sizleri farklı milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en kıymetliniz, Allah'a karşı en çok takvalı olanınızdır.”*³³⁰ Ayeti insanların Allah katındaki en önemli ayrıcalık noktasının takva olduğunu herhangi bir ırka mensubiyetin bir ayrımcılık sebebi olmayacağını en güzel şekilde beyan etmektedir.

³²⁸ Hucurat 49/10.

³²⁹ Bkz. İsrâ 17/53, Nisa 4/148, Nahl 16/125.

³³⁰ Hucurat 49/13.

İrkçılık, inananlar arasında var olan ümmet şuurunun kaybolmasına sebep olmaktadır. Allah insanoğlunu Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan yaratmış ve onları insanoğluna ortak anne baba yapmıştır. İnsanı tek bir anne ve babadan yaratmasına rağmen onu farklı ırklara, milletlere ayırmış bunun hikmeti ise aynı anne babadan olan insanların birbirlerini tanınması ve farklı ırklarda olmasına rağmen aynı dava uğrunda mücadele etmelerini sağlamaktır.

Allah'ın kâinat kitabına baktığımızda bir toprakta her renkten, her türden canlılar bir arada yaşar bu canlılar aynı dava için mücadele ederler. Farklı yapılara ve şekillere sahip olan insanoğlunun da aynı şeyi yapması gerekir. Çünkü yeryüzünde varlığını belli bir düzen içinde, birbirlerine zarar vermeden sürdüren canlılar hayatlarını idame ederken farklılıkları zenginlik olarak gören kullarının da Allah'ın kudretini bilip ve ona göre hamd etmeleri gerekir.

Allah'ın yaratmış olduğu kullardan asıl ve tek isteği, kendisinin emir ve yasaklarına uymalarıdır. Bu mesajlardan biri de dargın olanların aralarının düzeltilmesi emridir. Yani Allah ırkçılığı emretmez hata, bunun tam tersi Müslümanlardan birbirlerine darılmayı değil dargın olanları barıştırmayı tavsiye eder.³³¹ Bunun sonucunda cennet ile ödüllendirilip ve cehennem ile cezalandırılacaklarını bildirmektedir. Bunun için de Allah'ın emri, insanların yeryüzünde yaşayan farklı ırklardan insanların birbirleriyle çatışma yerine, onların hayırda yarışmaları, birbirlerine sabrı ve iyiliği tavsiye etmeleridir.³³²

“Sen Allah'ın boyasına bak! Daha güzel boya kimin boyası olabilir ki?”³³³

Ayette de denildiği gibi asıl mesele hak boyasıyla boyanmak, hangi ırktan, hangi soydan olursa olsun eğer Allah'ın emrettiği yaşayışa sahip değilse ırkın, soyun, kabilenin hiçbir anlamı olmayacaktır. Başka bir ayette ise;

“Göklerin ve yerin yaratılışı dillerinizin ve renklerinizin farklı oluşu O'nun ayetlerindedir. Şüphesiz bunda farkında olanlar için nice ibretler ve deliller

³³¹ Bkz. Enfal 8/1.

³³² Bkz. Asr 103/1-3.

³³³ Bakara 2/138.

vardır.”³³⁴ diye buyrulmaktadır. Yani yeryüzünde tüm farklılıklar, O’nun varlığının yüceliğini gösteren birer delildir. Kur’ân-ı Kerîm insanoğlunun aslında nereden geldiğini neyden yaratıldığını açıkça belirtiyor.

*“And olsun biz insanı bir çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık.”*³³⁵

Ayetinde bu husus açık bir şekilde ifade edilir. Dolayısıyla ham maddesi bir olan bir varlığın birbirlerinden farklı olması mümkün değildir. Bedensel olarak farklı görmek mümkündür. Ama sonuç ne olursa olsun yaratılış ham maddesi aynıdır. Bir üstünlük durumu bulunmamaktadır. Fakat insanlık tarihi boyunca insanlar arasında çeşitli figürler üstünlük belirtisi olarak görülmüştür. Bu figürlerin günümüzdeki belirtilerinden birisi de ırk kavramıdır. İnsanlar birbirlerine üstünlük sağlamak için bazı durumlarda ırk kavramını etkin olarak kullanmaktadırlar.

Hiz. Peygamber ırkçılık konusunda şöyle buyurur:

*“İrkçılığa çağırın bizden değildir. İrkçilik için savaşın bizden değildir. İrkçilik üzere ölen bizden değildir.”*³³⁶

Günümüzde mevcut olan problemlerimizin çözümü nasıl Kur’ân’da mevcutsa ırkçılık probleminin çözümü de sadece Kur’ân’ın ve Hiz. peygamber hadislerine bağlı bir hayatı yaşamakla mümkündür. Müslümanlar bu iki ana kaynağı ümmet olarak hakkıyla rehber edinirse bu tür problemlerle karşı karşıya kalma oranı düşecektir.

Başka bir hadiste ise Hiz. Peygamber’e:

“Ya Rasûlullah, kişinin kavmini sevmesi, milletini sevmesi, ırkçılık sayılır mı?” diye sorulur. Hiz. Peygamber şöyle cevap verir: *“Hayır, sayılmaz. Lakin ırkçılık, kişinin kendi kavmine zulümde yardımcı olmasıdır”*³³⁷ diye buyurarak ırkçılığın aslında zulüm olduğunu ifade etmektedir.

³³⁴ Rum 30/22.

³³⁵ Mü’minun 23/12.

³³⁶ Ebu Müslim, *İmare*, 57.

³³⁷ İbn Mace, *Fiten*, 7.

İnsan yaratılış gereği kendi akrabalarına yakınlık hissiyatına sahiptir. Mensubu olduğu milleti de diğer milletlerden daha fazla sever ve onlara farklı davranır. Zaten bunun olması kadar doğal olan bir şey bulunmamaktadır. Ama insan kendi kavmini sevecek diye asla diğer insanlara ve milletlere nefret beslememelidir.

Bahsi geçen hadisten de anlaşılacağı gibi kimse bir kişiyi sırf kendi ırkından ya da aşiretinden diye ayrımcılık yapamaz. Kendi ırkından veya aşiretinden diye haksız olduğu ya da haksızlık yaptığı bir konuda asla onun yanında yer almamalıdır. O kişinin yapmış olduğu haksızlığa seyirci kalmamalıdır. Her zaman hak ve hakikatin tarafında olmalıdır.

Yeryüzünde yaşayan farklı ırktaki ya da aşiretteki insanların hiçbiri asla birbirinden üstün değildir. Dolayısıyla Müslümanlar bir konuda asla kendisini üstün ırk düşüncesine kaptırmaması gerekir. Çünkü mahşerde hiç kimse ırkından dolayı üstün görülmecek ve ırkına göre mükafatlandırılmayacak ya da cezalandırılmayacaktır.

Bu hususta Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

*“Sur’a üflendiği zaman aralarında ne nesep kalır ne de birbirlerinin hallerini sorarlar”*³³⁸ ayeti bu durumu en güzel şekilde ifade etmektedir. Nitekim tarihte ırk ve ırkçılık düşüncesinde olan pek çok devlet ya da topluluk veya cemaatler varlığını sürdürememiş ve kaybolup gitmişlerdir.

İnsanın varlığını sürdürebilmesi her şeyden önce insanca bir yaşam sürdürmesine bağlıdır. Diğer insanlardan üstün olması için de Allah’a karşı duyarlı olmalı, sorumluluklarını bilmeli ve hayatın yaratılış amacını bilip ona göre yaşamasına bağlıdır. Dolayısıyla farklı ırklara, aşiretlere, renklere sahip olmak önem arz etmez. Asıl olan insan olabilmektir. İnsan olmanın da en güzeli Allah’a kul olabilmekten geçer.

İrkçılık, cahiliye döneminden günümüze kadar gelen İslâm’a ve Müslümanlara zarar veren en önemli kalıntılardandır. Yeryüzünde ırk, soy, aşiret, değer verilen kıymet biçilen konular olabilir ama unutulmaması gereken bu konular ahirete hiçbir anlam

³³⁸ Mü’minun, 23/101.

ifade etmeyecektir. İrkçılık kavramı, İslâm'ın getirdiği “İnananlar kardeştir”³³⁹ prensibini benimseyenlere karşı kullanılan bir zehirdir. Çünkü ırkçılık adına başkasına zulmetmek aslında insanın kendisine yapmış olduğu bir zulümdür. İnsanların yapmış olduğu zulümlerin karşılığını ahirette muhakkak bulacaktır. Dolayısıyla her şey bu kadar açık ifade edilmişken ve Allah katında değer atfedilmeyen bir konuyu, Müslümanlar nezdinde kıymet biçilmesi ve onu Allah'ın emrinin önüne koymak son derece yanlış bir tavidir. Kıyamet koştığı andan itibaren artık herkes kendi başına hareket eder. Hiç kimse kimsenin aklına dahi gelmeyecektir. Çünkü aslında yeryüzünde kıymetli olan birçok şeye baktığımızda onun insanların sadece bedeni için olduğu ve ruhun ona herhangi bir ihtiyacı olmadığını görmekteyiz. İrkçılık da böyle bir durumu ifade eder. Yani ırk beden için önem ifade edebilir. Ama ruh için ırkın herhangi bir ehemmiyeti bulunmamaktadır. Dolayısıyla ırkın zahiri manası olabilir; ancak manen herhangi bir anlam ifade etmemektedir.

Hız. Peygamber bu konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır:

*“Allah kıyamet günü sizin soyunuzdan sopunuzdan sormayacaktır. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız kötülüklerden en çok sakınanınızdır.”*³⁴⁰

Peygamber Efendimiz başka bir hadisinde ise şöyle buyurmaktadır:

*“Allah sizin mallarınıza ve şekillerinize bakmaz; fakat O sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.”*³⁴¹ Aslında sonuç olarak tam da vurgulamak istediğimiz: *“Müminler ancak kardeşler”*³⁴² ayetinden yola çıkarak Müslümanların nesebi bir olmayabilir, ama kalplerindeki dava, ruhlarındaki fitrat, döndükleri kible, okudukları Kur'ân ve ibadet ettikleri rableri birdir. Dolayısıyla başka farklılıklar hiçbir anlam ifade etmemektedir.

Tüm bu hakikatleri bilen inananların asıl davası olan İslâm, ırkların da aşiretlerin de cemaatlerin de ötesinde bir ayrıcalıktır. İslâm bir ırkın, cemaatin veya herhangi bir aşiretin dini değildir. Onu yaşayan her kesime hitap eder. Yeryüzünde ben

³³⁹ Hucurat, 49/11.

³⁴⁰ Müslim, *Birr*, 33.

³⁴¹ İbn Mace, *Zühd*, 9.

³⁴² Hucurat 49/11.

Müslümanım diyen herkesin dinidir. Herkes ona göre yaşamını dizayn etmek zorundadır. Eğer hayatını Allah'ın emir ve yasaklarına göre ayarlamazlarsa hiçbir aşiret, cemaat, hoca, üstad, kişiyi ya da cemaati rabbinin huzurunda hesap verme engel olamaz ve buna güç yetiremez.

Hiç kimse İslâm'ı kendisine ait olduğunu ve kendisinin sayesinde İslâm'ın yükseldiğini sanmasın, asıl insanoğlu İslâm'ın sayesinde “*Esfel-i safilin*”³⁴³ den çıkabilir. Buradan çıkış ancak İslâm sayesinde gerçekleşir. Onun dışında herhangi bir çıkış yolu bulunmamaktadır.

“*İslâmiyet cahiliye ırkçılığını kesip atmıştır.*”³⁴⁴ Hadisi Müslümanlara rehberlik etmesi gerekirken İslâm'ın yasakladığı bir şeyi Müslümanlar arasında bir üstünlük figürü görmek yanlış bir duruma hizmet eder. “*Müslüman olduklarında Kureyşli bir efendiyle Habeşli bir köle arasında bir fark yoktur.*”³⁴⁵ Hadisi, İslâm kavramının var olan tüm parçalanmaları ve ayrımcılık kavramlarını yok ettiğini ve tüm ayrışmaların hükmünü kaldırmış yeryüzünün yegâne birleştirici kavramı olmuştur. Yani mesele Müslüman olmak, Allah'a hakkıyla teslim olan bir cemaat olabilmektir. Müslümanlar Allah'a teslim olanlardan olmadıktan sonra hiçbir ırk ve cemaat önem ifade etmez. Bu sosyal gruplar hiç kimseye fazilet katmaz, asıl fazilet katacak Allah'a teslimiyet gösteren bir kul olmaktır.

3.1.1.3.2 Irkçılığa Karşı “İslah”

Allah tüm inananları kardeş kılmıştır. Bu kardeşliğin ölçüsünü de “iman” olarak belirlemiştir. Dolayısıyla Allah'a iman eden ile herhangi bir kan bağı olmasa bile o kişi Allah katında senin kan bağına olduğu ama Allah'a iman etmeyen kardeşinden daha değerlidir.³⁴⁶

“*Ey iman edenler, babalarınız ve kardeşleriniz eğer küfrü imana tercih etmişlerse onları dost edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse işte onlar, zalimlerin*

³⁴³ Tin 95/5.

³⁴⁴ Tirmizi, *Cihad*, 28.

³⁴⁵ Ahmed B. Hanbel, *Müsned*, II, 488.

³⁴⁶ Bkz. Hud 11/45-46.

ta kendileridir”³⁴⁷ ayeti ise bazı durumlarda anne ve babaya itaat edilmemesi hususunu en güzel şekilde ifade etmektedir. Dolayısıyla inananların ırkçılığa değil, bunun zıttı olan ıslaha sarılmaları gerekir. Çünkü Allah, birçok ayette bu konuyu şöyle vurgulamaktadır:

*“İyilikte yardımlaşın kötülükte yardımlaşmayın.”*³⁴⁸

*“Birbirilerinizle çekişmeyin.”*³⁴⁹

*“Ayrılıp ihtilaf edenlerden olmayın.”*³⁵⁰

*“Kâfirler birbirlerinin yardımcılarıdır. Eğer siz birbirinizin yardımcıları olmazsanız, aranızda fitne ve fesat çıkar.”*³⁵¹

*“O Müminler ki haklarına, yurtlarına tecavüz edildiği zaman yardımlaşsınlar.”*³⁵²

*“Kim bir mümin öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur, kim de bir insanın yaşamasına sebep olursa, bütün insanları yaşatmış gibi olur.”*³⁵³

Görüldüğü gibi bu ayetler Müslümanların birlikte daha güçlü olacakları teması üzerinde durmaktadır. Hz. Peygamberin birçok hadisinde bu konu ön plana çıkarılmıştır. Tüm bu ayetler ve hadislerin vurgulamak istediği inananlar arasında ırkçılık gibi ayrıştırıcı bir kavram yerine onların arasına huzur getirecek olan kavramların yerleşmesini ifade etmektedir.

Müslümanların birbirlerinin arasını düzeltmesini onların ancak bu tür amellerle Allah katında değer kazanacakları vurgulanmaktadır. Çünkü İslâm, ırkçılık yerine hak ve hakikati savunmayı ve bu uğurda mücadeleye etmeyi emretmiştir.

³⁴⁷ Tevbe 9/23.

³⁴⁸ Maide 5/2.

³⁴⁹ Enfal 8/46.

³⁵⁰ Al-i İmran 3/105.

³⁵¹ Enfal 8/73.

³⁵² Şuara 26/39.

³⁵³ Maide 5/32.

“Gerek yaya olarak gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”³⁵⁴ Ayeti Müslümanların mücadelelerinin sadece Allah’a kul olabilmek için olduğunu vurgular.

3.1.1.4 Aşiretçilik

Aşiret kavramı günümüzde varlığını hal-i hazırda devam ettiren bir kavramdır. Nitekim bu olgu da günümüz Müslümanların toplumsal hayattaki en büyük problem oluşturan kavramlar arasındadır. Aslında toplumda aşiret kavramının varlığı bir problem değil, asıl problem ifade eden bu kavramın bir aşiretçilik kavramına dönüşmesidir.

Kur’ân’da bir ayette “arkadaş” anlamına gelen “aşir”³⁵⁵ şeklinde; üç yerde ise “aşiret”³⁵⁶ şeklinde olmak üzere dört yerde zikredilen bu kavramın kökeni hakkında iki farklı görüş vardır:

- 1- Bazıları, ilgili kelimenin tam bir sayı olan “on” manasındaki “el-aşiretü” kökünden türediğini ileri sürerken
- 2- Diğer bir kısmına göre kelime, muâşeret anlamını ifade eden ve beraber yaşanılan en yakın akraba anlamında “el-işret” kökünden türemiştir.³⁵⁷

Müslümanlar arasında ayrılığa, tefrikaya sebep olan kavramlardan biri de aşiretçilik olgusudur. Cahiliye döneminde de var olan bu anlayış kendi aşiretinden olmayanları dışlamaya, ayrımcılığa yol açtığı gibi bugün yaşayan Müslümanlar arasında da ayrılığa tefrikaya sebep olmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların ayrılığına sebep olacak şeylerden uzak durup Allah’ın emrettiğini yerine getirmesi ve onun yasakladığı şeylerden uzak durma gayretinde olması asli görevidir.

“Allah’ın gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklılığı da onun mucizevi işaretlerinden biridir. Şüphesiz bunda (farklılığın değerini) bilenler için

³⁵⁴ Tevbe 9/41.

³⁵⁵ Bkz. Hac 22/ 13

³⁵⁶ Bkz. Tevbe 9/24, Şuara 26/214, Mücadele 58/22.

³⁵⁷ İbn Manzur, *age*, IV/574, Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Eser yay, İstanbul. IV/2489.

muhakkak alınacak dersler vardır."³⁵⁸ Ayeti farklılıklarımızdan ibret almamızın gerekliliğini bizlere en açık şekilde açıklamaktadır.

Yaratılıştaki farklılıklar, ilahi esmanın mahlukat üzerindeki tecellileridir. Bu farklılıkları, ihtilafları cahiller tefrikaya alimler ise vahdete dönüştürürler. Bu farklılıkların zenginlik olduğunu fark edemeyenler, ihtilaflar üzerinden verilen ayet ve işaretleri okuyamamışlar demektir.³⁵⁹ Bu durum ayette açıkça şöyle ifade edilmektedir:

*"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden birisi de: Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayanlar için birçok ibretler vardır."*³⁶⁰

Dillerin ve renklerin farklılığı Allah'ın birer delilidir. Dolayısıyla herhangi bir renge ve dile karşı saldırı, Allah'ın bir ayetine saldırıyla eş anlamlıdır.³⁶¹

Bu ayet ilk olarak tüm Müslümanlara, sonra Allah'ın yaratmış olduğu tüm insanlığa şunu söylemektedir: Kimsenin rengiyle, ırkıyla, aşiretiyle uğraşmanın kişiye fayda getirmeyeceği gibi, aksine onlarla uğraşanlara zarar vereceğini ifade etmektedir. Allah'ın yaratmış olduğu farklılıkları bir üstünlük gibi görerek diğer insanlara zulüm etmek Allah'ın ayetlerine ve delillilerine zulüm etmektir.

Dillerin farklılığından murat, her milletin farklı diller konuşmasıdır. Allah bu dillerin esasını ilham etmiş ve insanları bu farklı dillerle konuşmaya muktedir kılmıştır. Veya bundan murat her insanın farklı konuşmasıdır. Çünkü neredeyse aynı özellikte ve aynı dili konuşan iki kişiye rastlamak mümkün değildir. Renklerin farklılığından murat, siyah ve beyaz gibi ırklardır. Veya insanların azalarının şekil ve görünümünün farklı olmalarıdır. Böylece insanlar arasında birbirinden ayrı olmak ve birbirini tanımak kolaylaşır. Hatta ikizler arasında bile birini diğerinden ayırt edecek birçok hususa rastlamak mümkündür. Hâlbuki her ikisinin yaratılış maddeleri, içinde buldukları sebepler ve karşılaştıkları durumlar birbirine çok yakındır.³⁶²

³⁵⁸ Rum 30/22.

³⁵⁹ Mustafa İslamoğlu, *Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Meali*, s. 651, dn: 24.

³⁶⁰ Rum 30/22.

³⁶¹ İslamoğlu, *age*, s. 652, dn: 25.

³⁶² Beydavi, *age*, II, s.756.

Dolayısıyla Allah'ın göstermiş olduğu delilleri bu şekilde okumak, bu delillerde onun yüceliğini görmek ve onun huzurunda secdeye kapılmak mümkünken burada bir üstünlük yarışına girmek, diğer insanları küçük görmek beyhude bir uğraştır.

Sonuç olarak insanları cemaat ve ümmet yapan en önemli ortak değer iman ve İslâm'dır. Çünkü inananların ortak değerlerini Allah Kur'an'da şöyle ifade etmektedir:

*"Müslüman ümmeti"*³⁶³ diyerek müslüman cemaatlerinde bulunan özellikleri belirtmektedir. Bu özellikler şöyle sıralanmıştır:

*"Allah'a ve ahiret gününe iman eden"*³⁶⁴

*"Doğru ve adaletli olan"*³⁶⁵

*"Mutedil"*³⁶⁶

*"İyilik yapan, iyi davranan ve Allah'ı görüyormuş gibi yaşayan ve Allah'ı görüyormuş gibi ibadet eden"*³⁶⁷

*"İnsanları hakka ileten ve hakla hüküm veren"*³⁶⁸

*"İyiliği emredip kötülüğü men eden ve hayırda yarışan"*³⁶⁹ gibi özellikler Müslümanların ortak değerlerini ifade eder. Bunlar dışındaki tüm ortak kabul edilen noktaların hiçbir ehemmiyeti bulunmamaktadır. İfade edilmesi gereken asıl nokta ayetlerde ifade edilen özelliklerden hangisini yaşamımız da barındırıyor, ya da hangi ayetlerle amel etmekteyiz. Müslümanlarda bulunması gereken ve sayılan ortak özellikler arasında amel etmek, en önemli sıfatlar arasında sayılır. Onun için Müslümanın ayetlerde sayılan ortak değerlere sarılıp onların gereklerini yerine getirmesi asli görevidir.

³⁶³ Bakara, 2/128.

³⁶⁴ Bakara, 2/143.

³⁶⁵ Ali İmran, 3/113.

³⁶⁶ Maide, 5/66.

³⁶⁷ Saffat, 37/113.

³⁶⁸ Araf, 7/181.

³⁶⁹ Ali İmran, 3/104,110,113.

SONUÇ

Allah, yeryüzünde çeşitli varlıklar yaratmış ve hepsine ayrı ayrı sorumluluklar yüklemiştir. İnsanları ve cinleri ise imtihana tâbi tutmuştur. İnsan, imtihana tâbi tutulan varlıkların içinde sorumluluğunu bilmesi gereken ve bu sebeple hesaba çekilen bir varlıktır. Allah insanı farklı renklerde, farklı ırklarda yaratmış ve insanlara bu farklılıklarının sebepsiz olmadığını ayetlerinde ve göndermiş olduğu peygamberlerin yaşantısıyla beyan etmiştir. İnsanın ise ayetlere ve peygamberlerin hayatına bakarak yüklenmiş olduğu bu sorumluluğun farkına varması ve hayatının önemini bilerek yaşaması yaşamını da ona göre dizayn etmesi gerekir.

Allah'ın koyduğu kurallar bütününden oluşan din, insanın iki dünya saadetini elde etmesi için dünya hayatının her alanını kapsamıştır. İnsan toplumsal bir varlık olduğundan dinin kuralları çoğu zaman bireysellikten çıkıp toplumsal hayata da etki eder. Dolayısıyla insanın hem bireysel hem de toplumsal olarak uyması gereken kurallar mevcuttur. Bu kurallara göre hayatını devam ettiren insan, Dünya'da da cenneti yaşamış olur. Eğer insan bu kurallara göre yaşamını sürdürmese ümmet kavramı yerini gruplaşmalara, cemaatleşmelere bırakır.

Günümüzde var olan gruplaşmalara, ayrışmalara dikkat çekmeye çalışan çalışmamız, bu ayrışmaların ortak noktalarını bularak ve çözüm yollarına yönelik önerileri Kur'an'ın ışığında sunmaya çalışmaktadır. İslâm dünyasında oluşan gruplaşmaları Kur'an'ın emrettiği gruplaşmalarla karşılaştırıp uyumluluk derecelerinin olup olmadığını nazara vermektedir. Hayatımızın Kur'an'ın emirlerine uygun olması durumunda bireysel ve toplumsal sorunların azalacağını ve asıl kurtuluşun cemaat kavramında olmadığını ümmet kavramında olduğunu ön plana çıkarmaya çalıştık.

Kur'an ilke olarak ırk kavramına değil ırkçılık kavramına, mezhep kavramına karşı değil mezhepçilik kavramına karşı ve cemaat kavramına karşı değil cemaatçilik kavramına karşı çıkmıştır. Tüm bunların aksine ümmet olmayı ve ümmet ruhuna sahip çıkmayı teşvik etmiştir. Onun için İslâm dünyasında bu ayrım yeterince anlaşılmadığı için dünyanın her yerinde İslâm ümmetine mensup insanlar birliklerini ve en önemlisi ümmet ruhunu kaybetmişlerdir. Bunun sonucunda aynı kibleye dönmelerine ve aynı

kitabı okumalarına rağmen, aynı şeylere gülmeyen aynı duyguları hissetmeyen en önemlisi aynı ruhunu kaybeden bir toplum ortaya çıkmıştır.

Kur'ân'ın en büyük gayesi, yeryüzünde Allah'ın emirlerine uyan ve Kur'ân'ın inşa ettiği ahlaki yapıya sahip olan birey ve toplumların oluşmasını sağlamaktır. Bunun yanında tüm insanların barış ve huzur içinde yaşamlarını sürdürmelerine rehberlik etmektir. Dolayısıyla Kur'ân bu hatırlatmaları yaparken hiçbir ırk, renk, dil, zümre, cemaat ayrımı yapmaksızın tüm insanları vahyin muhatabı kabul eder. Bu hitabından dolayı Kur'ân tüm insanlığa hitap eden evrensel bir kitap olmuştur. Kur'ân insanlara aynı atadan geldiklerini, yeryüzünde yaşayan tüm insanların aralarındaki farklılıkların düşmanlığa değil; aksine dostluğa, huzura, iki dünya saadetine vesile olarak görülmesi gerektiğini telkin eder.

Kur'ân, böylesine manevi ve sosyal bir hayatın ancak tevhid ilkesi etrafında toplanarak mümkün olacağını, Allah'ın birliğini kabul eden herkesin de bu manevi ortamın merkezinde olacağını bildirir.

Kur'ân insanları tevhid etrafında bir olmaya çağırırken, ümmet kavramını ön planda tutar. Herhangi bir kişiye, fırkaya ya da cemaate bireysel olarak hitap etmez. Dolayısıyla günümüzde var olan grupların, cemaatlerin tek amacı Kur'ân'ın emrettiği bir sosyal bütünleşme ve cemaatleşme etrafında toplanması hususu olmalıdır. Vahyin tavsiye etmediği her türlü gruptan veya gruplaşmalardan uzak durmak bir Müslümanın özellikle bu dönemdeki en önemli vazifesidir. Onun için Müslümanların Cemaatçilik kavramına karşı ümmetçilik kavramına sahip çıkması gerekir. Özetle cemaat, Kur'ân ve sünnet etrafında birleşmenin en kısa yoludur.

Hayatımızı vahyin ışığıyla yeniden inşa etmek duasıyla...

KAYNAKÇA

- Abdulkaki**, Muhammed Fuâdî. *el-Mu'cemu'l Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân, el-Mektebetu'l İslâmiyye*. İstanbul, 1982.
- Abdülkerim**, Nâsır. *Sünnet ve Cemaat kavramı*. İstanbul, Guraba yayınları, 2015.
- Adler**, Allfred,. *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Çev. Kâmuran Şipal). İstanbul: Say Yayınları, 10. Baskı, 2004 .
- Ahmed**,b. Hanbel. *müsned*. b,y,y.
- Akın**, Mahmut H. *Toplumsallaşma Sözlüğü*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2011.
- Akyol**, Taha, *Hariciler ve Hizbullah*, İstanbul, 3. Baskı: Doğan Kitap, 2000.
- Askalânî**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*. b,y,y, Polen ve karaca yayınevi, ts.
- Askerî**, Seyyid Murtaza, *Abdullah b. Sebe' ve Esâtirun Uhra*, (Thk.: Diayau'd-Din Kâzım, Dâru'z-Zehrâ'). Beyrut: 6. Baskı, 1991.
- Atalay**, Orhan, *Kur'ân'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramla*, Erzurum, AÜİFD Sayı: 16, 2001.
- Avcı**, Casım- **Şentürk**, Recep. "Kabile", İstanbul, DİA TDVY, 1996.
- Ballachey**, Kerch Crutchfield, *Cemiyet İçinde Ferd*, İstanbul, b,y,y, 1971.
- Baymur**, Feriha, *Genel Psikoloji*. İstanbul, İnkılâp Yayınları 14. Baskı,, 1994.
- Bayramoğlu**, Ali, *Türkiye'de İslâmî Hareket (Sosyolojik Bir Bakış)*, İstanbul, Patika Yayıncılık, 2001.
- Beğâvî** Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud, *Tefsiru'l-Beğâvî (Meâlimu't-Tenzil)*, Dâru Taybe,. Riyad, 1989.

- Beydavi**, Abdullah İbn Ömer İbn Muhammed Nasıruddin, *Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil*, Çev. Şadi Eren,. İstanbul, Işık Yay, 2013.
- Buhari**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul, ts.
- Cessas**, Ebu bekr Ahmed b. Er- razi,. *Ahkamul Kur'ân*, Beyrut,b,y,y, 2006.
- Cevherî**, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Baskı*,. Beyrut, 1984.
- Cevherî**, İsmail b. Hammad,. *es-Sihâh Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Baskı*, . Beyrut, 1984.
- Cüceloğlu**, Doğan, *İnsan ve Davranışı*,İstanbul, Remzi Kitabevi, 25. Basım, 2012.
- Cürcani**, İmam Seyyid Şerif,. *Kitabu't Ta'rifat*,. istanbul: b.y.y, ts.
- Dib. dini kavramalar sözlüğü**. Diyanet yayınları, 2015.
- DOĞAN**, Mehmed,*Temel Büyük Türkçe sözlük*, İstanbul , 1994.
- Dündar**, Mahmut, **İslam'ın Irkçılık Karşısındaki Tutumu ve Kardeşlik Eğitimi**, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017: 276,283.
- Ebu Davud**, Süleyman b. Eş 'as es-Sicistânî, "Edeb"
- Ebu Zehra**, Muhammed, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye, Dârû'r-Raidi'l-Arabî*, Beyrut, ts.
- Ebu'l-Bekâ**, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî,. *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Müstalihat ve'l-Furûkul Lüğaviyye, (Thk. Adnan Derviş- Muhammed el-Misrî), Müessesetu'r-Risâle*. Beyrut, 1995.
- Kardavi**, Yusuf. *İhtilaflar Karşısında İslami Tavır*, Nida Yayınları, 2012,
- Emin**, Ahmed, *Duha'l -İslâm, Dârû'l- Kutubi'l-İlmîyye*, Beyrut,2004.
- Eren**, Şadi. *Kur'ân'ı Anlamda Farklı Yaklaşımlar*, byy. Nesil yayınları, ts.
- . *Mezhep ve din* . İstanbul, Selsebil yayınları, 2012.

- Eren**, Şükrü, *Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı*, Van, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (Çev.: Cahit Koytak- Ahmet Ertürk),. İstanbul, İşaret Yayınları, 2001.
- Fâris**, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya, *Mekâyîsu'l-Lüğa, Dâru'l-Fikr*, Beyrut, 1979.
- Fığlalı**, Ethem Ruhi, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları,, 2011.
- Fîrûzâbâdî**, Mecdu'ddin Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmûsu'l-Muhît, Hey'etu'l Misriyyeti'l-Âmmeli'l-Kitâb*, Kahire, 1977-1983.
- Freud**, Sigmund, *Uygarlık, Din ve Toplum*, (Çev.: Selçuk Budak), 6. Basım, İstanbul, Öteki Yayınevi, 2007.
- Fromm**, Erich, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, (Çev.Yurdanur SalmanNalân İçten),. İstanbul, 5. Baskı,: Payel Yayınları, 1990.
- Gündüz**, Şinasi, *Dinlerde Ayrılık ve Çatışma, Ortodoksi ve Heresi Kavgası*, İstanbul, İÜİFD, Sayı: 9, 2004.
- Güneş**, Abdalbaki, *Kur'ân Işığında Düşünce, İnanç ve İfâde Hürriyeti, Bilim nâme, VII-1*,. Kayseri,, 2005.
- Harman**, Ömer Faruk. *Milel ve Nihal, DİA*, İstanbul: TDVY, 2005.
- Hindi**, Hüsameddin,. *Kenzul Ummal*, Halep, b,y,y, ts.
- Hogg**, Michael, *Sosyal Psikolojik Açıdan Grupta Bütünleşme*, (Çev.: Aliye Mavili Aktas),İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1997.
- Hökelekli**, Hayati, *İnanç ve Mezhep Farklılıkları*, Ankara, TDVY,, 2008.
- Hümam**, Kemaleddin es- Sivasi, *Fethul- K adir*,. Beyrut, b,y,y, 1315.

- İbn Arabî**, Abu 'Abdullah Muhammed İbn 'Ali İbn Muhammed, *Ahkam'ul Kur'an*, b,y,y, ts.
- İbn Atiyye**, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalib el-Endelusi, *el-Muharreru'l-Veciz*, Beyrut,, 2001.
- İbn Haldûn**, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, *Dârû'l-Kalem*, Beyrut, 1984.
- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el -Kazvi, *Dârû İhyai'l Kutubi'l-Arabiyye*, Kahire, ts.
- İbn Manzûr**, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-Arab*, *Dâru Sadır*, Beyrut, 1981.
- İbn Teymiyye**, Takiyu'ddîn Ahmed b.Abdullah b. Abdu' halim, *Mecmuu'l-Fetâvâ*, *Dâru'lVefâ*, 3. Baskı, . b.y.y. 2005.
- İsfahânî**, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b.Mufaddal,. *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylânî), *Dârû'l-Ma'rife*., Beyrut,, ts.
- İslamoğlu**, Mustafa , *Nüzul sırasına göre hayat kitabı kuran gerekçeli mealî*. İstanbul. Düşün yayınları, 2011.
- Karagöz**, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, *DİB yayınları*, Ankara, 2010, s. 92-93. Ankara, DİB Yayınları, 2010.
- Kardâvî**, Yusuf, *es-Sahvetu'l- İslâmiyye Beyne İhtilâfi'l-Meşru' ve'tTeferruki'l-Mezmûm*, *Dârû's-Şurûk*., Kahire, 2001.
- Kerimoğlu**, Yusuf, *Kelimeler ve Kavramlar*, İstanbul, İnkılab basım yayınları, 2015.
- Kurtûbî**, Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*., Beyrut, 2006.
- Kutlu**, Sönmez, *Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları*, Ankara, Fecr Yayınları, 2. Baskı, 2011.
- Lâlekâî**, Ebu'l kasım Hibetullah el-hasen, *Şerhu Usûli'l-İtikad*, b,y,y, ts.

- Makdisi**, Tahir, *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*, Mektebetu's Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, ts.
- Marshall**, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat yayınları, 1999,
- Mustafa**, İbrahim,. *el-Mûcemu'l- Vasît*, "cemea" maddesi, Beyrut, ts.
- Nesai**, Ebu Abdirrahman Ahmed b.Şuayb b. Ali b. Sinan b. bahr el- horasani,. *Sünen-i Nesai*, 5. Baskı,. Beyrut,, ts.
- Okuyan**, Mehmet,. *Kısa Surelerin Tefsirleri*.. İstanbul, Düşün Yayınları, 2012.
- Ozankaya**, Özer, *Toplum ve Bilim*. Ankara, b.y.y, 1979.
- Râzî**, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran, ts.
- Razi**, Muhammed b. Ebu Bekir Şemsüddin, *Muhtaru's-Sihâh*, "cemea" maddesi, 110-111. b,y,y, ts.
- Robbins**, P. Stephen , Judge, Timothy A, *Örgütsel Davranış* (Editör: İnci Erdem, Çev. Komisyon), İstanbul, 14. Baskı, Nobel Yayınları, 2012.
- Robins**, Robert S. *Politik Paranoya Nefretin Psikopolitiği*, İstanbul, Doğan Kitap, 2001.
- Süleyman** , Mukatil , *Tefsir-i- Kebîr* (Tahk. Dr. Abdullah Mahmud Şehhate, trc: M.Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret yayınları, 2006.
- Sa'lebî**, Ebu İshak, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut, 2002.
- Sayar**, Kemal- Dinç, Mehmet,. *Psikolojiye Giriş*, İstanbul, Dem Yayınları, 2011,
- Semerkandî**, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulûm*, *Dârû'l Kütübi'l- İlmiyye*.. Beyrut,, 1993.
- Şâtibi**, Kâsım bin Fîrruh bin Ebi'l-Kâsım Halef bin Ahmed, *El-İ'tisâm*, *Dârû'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1988.
- Şehristânî**, Muhammed b. Abdulkerim b. Ahmed ebu'l-feth, *el-Milel ve'n-Nihal*, *Dârû'l-Ma'rife*, Beyrut, 3. Baskı,, 1993.

- Taberi**, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l -Kur'ân*, *Müessesetu'r-Risâle*,. Beyrut, 2000.
- Tayfur**, Hamdi, *Cemaat Diktatörlerin Psikanalizi*, İstanbul, Mana Yayınları, 2012.
- Tirmizi**, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Camiu'a-Sahih*. ts.
- Topaloğlu**, Bekir, *Fırka*, İstanbul, DİA, TDVY, 1996.
- Uzunpostalcı**, Mustafa, "**Cemaat**" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Üzüm**, İlyas, *Mezheb*, DİA, XXIX, ts.
- Vehbi efendi**, Mehmed, *Hülasatü'l Beyan fi Tefsir 'il Kur'ân*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 2009.
- Wach**, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çev.: Ünver Günay), İstanbul, MÜİFAV Yayınları, 1995.
- Watt**, William Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 2. Basım, 1998.
- Wilson**, Bryan. *Dinî Mezepler*, b,y,y, ts .
- Yapıcı**, Asım - **Zengin**, Zeki Salih, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleri, Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki*, Adana, ÇÜİF Dergisi, III-2, Temmuz-Aralık, 2003.
- Yazır**, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*,. Ankara, Akçağ Yayınları, 2013.
- Yörükân**, Yusuf Ziya, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler (Ebû Hanife ve Maturidî)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006.
- Zebîdî**. *Tâcü'l-Ârûs*, (Thk.: Musatafa Hicazî, Abdusettar Ahmed Ferrac v.dğr.) *etTurasu'l-Arabî*, Kuveyt, 1965-2004.

Zebîdî, Zeynu'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l Latif. *Tâcü'l-Ârûs, et Turasu'l-Arabî*., Kuveyt,, 1965-2004.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harezmi, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Riyad, 1998.

